

Redaktionelt

Dette nummer indeholder 5 omarbejdede og udvidede indlæg fra den 3. danske psykoterapeutiske fælleskonference, som havde temaet sammenhæng – opløsning.

Empedokles fra Akragas hævdede 455 f.Kr., at der findes to principper for, hvad der sker i såvel det verdslige som i det sjælelige liv, nemlig kærlighed og strid. Det ene stræber efter at føre de fire elementers urpartikler sammen til en enhed, mens det andet vil ophæve alle blandinger og skille elementernes urpartikler fra hinanden.

Konferencens arrangører begrundede bl.a. titlen således:

”’Sammenhæng’ er almindeligvis er positivt ladet ord, men hvornår og hvordan fører sammenhæng til stagnation og dogmatik – og til opløsning? Og hvornår og hvordan kan ’opløsning’, som normalt er en nedbrydende proces, ses som forudsætning for udvikling, gennembrud/nybrud og dermed en ny sammenhæng? ’Sammenhæng’ og ’opløsning’ er valgt som overbegreber for en række andre beslægtede og modsætningsfyldte begreber: tilknytning – adskillelse; bevægelse – stilstand; tradition – nytænkning; mening – kaos; stabilitet – forstyrrelse; integritet – disintegration”.

Men det er nok et spørgsmål, om opløsning og sammenhæng kun udgør en modsætning – om de som principper og dynamiske faktorer ikke også er forbundne? Adorno bemærkede i Oplysningens dialektik, at friheden i et samfund hænger uløseligt sammen med oplysende tænkning. Men at denne tænkning samtidig indeholder kimen til tilbageskridt, som efter Adornos mening finder sted overalt. Hvis oplysningen – forstået som progressiv – ikke optager refleksionen over dette regressive element i sig, besegler den sin egen skæbne.

De 5 artikler forholder sig ud hver deres emne undersøgende og (af)prøvende i forhold til hele dette problemkompleks. Temaer og perspektiver er meget forskellige, men måske er der alligevel den basale forståelse, at modsætningerne og/eller deres forbundethed skaber energi, får vandet til at blive ved at strømme.

Søren Aagaard

But I'm a monster, said the monster

– Suggestion som teknik ved psykodynamisk psykoterapi

Matrix 2004; 3, s. 175-187

Bernadette Buhl-Nielsen

Denne artikel undersøger om suggestion som teknik ved psykodynamisk psykoterapi fører til sammenhæng eller opløsning. På baggrund af kliniske data konkluderes det, at det ikke er teknikken i sig selv som er et problem, men snarere grunden til, at man bruger den, der bestemmer om det fører til sammenhæng eller opløsning. I den sidste halvdel af artiklen bruges psykoanalytisk teori for at undersøge, om der findes en teoretisk baggrund, der understøtter brugen af suggestion som psykodynamisk arbejdsredskab. Det konkluderes, at suggestion kan hjælpe nogle patienter til at genkende deres terapeuter som både subjekt og objekt og dermed fremme forståelsen for empati og intersubjektivitet.

Introduktion

Suggestion som teknik virker umiddelbart som et rammebrud inden for psykodynamisk psykoterapi. Rammen om terapien beskytter og definerer forholdet til patienten, som er genstand for terapien. Rammen omkring psykodynamisk psykoterapi forstås ofte som definerende i forhold til terapien, det er den der skaber forudsætninger for sammenhæng, mening, integration, forståelse og tryghed. Rammebrud truer denne sammenhæng, varsler opløsning og kan skabe kaos, isolation, forvirring og angst. Opmærksomhed omkring rammebrud og forståelsen af dem ses som centralt i behandlingen.

Forskelle i holdninger, der udmønter sig i forskellige former for teknik, såsom brugen af suggestion, er ofte genstand for intens diskussion om, hvorvidt de konstituerer et rammebrud, eller om terapien fortsat kan siges at være psykodynamisk.

At tage afstand fra suggestion som teknik kan være et forsøg på at skabe en sammenhæng eller identitet som psykodynamisk psykoterapeut. Sammenhæng og opløsning kan også forstås som en balance mellem tryghed og angst. Vores sammenhængende identitet som psykodynamiske psykoterapeuter giver os en vis tryghed. Tanken om suggestion kan derfor gøre os angst.

Jeg vil gerne foreslå, at brugen af suggestion i psykodynamisk psykoterapi i hvert fald delvist er associeret med en angst, der hører til i dens fortid, og at denne angst i bedste fald ikke er særlig realistisk i nutiden og i værste fald måske ligefrem skadelig. Angsten for at komme til at forføre vores patienter ved brugen af suggestion er så stor, at vi kan komme til at fravælge et vigtigt redskab for at hjælpe dem eller i hvert fald nogle af dem. Dette er på en måde forståeligt nok, idet suggestion er en teknik, der spænder vidt, fra at være nærmest en modpol af psykodynamisk tankegang til måske at kunne være en værdifuld del af den.

Brugen af suggestion i psykoanalyse stammer fra Charcots arbejde med hysteriske patienter, hvor han brugte hypnose og suggestion som et redskab til at forstå betydningen af patienternes symptomer og til at fjerne det hysteriske symptom. Hypnose og suggestion i denne sammenhæng er karakteriseret ved, at man udnytter en positiv identifikation med terapeuten for at påvirke patienten, at få patienten til at tænke eller opfører sig på en bestemt måde.

Denne form for suggestion, som man kan kalde diktatorisk eller paternalistisk, er selvfølgelig stik imod stort set alt, hvad psykoanalysen senere har udviklet sig til. Den psykoanalytiske tankegang er netop baseret på, at man som terapeut, sammen med patienten, undersøger patientens indre verden ved at se på overføring eller forholdet mellem patienten og terapeuten. Man respekterer patientens autonomi og integritet ved at hjælpe vedkommende til at finde sig selv.

Lotz (2001) påpeger, at der er nogle patienter, som man har svært ved at hjælpe med disse traditionelle psykoterapeutiske metoder, men som man kan nå vha. en form for suggestion, der tager højde for patientens autonomi og integritet. Denne form for suggestion vil jeg kalde intersubjektiv eller maternalistisk.

En central forskel mellem de to former for suggestion er, at man ved den paternalistiske, gammeldags form fortæller sine patienter eller klienter, hvad de skal tænke og føle, hvorimod man ved den intersubjektive, maternalistiske form for suggestion stiller sig til rådighed både som et objekt og som et subjekt for, at patienterne kan finde deres egne identitet.

Klinisk baggrund

Lotz (ibid.) har beskrevet nogle af de patienter, vi kunne hjælpe med suggestion og kommet med forslag om hvordan. De patienter, han mener, at man kunne hjælpe, er nogle, der har en defekt patologi eller deficit, ifølge Killingmo's terminologi. De har ofte svært ved selv- og objekt-konstans, og de har svært ved at danne repræsentationer over deres tanker og følelser. De føler, at de eksisterer, så længe der er et tilfredsstillende objekt, som de har fuld kontrol over, som ikke eksistere selvstændigt eller adskilt fra dem. Lotz mener ikke, at man kun kan bruge tolkninger med disse patienter – de forstår det ikke. De har brug for noget mere, eller noget andet. Han foreslår, at det, de har brug for, er, at man som analytiker bliver mere involveret, at man bruger en begrænset form for suggestion. Den består i, at man kan komme med forslag til sin patient, og at man kan træde i karakter som terapeut, at give sine synspunkter til kende, igen i begrænset omfang.

Jeg vil i det følgende beskrive nogle eksempler på, hvordan disse to forslag kan bruges i klinisk praksis. At komme med forslag indebærer, at man som terapeut nogle gange kan hjælpe disse patienter til at forstå, hvordan man kan håndtere en given situation. Mange af dem har et begrænset syn på deres medmennesker og aner ikke, hvordan man kan tackle helt banale situationer.

Jeg havde en patient i terapi, som mødte op en dag, oprørt og forvirret – han havde været på vej til terapien, hvor han løb ind i en gammel ven, som havde spurgt "hvor skal du hen?" Min patient gik i baglås, det blev til et stort dilemma for ham, han kunne ikke lide at indrømme, at han var på vej til terapi, men han synes heller ikke, at han kunne tillade sig at lyve.

Det endte med, at han fortalte vedkommende, at han var på vej til terapi. Men han skammede sig over det og følte sig hjælpeløs, klædt af og vred. Da han talte om det i terapien, kunne han heller ikke rigtigt finde en vej ud, han var ulykkelig og forpint og havde brug for hjælp.

But I'm a monster, said the monster

At komme med et forslag i sådan en situation kunne indebære, at man sagde noget i retning af. "Man kan jo altid bare sige, at man har en aftale". Et muligt problem ved dette er, at man kommer til at blokere for en yderligere undersøgelse af, hvorfor det nu var så svært for ham, hvad var svært, hvorfor var det pinligt, hvad forestillede han sig om min reaktion osv. Man kunne være bekymret for, at hvis han fik et tilfredsstillende svar, ville han ikke have lyst til at gå videre i den dybere udforskning. Dette gjaldt ikke for denne bestemt patient, men kunne måske gælde for andre. Hos ham blev det en fin indledning til at komme videre.

En anekdote om Winnicott illustrerer dette: Efter anden verdenskrig blev Winnicott spurgt af WHO om, hvordan man skulle hjælpe alle de børn, der var blevet forældreløse pga. krigen. De siges, at Winnicott tænkte over dette i tre uger, og så kom han tilbage med svaret: "Giv dem noget at spise".

Det er nok ikke den eneste måde, Winnicott mente, at man kunne hjælpe børnene på, men pointen er, at nogle gange har vores patienter basale behov, som man kan blive nødt til at tage stilling til, og hvor tilfredsstillelse af dette behov ikke nødvendigvis altid leder hen til en blokering af det videre arbejde. Formålet ved at komme med et forslag behøver derfor ikke at stride imod det princip, at man skal hjælpe patienten til at finde sin egne identitet.

Den anden måde, man kunne hjælpe disse patienter på ifølge Lotz, er, at man træder mere i karakter som terapeut og giver udtryk for sine egne synspunkter. Man hjælper patienten til at finde sig selv ved at understrege, at der er tale om et synspunkt, som han eller hun derfor kan tage stilling til.

Jeg har under arbejdet med en patient givet udtryk ikke alene for mine synspunkter, men for mine negativt betonedede synspunkter. Denne kontroversielle teknik eller modoverføringsreaktion, om man vil, gav så vidt jeg kan se gode resultater med netop denne patient. Jeg vil derfor kort beskrive forløbet men først opsummere en børnebog, der illustrere pointen.

Bogen er en engelsk billedbog og hedder "Not now, Bernard." På forsiden står der et monster på et lille bjerg og ser truende ud på en dreng, der står ved foden af bjerget. Bagsiden er tom. Historien handler om en dreng, Bernard, der sødt henvender sig til sine forældre, men de har travlt med deres daglige gøremål, ser ham ikke og svarer "Not now, Bernard" på alle hans henvendelser. Bernard fortæller sin mor, at der er et monster, der står ude haven, som vil spise ham.

Moderen er optaget og hører det ikke. Bernard går ud i haven og hilser på monsteret, som så spiser ham. Monsteret går derefter ind i huset, råber af moderen, bider faderen i benet og forsøger ellers at skabe kaos og uro. Det sker der ikke noget ved. Forældrene har fortsat travlt til at se, at det er et monster og ikke deres søde lille dreng. Ved sengetid bliver det for meget for monsteret. Han ligger i Bernards seng med sin bamse, et glas mælk og et forundret udtryk i ansigtet. Teksten under billedet lyder "But I'm a monster, said the monster." Moderen slukker lyset med replikken "Not now Bernard."

Jeg blev urolig første gang jeg læste bogen. Lige siden Bernard var blevet spist af monsteret, havde jeg haft en forventning om, at han vil dukke op igen på en eller anden måde. Jeg måtte kigge de sidste sider meget nøje igennem, også omslaget. Jeg undersøgte bogen på kryds og tværs i et forsøg på at finde Bernard. Jeg skyndte mig at læse bogen forfra, i et vanvittigt håb om, at jeg så vil finde ham. Det gjorde jeg ikke. I lang tid kunne jeg ikke lide bogen. Efterhånden blev jeg fascineret af den.

Bogen fik ny betydning for mig i arbejdet med en patient, som jeg synes opførte sig som et monster. Han gjorde præcist, hvad der passer ham, uden megen bekymring og uden meget hensyntagen til andre. Der var ingen forståelse eller empati for den lille dreng hverken hos ham selv eller hos andre. I en verden, der består enten af et monster på et bjerg eller en forsvarsløs dreng, kan man lige så godt være et monster, var min patients tankegang. Alternativet er den tomme bagside.

Der var en del problemer i overføringen. Alt, hvad jeg sagde og gjorde, blev tolket som et forsøg på at erobre hans bjerg, at få kontrol over ham og ydmyge ham. Jeg kunne ikke komme til. Han stod fast på sit bjerg, og jeg kunne bare vove at nærmere mig bjerget. Hvis ikke jeg var svag og værdiløs, var jeg en trussel. Ethvert forsøg på at vise empati, følelser eller forståelse blev mødt med kontant afregnet foragt. Monsteret havde glemmt alt om Bernard. Et eller andet sted tror jeg, at min patient godt vidste, at der måtte være andre muligheder, vi kunne bare ikke finde dem. Jeg synes, jeg ledte med lys og lygte.

Forandringen i terapien kom på et tidspunkt, hvor jeg gav udtryk for, at jeg syntes, min patient opførte sig som et monster. Han blev overrasket og forundret, men egentlig ikke vred. Han blev mere og mere interesseret i, hvad jeg mon mente. Det var, som om mine udtalelser gav ham et håb om, at han kunne komme ud af sit todimensionale fængsel. Han havde efterhånden en vis tillid til, at jeg ikke ville tvinge ham til at underkaste

But I'm a monster, said the monster

sig. Hvis jeg nu heller ikke syntes, han skulle hovere, så måtte der være en anden løsning.

Ved mine udtalelser blev jeg et monster, jeg tænkte som et monster, jeg talte som et monster, og jeg genkendte ham for, hvad han var – et monster. Dog afviste jeg ham ikke af den grund. Jeg tror, at han forstod, at jeg syntes, at han var et monster, men at jeg samtidigt troede på, at han ikke kun var et monster. Jeg tror, at han følte sig set.

Dette er et klinisk eksempel, der for mig viste ikke alene værdien af at give udtryk for sine egne synspunkter, men som også viste sig at være løsningen på et længerevarende dilemma i et intensivt psykodynamisk behandlingsforløb.

Om suggestion som terapeutisk metode

En ting er at en kontroversiel teknik kan falde heldigt ud engang imellem, men er faren eller kontraindikationerne ved teknikken så store, at fordelene opvejes af ulemperne? Hvad er ulemperne ved brugen af suggestion?

En af grundene til, at man kan og skal være skeptisk over for brugen af suggestion og en rolle som subjekt, er, at der altid er en fare for, at man kommer til at forføre sine patienter. Det er også forståeligt, at lige netop suggestion med sine rødder i hypnose vækker bekymring for, at man nemt kan komme ud på en glidebane, der kan være forførende.

Jeg forsøgte på et tidspunkt at forklare en bekendt, hvad psykoanalyse gik ud på og var godt i gang med at beskrive, hvordan terapeuten kunne bruge sine modoverføringsreaktioner til at forstå patienten i stedet for at reagere på dem. Min bekendt udbrød: "Jamen, så skal man altså hedde Jesus til mellemnavn." Det er svært, men ikke desto mindre vigtigt, at skelne mellem et ønske om at hjælpe sine patienter og et behov for at være guru, Jesus eller en god terapeut.

Det er, når behovet for at få ret, at blive set, at blive genkendt af sin patient som en god terapeut er for dominerende, at patienten er i fare for at blive forført, *uanset hvilken teknik der bruges.*

At være forførende eller diktatorisk er ikke en integreret del af begrebet suggestion. Man kan sagtens være ekstremt forførende eller diktatorisk med sine analytiske tolkninger, hvis man glemmer, at man også er et subjekt i forhold

til sin patient. Det er ikke teknikken suggestion, der er noget i vejen med, men et behov der kan ligge bag den.

Stolorow (1997) har sat spørgsmålstejn ved neutralitetsbegrebet, og hans synspunkter om neutralitet har relevans for brugen af suggestion som teknik. Suggestion truer neutralitetsbegrebet. Begrebet neutralitet er efterhånden blevet defineret på forskellige vis, men meningen med det er vel, at man skal forholde sig til patienten på en måde, der sikrer udviklingen af patientens identitet og autonomi, uden at han eller hun bliver "hjernevasket" eller for påvirket af terapeuten. Neutralitet skulle netop være med til at sikre, at terapeuten ikke påtager sig en dominerende, paternalistisk eller bedreviddende stil, med henblik på at patienten derved nemmere kan finde sig selv og ikke blot en kopi af terapeuten.

Stolorow understreger på en ret så markant måde sin manglende tro på, at terapeuter nogensinde kan være objektive eller neutrale: "It is argued that once the psychoanalytic situation is recognized as a dyadic intersubjective system of reciprocal mutual influence, to which the organizing activities of both patient and analyst make ongoing, codetermining contributions, the concept of neutrality is revealed to be an illusion, a form of defensive grandiosity averting painful vulnerabilities evoked by engagement in an analytic process. From this perspective, interpretations are always suggestions, transference is always contaminated and analysts are never objective." (Stolorow, 1997, s. 431)

Grunden til, at Stolorow ikke mener, at man kan være objektiv eller neutral som terapeut, og hvorfor det er meningsløst at skelne mellem tolkninger og suggestioner, er, at han tager afstand fra et perspektiv, hvor analytikeren og analysanden er i et udelukkende subjekt-objekt-betinget forhold. Han beskriver grandiositeten som defensivt betinget, men den er nok tæt beslægtet med den grandiositet, man netop vil undgå ved brugen af suggestion.

Efter min mening er det grandiositet, enten karakterologisk eller fremprovokeret af sårbarhed i den analytisk proces, der er en trussel mod patientens muligheder for at finde sin egne identitet og ikke teknikken suggestion i sig selv.

Men selv om man accepterer denne påstand, kunne man alligevel ikke bare lade være med at bruge suggestion. Giver det noget mere eller noget andet end mere traditionelle metoder?

But I'm a monster, said the monster

Enckell (2002) har sammenlignet Lotz's forslag til behandling af disse patienter med Tahka's forslag, som er mere traditionelt, og som ikke indebærer suggestion. Tahka foreslår, at man hjælper patienter med at finde deres identitet ved at man som terapeut stiller sig til rådighed for sin patient som objekt. Man er nutidsobjekt dvs. et objekt, der medfører reaktioner fra patienten her og nu. Man er også et overførsobjekt – et "datids-objekt". Begge disse objekter manifesterer sig spontant i løbet af terapien.

Formålet med terapien er, at man også bliver et udviklingsobjekt for sine patienter – hvis det lykkedes at blive et udviklingsobjekt for patienten, så kan vedkommende etablere et forhold, der hjælper ham eller hende til at strukturere sin indre verden og finde sin identitet.

Måden, man skal hjælpe patienten til at etablere et forhold til terapeuten som udviklingsobjekt på, er igennem identifikation med analytikerens funktion. Analytikerens funktion består i en empatisk beskrivelse af patientens tanker og følelser. Efterhånden er det meningen, at patienten selv vil kunne overtage denne funktion.

Forskellen mellem en mere traditionel rolle som terapeut og den, som Lotz foreslår, er derfor, at man som terapeut ikke alene stiller sig til rådighed som et objekt for sine patienter, men at man også stiller sig til rådighed, i begrænset omfang, som et subjekt.

Teoretiske betragtninger

Benjamin er psykoanalytiker, filosof og feminist og har gjort sig nogle overvejelser om sammenhængen mellem det intrapsyke og det intersubjektive, om at være subjekt og objekt. Den intrapsyke dimension definerer hun som den, der er subjekt-objekt-betinget, og det intersubjektive som subjekt-subjekt-betinget (Benjamin, 1995).

Hun indtager det, hun kalder for et komplementært standpunkt, ved at påstå, at menneskelige relationer inklusive terapeut-patient-forholdet er en blanding af den intrapsyke relateringsmåde og det intersubjektive. De to muligheder udgør ikke modsætninger, der udelukker hinanden, men snarere et spændingsfelt man helst skal finde ud af at kunne stå i. Benjamin bruger udviklingspsykologi til at illustrere nødvendigheden af, at man udvikler evnen til at stå i et subjekt-subjekt-forhold såvel som i et subjekt-objekt-forhold.

Udviklingspsykologisk er der ingen tvivl om, at barnet har brug for et objekt for at lære sig selv at kende. Moderens funktion er ifølge Winnicott (1971) at give barnet tilbage til barnet. Hermed mener han, at moderen spejler barnet og igennem denne spejlning viser barnet noget om sig selv.

Barnet leder efter sig selv og finder sig selv i moderens ansigt, i Winnicott's terminologi. Når moderen ikke afspejler barnet helt perfekt, opdager barnet at der er noget, der er "ikke-mig", og barnet opdager moderen som objekt. Ifølge separations-individuations-teorien, bliver det barnets opgave at udforske både verden og sig selv, at finde sine egne identitet i forhold til moderen (Mahler, 1974). Barnets selvudvikling består i at differentiere sig selv fra moderen og omgivelserne.

Dette mener Benjamin ikke er nok. Det kan ikke kun være igennem en identifikation med moderens funktion, at barnet opdager, hvem det er. Hvis barnet skal genkende sig selv, skal der mere til. Selv om det er vigtigt, at barnet finder sig selv i moderens ansigt, er det lige så vigtigt, at barnet også finder moderen i moderens ansigt og ikke nøjes med at finde "ikke-mig".

At finde moderen i moderens ansigt er at opdage moderen som subjekt og ikke blot som objekt. Det er kun igennem en anerkendelse og genkendelse af den anden som subjekt med egne motivationer og rettigheder, at man kan forstå et forhold som intersubjektiv og ikke som subjekt-objekt-betinget.

Barnet har brug for moderens funktion, men barnet har også brug for at se moderen som moderen, adskilt fra hendes funktion. Grunden til, at dette er vigtigt for barnet og ikke kun moderen, er, at man kun kan siges at kende sig selv, når man samtidigt kan genkende den anden som adskilt, uafhængig og forskellig fra ens selv. Man kan først for alvor identificere sig selv som pige, når man ved, hvad en dreng er for noget.

Fra et teoretisk synspunkt argumenterer Benjamin for, at man må hinsides identifikation, at opdagelsen og fremførelsen af selvet samt autonomi er ikke det eneste mål, som det er ved separations-individuations-teorien. Autonomi og selvstændigheden af selvet kan kun realiseres igennem en genkendelse og accept af egne grænser samt en genkendelse af den anden som uafhængig. Den anden må erkendes som et selvstændigt individ med egne tanker og følelser og egentlig uden for ens kontrol. Behøvet for at kontrollere er kun i begrænset omfang tilfredsstillende.

But I'm a monster, said the monster

Benjamin bruger Winnicott's teorier om barnets behov for at ødelægge objektet til at forklare, hvordan barnet kommer til at erkende moderen som subjekt (Benjamin, 1995). Barnet ødelægger moderen i sine omnipotente fantasier, men oplever at moderen ikke hævner sig eller trækker sig i virkeligheden. Barnet erfarer dermed, at moderen har et selvstændigt liv, adskilt fra sit eget liv.

En anden grund til, at det er vigtigt, at barnet erkender moderen som subjekt med et selvstændigt liv og sind, er af hensyn til lyst og udviklingen af selvværd. Dette kan forklares ved, at udviklingen af selvværd er intersubjektiv – processen har brug for to mennesker for at lykkes. Udviklingen af selvværd har optaget bl.a. Stern (1985). I det tidlige mor-barn-forhold opstår der det, som Stern kalder "affective attunement". Moderen observerer barnets affektive signaler og viser, at hun forstår dem ved at spejle barnet. Hun bruger netop forskellige modaliteter til at gøre dette. Hvis barnet smiler, vil moderen smile tilbage, men måske også bruge lyde, berøring eller gestik. Dermed hjælper hun barnet til at opdage, at det ikke er smilet i sig selv, som hun er på bølgelængde med, men følelsen bag den. På denne måde mener man, at barnet efterhånden erfarer, at andre mennesker har deres eget sind, og at man godt kan dele følelser (Fonagy & Target, 1997). Udviklingen af lystfølelser udvikles netop igennem deres intersubjektive karakter – de kan deles. Når mor-barn-parret bliver henrykte, er det ikke fordi de nødvendigvis har noget konkret at blive henrykt over – de bliver henrykte over den effekt, de har på hinanden, og deres evne til at dele følelsen. Det er glæden ved at blive genkendt, set og reageret på, der danner grobund for udviklingen af selvfølelsen. Fornemmelsen af, at man har en betydning for andre, at det, man gør, påvirker andre er afgørende for selvudviklingen og dannelsen af selv værd.

Gergely og Watson (1996) mener, at de har identificeret en mekanisme hos børn, der er af afgørende betydning for denne udvikling, som de på engelsk har kaldt "contingency detection". Contingency detection er en slags analyse af årsag og virkning. Spædbørn er meget optaget af processer, som de selv kan påvirke. Når der udløses en reaktion i omgivelserne, undersøger barnet helt automatisk, om det selv har haft en finger med i spillet (Watson, 1979). Dette er blevet påvist ved, at man fx binder en snor til barnets venstre fod, hvor en ryk i foden udløser en lyd eller lys, som barnet kunne være interesseret i. Selv spædbørn på fire-månedersalderen kan regne ud, at det er venstre fod, de skal sparke med for at udløse signalet. De kan også klare "imperfect contingency" – de kan regne ud, at det kun er hver tredje gang, de sparker, at signalet udløses.

Spædbørn bruger denne evne til at forstå deres følelser. Man mener, at barnet fødes med nogle basale, kategoriske affekttilstande, som har hver deres fysiologiske profil, som barnet opfatter som interne kropssignaler. Når barnet er tilfreds, kan det give udtryk for nogle enkelte signaler i form af spark eller smile. Moderen opfatter barnets signaler og reagerer ved at smile tilbage samt bruge andre modaliteter for at vise den samme følelse. Når barnet ser moderen ansigtsudtryk og hører hendes stemme, vil han eller hun automatisk spole tilbage i et forsøg på at finde ude af, hvad det var, der udløste al den dejlige opmærksomhed. Barnet kommer derfor til at koble de interne kropssignaler med en ekstern perception af moderens ansigtsudtryk, stemmeføring eller andre modaliteter, som hun har brugt. Barnet bliver i tiltagende grad i stand til at differentiere sine egne følelser ved at se dem genkendte og spejlet hos moderen.

Denne erfaringsproces kan have elementer af identifikation bygget ind i sig, men en grundlæggende mekanisme er i hvert fald også spædbarnets "årsag-virknings"-analyse, som ikke bygger på identifikation men på en analyse af forskelle. Spædbørn vil automatisk undersøge, om de har haft en finger med i spillet. På den måde kan man sige, at der er en vis biologisk basis for den omnipotens, Winnicott og andre har beskrevet hos dem som et psykologisk behov.

Man opdager andre mennesker som subjekter og ikke objekter igennem en oplevelse af gensidighed. Godt nok kan det være rart at påvirke og styre den anden til en vis grad, men problemet er, at den anden kan også påvirke og styre ens selv. Det er en narcissistisk krænkelse, at moderen ikke dør, når vi har fantasier om at ødelægge hende, men hvor er det godt, at hun alligevel kan finde ud af at overleve.

Benjamin påpeger, at man er nødt til at opgive en illusion om magt, hvis man skal opnå gensidighed og glæden ved at kunne dele følelser, synspunkter og tanker med en anden.

Konklusion

Suggestion er traditionelt blevet set som en teknik, der fører til opløsning ved at true begreber såsom neutralitet i psykoanalytisk psykoterapi. Det er blevet foreslået, at suggestion kan hjælpe nogle patienter, som ikke kan nås ved mere traditionelle metoder. Mange af disse patienter har behov for et objekt, som de kan styre, men de har svært ved at forholde sig til andre mennesker som subjekter, dvs. at tilkende andre mennesker selvstændige rettigheder. De kan

But I'm a monster, said the monster

derfor også have svært ved at dele og ved gensidighed. Suggestion hjælper disse patienter, idet man stiller sig til rådighed som både subjekt og objekt og ikke blot som objekt. At stille sig op som subjekt indebærer, at man hjælper patienterne til ikke blot at identificere sig med analytikerens funktion, men også til at se analytikeren. Dette kan gøres i begrænset omfang ved at stille forslag eller give sine egne synspunkter til kende. Fordelen er, at det er igennem en gensidig påvirkning af hinanden, at man kan lære noget om den anden som et subjekt, som man ikke kan kontrollere, men som man må erkende har sit eget liv og subjektivitet. Erkendelsen og genkendelsen af subjektivitet hos den anden sætter grandiose tendenser mere i perspektiv og tillader gensidighed og glæden ved at dele. At være subjekt for sine patienter og tillade, at de ser terapeuten og ikke kun terapeutens funktion, skal selvfølgelig kun foregå i et vist omfang og begrænses af vigtigheden af samtidigt at være et objekt ved at fastholde den terapeutiske funktion.

Spædbarnsforskning har vist, at en vigtig mekanisme ved udviklingen af forståelsen af gensidighed er contingency detection, som bygger på en analyse af forskelle mellem sig selv og den anden. Denne evne til at opfatte forskelle synes derfor at være særdeles veludviklet selv hos spædbørn. Som psykoterapeutisk teknik opfordrer suggestion netop til en analyse af forskelle og ikke kun til brugen af identifikation.

Stolorow har gjort sig til talsmand for, at alle ens udtalelser, såvel tolkninger som suggestion, jo dybest set "bare" er synspunkter. Vi er derfor altid i fare for at være forførende. Set i dette lys er det ikke teknikken i sig selv, som voldes problemer, men grunden til at man bruger den.

Referencer

- Benjamin, J. (1995). Recognition and Destruction: An Outline of Intersubjectivity. In *Like Subjects, Love Objects*. New Haven: Yale University Press.
- Enckell, H. (2002). Comments on Martin Lotz's paper: The moment and the next step. *Scand.Psychoanal.Rev.*, 25, 152-155.
- Fonagy, P. & Target, M. (1997). Attachment and reflective function: their role in self-organization. *Dev Psychopathol.*, 9, 679-700.
- Gergely, G. & Watson, J. S. (1996). The social biofeedback theory of parental affect-mirroring: the development of emotional self-awareness and self-control in infancy. *Int. J.Psychoanal.*, 77 (Pt 6), 1181-1212.
- Lotz, M. (2001). The moment and the next step. *Scand.Psychoanal.Rev.*, 24, 64-74.
- Mahler, M. S. (1974). Symbiosis and individuation. The psychological birth of the human infant. *Psychoanal.Study Child*, 29, 89-106.

- Stern, D. N. (1985). *The Interpersonal World of the Infant*. New York: Basic Books.
- Stolorow, R. (1997). Deconstructing the myth of the neutral analyst: an alternative from intersubjective systems theory. *Psychoanalytic Quarterly*, 66, 431-449.
- Watson, J. S. (1979). Perception of contingency as a determinant of social responsiveness. In E.Thoman (Ed.), *The origins of Social Responsiveness* (pp. 33-64). Hillsdale,NJ: Lawrence Erlbaum.
- Winnicott, D. (1971). Mirror-role of mother and family in child development. In *Playing and Reality* (pp. 111-118). London: Tavistock publications.

Arvesølvet på højkant

En refleksion over splittelse og udvikling i de psykoanalytiske og analytiske institutioner

Matrix 2004; 3, s. 188-200

Pia Skogemann

Skogemann undersøger et mønster af sammenhæng og opløsning i de psykoterapeutiske skolars og gruppers udviklingshistorier. Hun foreslår et metaforisk blik på skolerne som stammer i en totemistisk kultur med endogame slægtskabssystemer, svarende til genealogien af godkendte læreanalytikere for nye generationer af psykoterapeuter, der kan føres tilbage til hhv. Freud og Jung. De mange splittelser ses som ikke kun destruktive, men som dynamisk pegende frem mod udvikling af nye eksogame slægtskabssystemer, hvor kreativ udveksling finder sted mellem forskellige klaner og stammer. Artiklen bygger på publiceret litteratur og egne erfaringer, idet den er narrativt illustreret ved forfatterens professionelle historie.

Som analytikere og psykoterapeuter arbejder vi hele tiden hen mod bevidsthedens grænser, bl.a. fordi det er der, den engagerede erfaring foregår, som fører til mere bevidsthed. Det gælder i vores individuelle kliniske arbejde, men det gælder også i dannelsen af vores kollektive bevidsthed og kollektive identitet. Til jungianernes arvesølv hører opfattelsen af psyken som en proces i stadig frembryden. Hvor brydes den i dag? Hvad er det, der bryder frem?

Det, at Fælleskonferencen 2003 nu har fundet sted for tredje gang, er i sig selv et udtryk for, at det i de senere år på en ny måde er blevet muligt at kommunikere med tænsomme analytikere og terapeuter af forskellige observanser. I al stilfærdighed har de accepteret de undersøgelser af virkningen af terapi, der siger, at der ikke er nogen skoler eller retninger, der kan påberåbe sig, at de er de eneste sande. Tidligere har man "bevist" sin terapeutiske teori med, at klienterne fik

det meget bedre og eventuelt meget hurtigere end ved hjælp af konkurrenternes teorier og metoder. Det går ikke længere. Alle seriøse terapiformer synes at skulle have virkningspræmie. I september 2003 deltog jeg i et seminar i Zürich, hvor analytisk psykologi fik sin; der blev for første gang fremlagt effektforskningsresultater af jungiansk langtidsterapi (Mattanza et al. 2003): Og jo, det virker. Det viser sig, at der er betydelige og stabile fordele ved langtidsterapi – forstået som ca. 3 års varighed. En af de mere kontante resultater er et ret dramatisk fald i antallet af årlige sygedage.

I det sidste tiår er der opstået dels en stærk eklektisk, dels en integrativ tendens, hvor nogle mener, at man i sidste ende skal stræbe efter at kombinere de forskellige terapiformer til een samlet terapi. Overflødiggør det så i virkeligheden fastholdelsen af skoler? Det mener jeg slet ikke.

Jeg tror, at det er værdifuldt med en terapeutisk pluralisme, og jeg tror, at det er værdifuldt at kunne lade sig inspirere udefra, om man vil, til teoretisk videreudvikling inden for sin egen skoledannelse, men det er vigtigt at gøre sig klart, at psykoterapeutiske skoledannelser ikke blot udgør et korpus af bestemt intellektuel teori og praktisk metode.

Der er en meget mere personlig og følelsesforbundet grund til, at forskellige skoler og grupper inden for skoler er nødvendige. Skolerne og grupperne danner rammer om de enkelte psykoteraputers personlige erfaringer med egenerapi, supervision, uddannelse, kollegialt samvær, historie og traditioner – de er kort sagt uhyre væsentlige for den enkeltes professionelle individuation under og efter uddannelsen.

Væsentlige betyder imidlertid ikke altid positive eller harmoniske. Den stærke sammenhængskraft, som typisk dannes i disse grupper, trues jævnlige af opløsning og opsplnitning. Det er en kendsgerning, at både psykoanalysens og den analytiske psykologis historie har været og endnu er præget af stridigheder og opsplnitninger i nye grupper. Det er altid umådelig lidelsesfyldt, kaotisk og tidskrævende for de involverede parter. Som Kirsch skriver: "Otherwise reasonable and mature people become irrational when it comes to analytic institutional issues. Why this is so is only at the beginning state of exploration. (Kirsch 2000: 249)

Skønt teoretiske uenigheder oftest anføres som officiel årsag til splittelserne, er det næppe den egentlige – eller i hvert fald eneste – forklaring. Kirsch – der

sad i den internationale, jungianske bestyrelse i mange år og var præsident for International Association for Analytical Psychology, IAAP, fra 1989 til 1995 – foreslår, at de professionelle analytiske institutter synes at overtage familiens rolle, og han påpeger videre, at når en institutstrid raser, spiller magtbehovet hos de involverede senioranalytikere en stor rolle, hvad angår udfaldet. Grosskurth (1998) sammenligner den tidlige psykoanalytiske bevægelse med en dysfunktionel familie. Hun beskriver, hvordan hun i sin research til Melanie Klein-biografien (Grosskurth 1986) først blev mødt med stor venlighed og kaldt "æres-Kleinianer", men da der dukkede kontroversielle dokumenter op, som pillede ved det officielle billede af Klein, vendte gruppen sig hadefuldt imod hende. Noget tilsvarende gentog sig ved arbejdet med den "hemmelige komite" omkring Freud (Grosskurth 1991), der skulle sikre, at afgivere som Jung blev holdt ude.

Stammemodellen

Skønt sådanne sammenligninger med kernefamilien er nærliggende, og medlemmer af grupperne ofte bruger dem selv både i positiv og negativ forstand, mener jeg, at en ensidig tilbageføring til den snævre far-mor-barn-dynamik resulterer i en for reduktiv fortolkning, der ignorerer det frembrydende aspekt, der også findes. Når familier har eksisteret i flere generationer og vekselvirket med andre familier, bliver de til samfund. Jeg foreslår, at man sammenligner de forskellige psykoterapeutiske skoler med stammer i en totemistisk kultur, i hvilke genealogien også spiller en umådelig rolle. Hver stamme, underopdelt i klaner, har sit totem, sin stamfar eller stammor, sine særlige symboler og sin særlige mytologi og sine ritualer for de indviede, som gør, at stammen har en oplevet identitet, et Kohutsk gruppeselv, om man vil, der på en gang rummer en primitiv kerne og et kreativt potentiale.

Kirsch (2000) har undersøgt de jungianske gruppers historie og oprindelse frem til år 2000 – i alt 42 grupper. Det viser sig, at hver grundlægger eller gruppe af grundlæggere har gået i analyse hos Jung selv eller en af hans nærmeste assistenter i Zürich, hvorefter de er vendt tilbage til deres eget land, hvor de har oprettet institutter og træningscentre. Det svarer med en antropologisk term til, at Jung-stammen er blevet opdelt i en mængde lokalbaserede klaner. Freud-stammen, der i denne henseende er 10-20 år ældre og langt mere talrig, er både blevet delt i klaner og flere stammer, der dog hver især ifølge Falzeder (1998) tilsvarende kan føre deres analytiske stamtræer tilbage til Freud og en håndfuld tidlige pionerer.

I antropologisk slægtskabsforskning skelner man mellem endogame og ekso-game klaner ud fra den iagttagelse, at der i stammesamfund som regel er meget bestemte regler for, hvem man må gifte sig med og få børn med. I endogame klaner skal man gifte sig inden for klanen.

Hvis jeg forfølger min metafor, svarer det til en udbredt praksis i psykoterapeutiske træningsgrupper, hvor "formeringen" symbolsk sker gennem uddannelse af nye generationer af psykoterapeuter. Blandt psykoterapeuter handler det allervigtigste jo ikke bare om, hvordan og med hvem man udvikler og udveksler teorier, men om noget så intimt, som hvem man vælger som symbolske forældre og dermed får som symbolske søskende. Det vil sige, hvem man kan gå i analyse og supervision hos. Kandidater skal som regel vælge analytikere, supervisorer og lærere inden for sin lokale gruppe – og endda ofte efter specielle, snævre regler. Falzeder konkluderer i sin artikel *Family Tree Matters* (1998), at institutternes måde at udnævne visse medlemmer til "læreanalytikere" på (og holde andre væk), er den hyppigste kilde til interne stridigheder. Som et velkendt eksempel nævner han den såkaldte Freud/Klein kontrovers i London, som stod om kontrollen over kandidaternes uddannelse.

Den endogame model bliver let indgiftet i de små lokalsamfund. I en for lille psykoterapeutisk gruppe taler man om psykologisk incest. I psykoanalysens barndom tog man det bestemt ikke nøje, Jung analyserede sin kone, og Freud analyserede sin datter, og de analyserede allesammen deres venner, partnere og kolleger. Det var et værre roderi, som det har taget lang tid at komme bare nogenlunde ud af.

Freuds (1961) darwinistiske fantasi om den patriarkalske urfader, der bortjog sønnerne, som vendte tilbage og slog ham ihjel og ophøjede ham til totem-skikkelse, kan måske opfattes som en projektion af tilstandene i den første psykoanalytiske population, hvor han som patriarken jo selv bortjog flere ulydige sønner. Men i nyere tid i de større grupper ser man konflikter mellem de magtfulde "familier", hvor kampene har involveret matriarker såvel som patriarker, og splittelserne har lige så ofte haft form af en skillen sig selv ud for at stifte en ny gruppe på trods af de tilbageblevnes ønsker.

I en række tilfælde har det imidlertid været slående, at når først adskillelsen har fundet sted, og de enkelte grupper har reorganiseret sig, begynder de at samarbejde på et overordnet niveau. Det er fx tilfældet i London, hvor der sidst i 80erne var sket en smertefuld splittelse i hele fire jungianske grupper, men siden er der

etableret en fælles paraplyorganisation, der fx var vært for den internationale kongres for analytisk psykologi i Cambridge 2001.

Et eksogamt system kræver, at man gifter sig uden for den lokale klan, og derudover findes en mængde, ofte meget udviklede regler for, hvem der kan gifte sig med hvem. I en af de udbredte modeller for krydskusineægteskab må en mand ikke gifte sig med sin mors brors datter, fordi det er meget ubehageligt, at konens mor i praksis ofte er identisk med mandens fars søster. I stedet må man kun gifte sig med sin mors mors brors datters datter, eller en med en tilsvarende position i slægtskabssystemet!

Jeg vil ikke udstrække min metator til at omfatte sådanne detaljer – i min sammenligning vil jeg blot fremhæve, at hvis man tæller generationer, ser man, at der skal der være mindst tre (analytiske) generationer til rådighed i en psykoterapeutisk population, for at noget tilsvarende kan lade sig gøre. Konkret tænker jeg på første generation som stifteren af en skole eller gruppe. Fx Jung, Freud, Klein, samt de elever, der idealiserer ham/hende, anden generation er de af deres elever, der magter at bevare eller finde deres egen integritet (hvad enten de selv er nyskabende eller ej) og tillader tredje generation at gå deres egne veje. Sekvensen kan genstartes nye steder eller med nye terapier.

Men ydre, sociologiske faktorer spiller givet også en rolle. Når jeg i min narrative gennemgang nedenfor finder, at engagerede, eksogame bestræbelser tager fart i 1990'erne, er det utvivlsomt også, fordi der blev plads til det på grund af, at 80'ernes forskning som nævnt i indledningen rammede en pæl gennem mange overleverede "sandheder". Homans (1998) kalder det dybdepsykologiens legitimeringskrise: "The "promise" of depth psychology therefore refers to the future ways in which re-legitimation and re-institutionalization will take place, and the extent to which (if any) these social processes can be or will be rationally planned." (Homans 1998: 164)

Fra endogami til eksogami

Splittelserne er altså, som jeg ser det, ikke udelukkende regressive eller destruktive. Den endogame position skaber en stærk sammenhængskraft i en gruppe, der deler et korpus af idealer, værdier, teori og metode. Men negativt set peger den endogame position tilbage mod incestet og på det teoretiske plan mod ortodoksien. Den eksogame tendens kan true en gruppe med opløsning og splittelse i sin negative form, men positivt set kan den udvikle metoder til at re-

gulere fredelige relationer mellem større og mere forskelligartede grupper. Måske rummer et århundrede fyldt med splittelser blandt andet en drift hen imod en eksogamisk position, hvor gevinsten er, at der er mere plads til forskelligheder, kreativ nytænkning og inspiration fra andre videnskaber.

Fælleskonferencerne (og de mindre arrangementer i Fælleshuset) er i denne sammenligning netop et udtryk for et eksogamisk møde mellem flere stammer og klaner – arrangeret af Fællesforeningen (stiftet 1999 efter adskillige års tilløb) – hvor man – meget forsigtigt og i hajfyldt farvand – udforsker mulighederne for en social og faglig udveksling med gensidige forpligtelser mellem de forskellige grupper, (der alle er uddannelsesorganisationer) uden at nogen af disse skal miste deres grundlæggende identitet.

Fra begyndelsen har der også været forslag fremme om at udnytte ressourcerne mere effektivt ved fx at ændre de enkelte uddannelser derhen, at man fx havde et fælles basisår. Det er bl.a. begrundet i, at adskillige medlemmer er medlem af flere grupper, og nogle af dem er også lærere på flere uddannelser. Det lyder både rationelt og logisk, men vækker tilsyneladende så meget modstand, at ikke engang en fælles arbejdsgruppe er kommet i stand. Måske opfattes ideen endogamisk som en trussel om en magtkoncentration? Måske skal der blot et stærkere ydre incitament til, som man måske kunne forestille sig affødt af de kommende statslige kriterier for anerkendelse af psykoterapeutiske uddannelser?

“My story”

Falzeder, der er redaktør af Freud/Ferenczi og Freud/Abraham brevvekslingerne og forfatter til adskillige artikler om psykoanalysens historie, påpeger i *Family Tree Matters*, at der er et afgørende aspekt ved psykoanalytisk historiografi, som er særligt og unikt for området, men som hidtil har været ignoreret: “They boil down to the fact that perhaps nowhere else in science are personal relationships and experiences so closely intertwined with the transmission of theory and of practical knowledge as in psychoanalysis.” (Falzeder 1998: 128)

Jeg vil i enighed med ham fortælle min egen narrative beretning. Lige så lidt som nogen andens personlige fortælling vil den gøre krav på at være historisk i videnskabelig forstand. Det er stammefortælling, men hensigten dermed er at fremlægge nogle mønstre, som kolleger fra andre stammer kan sammenligne med deres egne fortællinger og måske genkende træk ved. Det har jeg selv ofte gjort, når jeg har hørt andre kollegaers historier, og en af tankerne bag

Fællesforeningen har desuden været, at grupperne skulle lære hinanden bedre at kende (ikke bare som personer).

For godt 25 år siden var jeg en ung jungianer, der netop havde startet min private praksis. Dengang var jeg endnu en rigtig jungianer, idet jeg havde gået i analyse hos Eigil Nyborg, der på sin side var blandt kandidaterne på Jung Instituttet i Zürich i 1950'erne og selv havde gået i analyse hos Marie Louise von Franz, der siden sit attende år havde været en af Jungs nærmeste og totalt loyale medarbejdere. Stamtræet var altså i orden, og idealiseringen var enorm. Jeg studerede Jungs værker som ubetvivlelige skrifter, som det blot gjaldt om at forstå i dybden. Det havde selvfølgelig den fordel, at jeg fik læst dem grundigt. Jeg havde den opfattelse, at jo tættere kilden, man kunne komme, jo renere ville vandet være. Skønt jeg vidste meget lidt om jungianere andre steder i verden, mente jeg nok, at udviklingen af den analytiske psykologi i samtiden nærmest var at sammenligne med et fald fra en oprindelig Guldalder i Jung Instituttets første tid i Zürich, hvor Jung selv endnu vandrede blandt analytikerne.

Jeg var med til at stifte Jung-Instituttet i 1980. Dengang havde vi kun en svag fornemmelse af, at der nogen steder i verden fandtes jungianere, som havde meget tilfælles med psykoanalysen, især i skikkelse af objektrelationisterne. Omkring denne tid hørte jeg et foredrag af Rosemary Gordon i Dansk Psykiatrisk Selskab. Hun var en af stjernerne i det, man dengang kaldte London-skolen. Jeg kunne nærmest ikke forstå, at vi skulle være i Jung-familie med hinanden. Hun talte slet ikke om drømme. Hendes måde at diskutere Selvet på var helt fremmedartet og meget intellektuel; der var en masse om overføring og modoverføring, og hendes analysander lå på en briks og kom tre gange om ugen.

Jeg tænkte: Jamen, er det overhovedet rigtig jungiansk? I sin tid gik vi meget op i, hvad der var rigtig jungiansk. Undervejs er det holdt op med at interessere mig særlig meget. Andre ting er kommet til at interessere mig mere. Jeg har kort sagt bevæget mig fra jungianer til post-jungianer. Hvad er en post-jungianer da? Ann Casement (1998) definerer det sådan, at post-jungianere arbejder på at videreudvikle Jungs oprindelige indsigter, og også omfatter personer, som har bevæget sig væk fra en ensidig fokusering på den psykiske virkelighed til fordel for også at tage den ydre verdens realiteter i betragtning. I min erfaring er post-jungianere typisk eksogamt indstillede.

Jung kom på mode i 80'erne. Det var ikke kun i Danmark; det var, som om Jung for en stund pludselig passede med tidsånden. Alle og enhver beskæftigede sig

med temaer som midtvejskrise, kvindelighed, selvudvikling, drømme, myter, eventyr og religiøsitet. Det blev pludselig acceptabelt, ja, ligefrem interessant at gå i terapi. Terapimarkedet eksploderede, og det begyndte at myldre med såkaldt alternative terapier.

Jeg og andre i den lille danske gruppe indså, at vi i Danmark måtte få en mere international orientering, og at de professionelle junganalytikere her i landet måtte blive medlemmer af den internationale association for analytisk psykologi (IAAP), så vi kunne sikre en forsvarlig professionel standard for de analytikere, vi uddannede, og undgå at ende som en mærkværdig lille sekt. Det betød for mig, at jeg begyndte at blive mere interesseret i, hvordan udviklingen var på andre Junginstitutter og træningscentre rundt om i verden. Det lyder fuldstændig banalt her på tyve års afstand, men det var virkelig skræmmende. Arvesølvet klirrede voldsomt, da det blev sat på højkant.

Præcist hvordan og hvornår post-jungianeren i mig begyndte at overhale jungianeren, kan jeg ikke sige. Det skete over flere år, i mange henseender ubevidst, og der var adskillige, indbyrdes forskellige årsager til det. Hougaards artikel *psykoterapi som non-specifik behandling* fra 1983 gjorde i hvert fald et stærkt indtryk. Budskabet var meget klart: det er hverken en bestemt teori eller en bestemt metode, der afgør, om terapien bliver en succes. Men hvis det var tilfældet, måtte man jo også til at tænke på en anden måde om sin egen teori – og at forskellene blandt jungianerne indbyrdes eller mellem jungianerne og andre skoler nok ikke havde så meget at gøre med rigtigt og forkert.

I 1986 forsøgte jeg mig første gang med et pluralistisk orienteret seminar for de daværende kandidater på Jung Instituttet, hvor pensummet både indbefattede Hougaards artikel og Andrew Samuels *Jung and the Post-Jungians* (1985). I den bog skitserede Samuels de tre uformelle skoledannelser, der på det tidspunkt længe havde eksisteret uofficielt inden for den jungianske verden: Den klassiske, den kliniske og den arketypiske. Den klassiske var den, vi kendte i Danmark, den kliniske eller udviklingsorienterede havde haft sit udspring i London med Michael Fordham som den meget kreative leder af Society of Analytical Psychology, der især lagde vægt på udviklingen i den tidlige barndom og metodisk set arbejdede i terapien med overføring og modoverføring, og som var stærkt inspireret af objektrelationsteoriene. Den arketypiske skole var stiftet af James Hillman; den har ikke rigtig nogen betydning mere.

Arvesølvet på højkant

Selvdannelse

Et sted, hvor en stammeagtig selvdannelsesproces spejler sig, er tydeligt nok på de officielle internationale kongresser, der både har fungeret som kamppladser for modsætninger og fødesteder for nye sammenhænge. En (endnu upubliceret) questionnaire blandt IAAPs medlemmer har for nylig vist, at den vigtigste grund (for de medlemmer, der har svaret på skemaet) til at deltage i kongresserne faktisk er gruppeidentiteten (86%), mens det videnskabelige indhold (85%) kun er nr. 2. Og på en tæt tredjeplads (81%) kommer det sociale aspekt, møder med kolleger og fornyelse af gamle venskaber.

Et par af os danskere var klar til at søge om individuelt medlemskab af International Association for Analytical Psychology i 1986. Det år fandt kongressen sted i et Berlin før murens fald, og den havde temaet *The Archetype of Shadow in a Split World*. Det var i forbindelse med den kongres, at rygterne om, at konflikten mellem London-skolen og Zürich-skolen (den udviklingsorienterede og den klassiske) ville føre til et formelt brud i den jungianske stamme, var på sit højeste, så både stedet og titlen var højt symbolsk.

Det ville være bekvemt, hvis der var tale om en slags lineær, faglig udvikling: man har de og de teorier, resultaterne viser sådan og sådan, så nu modificerer vi vores teorier efter det. Jeg tror ikke engang, at det foregår helt sådan inden for naturvidenskaberne, og blandt psykoterapeuter gør det i alt fald slet ikke. Der er nogle psykologiske processer, der er med til at forme teoriudviklingen inden for en psykologisk skoledannelse; et slags gruppeubevindte for en meget stor gruppe. Det ser ud til, at der har været lignende udviklingsmønstre mellem stammerne, men jeg vil holde mig til de jungianske klaner. Der er pt. 2540 registrerede medlemmer af den internationale paraplyorganisation, IAAP, og de er fordelt i over tredive lande i hele verden.

I *Arketyper* fra 1986 forsøgte jeg at frisætte Jungs arketypeteori fra sine mere arkaiske elementer og bringe den i dialog med mange andre dele af et moderne videnskabeligt univers. Jeg syntes, at det var blevet temmelig forsømt siden Jungs egne dage; der var dog sket ikke så lidt især i biologiens udvikling siden Jung, som burde tages i betragtning i forhold til, hvordan arvelighed kunne forstås sammen med arketypebegrebet. Bogen bragte mig selv efterfølgende i meget frugtbar tværfaglig dialog med andre fagfolk fx fysikere og biologer.

Cirka samtidig gik jeg ind i et andet tværgående samarbejde på et initiativ fra psykologerne Steen Visholm og Svend Åge Madsen, der i 1990 resulterede i debatbogen *C.G. Jung, nazisme og psykologi*. Interessant nok var der på den internationale kongres i Paris i 1989 for første gang et panel, der debatterede Jungs forhold til nazisme og antisemitisme. Selvfølgelig havde nogle jungianere drøftet den slags uformelt, men det var første gang, at man bragte emnet op på en jungiansk kongres. Samarbejdet om debatbogen blev en opløftende oplevelse, selvom – eller fordi – udgangspunktet var, at vi var totalt uenige om Jung.

Som anført ovenfor var det, da kongressen havde Skyggen som emne i 1986, at splittelsen også truede mest blandt jungianerne som helhed. Men den indtraf ikke. Tværtimod skete en ny udvikling gennem en kreativ indsats fra analytikere, der var i stand til at se ud over de gamle fastlåste positioner. På kongressen i Zürich i 1995, der hed *Open Questions in Analytical Psychology*, fik amerikaneren Donald Kalsched stående ovationer efter et foredrag betitlet *Mercurius duplex: Archetypal Defense Against Early Trauma* (i bogform: Kalsched 1996). Ubesværet forbandt han kliniske overvejelser med brugen af arketyper og symboler – og de kliniske og klassiske jungianere med hinanden.

To andre foredrag ved samme kongres markerede også nye landvindinger. Mario Jacoby inddrog moderne spædbarnsforskning fra 1980'erne og 1990'erne (i bogform: Jacoby 1999), og Roberto Gambini inddrog den ydre verdens virkelighed i sit foredrag *The Soul of Underdevelopment: The Case of Brazil*. Også sidstnævnte fik stående ovationer. Jeg begyndte at synes, at de jungianske klaner var koordinerede som en dansende bisværmer.

En eksogam uddannelse

Da Jung Instituttet forberedte den 6-årige uddannelse, der er i gang nu, og som startede i år 2000, var det med et udgangspunkt, som på flere måder adskiller sig fra andre jungianske træningsprogrammer. Jeg vil i skrivende stund kalde det eksogamisk. Vi besluttede nemlig at indbefatte to faste udenlandske jungianske lærere i lærerstaben. Staben tilrettelægger og gennemfører undervisningen, som er fordelt på basis af den enkelte lærers særlige interesser og styrker, såvel som den løbende evaluerer kandidaterne.

Den ene er medlem af SAP, det selskab blandt de fire institutter i London, som har personificeret den udviklingsorienterede skole. Hun har også den kvalifikation at være kunstterapeut, og hendes undervisning er ofte oplevelsesorienteret

Arvesølvet på højkant

(Schaverien 1991, 1995, 2002). Den anden er brite fra AJA, et selskab, der oprindeligt skilte sig ud fra SAP, fordi lederen syntes, at de fjernede sig for langt fra Jung. Han er meget erfaren i at uddanne analytikere og er især meget interesseret i Jungs alkymistiske model, og så er han også rabbiner.

Ud fra stammemodellens perspektiv personificerer de to et krydskusineægteskab inden for samme stamme, men fra to fremmede klaner.

Men vi har også haft glæde af de eksogamiske muligheder, som stiftelsen af Fællesforeningen har lagt op til i sit grundlag og gjort brug af hele tre lærere, som kan betegnes som medlemmer af andre (psykoanalytiske, gruppeanalytiske) stammer. Det drejer sig dels om to lærere i psykiatri. Vi synes, at det er vigtigt med en kvalificeret psykiatriundervisning, og der er vi andre ikke specielt stærke. Den tredje lærer er fra IGA og står for en årlig gruppedag for kandidaterne. Vi ønskede at give et tilbud til gruppens egen proces uden om instituttets vurderinger og kontrol, der erfaringsmæssigt lægger et stort pres på kandidater. Sådant et tillids-tiltag ville have været umuligt uden det arbejde, der er foregået i Fællesforeningen og de personlige relationer, der dermed er blevet skabt.

Der er fra begyndelsen blevet sendt et klart budskab til kandidaterne om, at forskellighed er velkomment, en forskellighed, som er personificeret i lærernes personer. Jeg påstår naturligvis ikke, at det er nødvendigt for alle at fremme en eksogam tendens på vores måde; men jeg tror, at dette eksogame aspekt bør tænkes med.

Det fremgår af Kirsch' historiske gennemgang, at de jungianske grupper, der har været stabile i mange år, har en "eksogam" holdning, idet de alle har formået at rumme et bredt spektrum af teoretiske og praktiske synsmåder under samme tag. "In these institutes, a mutual respect for the other's point of view exists, and differences manage to coexist." (Kirsch 2000: 249). Falzeder (1998) fremhæver Berlin-instituttet i 1920'erne under K. Abrahams ledelse som et eksempel på et psykoanalytisk institut, der undgik de store storme. Skønt Abraham selv er kendt som en "ortodoks" analytiker, udgik der en stjernekæde af analytikere fra Berlin, som var nytænkende og forskelligartede. Jeg nævner bare nogle få: Helene Deutsch, Karen Horney, Melanie Klein, Michael Balint og Erich Fromm. Berlin-instituttet var det første, som tilbød en standardiseret uddannelse, og kandidaterne kom derfor fra hele Europa, og de havde et livligt samkvem med hinanden. Og Freud selv var i Wien; Abraham var loyal, men han idealiserede ikke Freud – i min terminologi er han altså en "andengenerationsanalytiker",

selv om han hørte til Freuds nærmeste kreds. Her fandtes det eksogame aspekt altså på en naturlig måde blandt kandidaterne, og Abraham støttede det.

Arvesølvet revisited

I årenes løb har jeg indimellem hørt kolleger udtrykke bekymringer for, om vi (i den jungianske gruppe) nu kunne bevare vores egen identitet med påvirkningen fra alle disse udlændinge og Fællesforeningen og så videre. (Lignende bekymringer har jeg også hørt formuleret i Storgrupperne på Fælleskonferencerne). Men hvad er en gruppes identitet? Hvordan fastslår man den? Hvad har vi tabt, og hvad har vi vundet? Den fælles identitet kunne måske vise sig på måder, vi ikke var bevidste om, og at man måske kunne opdage noget om den ved at demonstrere den via et kreativt arbejde. Og derfor foreslog jeg i foråret 1999 en gruppe kolleger at lave en antologi, hvor hver forfatter frit valgte et emne, der optog ham eller hende.

Det blev i 2001 til en antologi med 15 kapitler, skrevet af elleve jungianske analytikere. Det er meget tilfredsstillende i betragtning af, at Selskab for Analytisk Psykologi kun har 23 medlemmer i alt. Bogen hedder *Symbol, analyse, virkelighed*. Bidragene er indbyrdes meget forskellige, ikke bare sådan som titlens tre sektioner lader forstå, men der er også meget forskellige tilgange til det analytiske arbejde og det teoretiske. Da bogen blev anmeldt i *Journal of Analytical Psychology*, som er det førende jungianske tidsskrift, bemærkede anmelderen Ekström, som tilhører New York-gruppen, antologiens mangfoldighed. Men han hæfter sig også ved noget andet, som netop har med identitet at gøre: "However, there is also something uniquely Scandinavian in their approach. Perhaps the choice of topics, the interest in myth and fairytale is the uniting element, but that is not all. There is also a quietly independent voice coming through." (Ekström 2003: 515)

Jeg synes, at antologien er et spejl på, hvad vi har tabt, og hvad vi har vundet. Vi har utvivlsomt mistet billedet af Jung som den fuldkomne forfader, hvis indsigter er endegyldige. Den Jung, som vi deler, er en mindre krævende herre, der tåler at blive kritiseret, og som ikke mener sig fejlfri eller er hævet over forandringer.

Kirsch (2000) rapporterer, at sådan en Jung virkelig fandtes. Den allerførste internationale kongress fandt sted i 1958. Jung deltog ikke selv, men lod sig tilvinke i sin have ved Zürichsøens bred, da deltagerne sejlede forbi i en udflugtsbåd.

Arvesølvet på højkant

Han blev interviewet til det amerikanske Time Magazine, 25. august 1958, og journalisten spurgte, hvad han mente om de to fraktioner, som stod stejlt mod hinanden på kongressen – den store gruppe, som holdt sig meget strengt til Jungs egne teser, og den endnu lille gruppe, som syntes, at man skulle inddrage andre perspektiver. Jung svarede, at han holdt med de sidste.

Referencer

- Casement, A.: *Post-Jungians Today* (ed.), London, Routledge, 1998
- Ekström, S.: Book review. *Journal of Analytical Psychology*, Vol. 48:4, 514-16, 2003
- Falzeder, E.: Family Tree Matter, in: *Journal of Analytical Psychology* 43:1, 127-154, 1998
- Freud, S.: *Totem og tabu*. Kbh., Hans Reitzel, 1961
- Grosskurth, P.: *Melanie Klein: Her World and Her Work*. Toronto: McClelland & Stewart, 1986
- Grosskurth, P.: *The Secret Ring: Freud's Inner Circle and the Politics of Psychoanalysis*. Toronto: Macfarlane Walter & Ross, 1991
- Grosskurth, P.: Psychoanalysis: a dysfunctional family? *Journal of Analytical Psychology* 43:1, 77-85, 1998
- Homans, P.: The Plight and promise of contemporary psychoanalysis. *Journal of Analytical Psychology* 43:1, 155-165, 1998
- Hougaard, E.: *Psykoterapi som non-specifik behandling*. Psykologisk skriftserie Aarhus, No. 6, vol. 8, Aarhus Universitet 1983
- Jacoby, M.: *Jungian Psychotherapy & Contemporary Infant Research: Basic Patterns of Emotional Exchange*, London, Routledge, 1999
- Kalsched, D.E.: *The Inner World of Trauma*. London/New York, Routledge, 1996
- Kirsch T.: *The Jungians*, London: Routledge, 2000
- Madsen, Sv.Aa., Skogemann, P. og Visholm, S.: *C.G. Jung, nazisme og psykologi* (ed.). Kbh., Politisk Revy 1990
- Mattanza, G. et al.: *Zur Wirksamkeit Analytischer Psychotherapien*. C.G. Jung Institutet, Zürich, 2003
- Samuels, A.: *Jung and The Post-Jungians*. London, Routledge, 1985
- Schaverien, J.: *The Revealing Image*. London, Jessica Kingsley, 1991
- Schaverien, J.: *Desire and the Female Therapist: Engendered Gazes in Psychotherapy and*
- Schaverien, J.: *Art Therapy*. London, Routledge, 1995
- Schaverien, J.: *The Dying Patient in Psychotherapy: Desire, Dreams and Individuation*. London, Palgrave/Macmillan, 2002
- Skogemann, P.: *Symbol, analyse, virkelighed* (ed.). Kbh., Lindhardt og Ringhof, 2001

Sammenhæng og opløsning i gruppeanalytisk psykoterapi

Matrix 2004; 3, s. 201-210

Peter Gottlieb

Med udgangspunkt i temaet sammenhæng og opløsning sammenholdes Foulkes' tanker om den frie dialog, Thygesens tese om forskellighed som gruppeterapeutisk faktor, Kohuts selvpsykologi og Karteruds anvendelse af selvpsykologi i gruppeterapi. Med anvendelse af eget klinisk materiale argumenteres for, at de nævnte begreber kan bruges til at forstå, at den terapeutiske gruppes kurative effekt sker ved, at deltageren lader sig opløse i gruppens sammenhæng og siden individuelt løser sig fra fællesskabet.

Foulkes og gruppeanalytisk psykoterapi

Siegmund Heinrich Fuchs blev født i 1898 i Karlsruhe og døde i 1976 som S.H. Foulkes midt under et gruppeseminar. Hans betydning for gruppeterapien afspejles af, at begrebet "gruppeanalyse" universelt er ensbetydende med den form for gruppepsykoterapi, som han udviklede. Det er hævdet (Karterud, 1999a), at Foulkes aldrig løste sin konflikt mellem på den ene side troen på den terapeutiske værdi af den freudianske, individuelt orienterede psykoanalyse og på den anden sine egne positive erfaringer med at stole på, at en gruppe af individer i kraft af menneskets sociale natur er terapeutisk så kompetent, at det næsten ikke kan overvurderes. Måske kan modsætningen bedst forstås ved betragtningen af det kendte figur-grund-billede, som kan illustrere, at gruppe og individ hver for sig konstituerer hinanden. Ifølge Foulkes gennemtrænger gruppen individet, og samtidig er individet knudepunkt i gruppens netværk. Potentielt er individet dermed på den ene side stærkt sammenhængende med den øvrige gruppe ved at være gennemtrængt af og i gruppen, og på den anden side et selvstændigt knudepunkt, opløst fra den øvrige gruppe. Billedligt har Foulkes (1964) sammenlignet individet i gruppen med en blomst, der under de rette omgivelser kan udfolde sig.

Foulkes opfattede symptomer på psykisk forstyrrelse som udtryk for forstyrret kommunikation og sluttede derefter omvendt, at udbredning og udvikling af en mere klar og mindre forvrænget kommunikation kan overflødiggøre og fjerne psykiske symptomer. Den udvikling, som gruppedeltagerne og gruppen-som-helhed gennemgår, sker ifølge Foulkes ved stadigt mere artikuleret kommunikation – på stadigt flere niveauer. Terapeutens opgave er "blot" at varetage kommunikationens fritflydende forløb. Anførselstegnene indikerer, at der er mange blokeringer herfor. For eksempel kan for kraftig påtrængenhed fra terapeutens side få deltagerne til at forskanse sig, hvorved kommunikationen bremses. Hver deltager må og skal selv definere sit mål for gruppedeltagelsen, og dette kan kun foregå i fri dialog med den øvrige gruppe.

Til forbedring af muligheden for at forstå gruppen og dermed fremme dialogen har Foulkes og andre udviklet teorier om gruppespecifikke terapeutiske faktorer og modstande (se f.eks. Foulkes 1964, Aagaard et al. 1994 og Karterud 1999a). Med disse begreber kan terapeuten forstå, selv påvirke og også sammen med den øvrige gruppe se på og drøfte, hvad der foregår i gruppen. Det endelige formål med gruppeterapi er som med enhver anden psykoterapi den enkelte deltagers psykiske bedring og psykologiske udvikling – med gruppen som terapeutisk agens.

Tolkning

Til psykodynamisk baseret behandling hører en tro på den positive værdi af kommunikation præget af frie associationer og en frit flydende dialog. Det, der konkret siges i terapisisituationen, kan i nogle tilfælde tage sig temmelig snævert ud, præget af stereotype, rigide gentagelser. Karterud (1999a) har illustreret tanken om den alt for ensartede gruppe med en historie om 8 paranoikere, der ikke kan andet end at give hinanden ret i, at noget skummelt er på færde. Billedet er grotesk, men klart. I andre grupper flyver den ene association efter den anden, så udgangspunktet aldrig nås igen, og gruppen efterlades med en følelse af manglende jordforbindelse. I begge tilfælde er kommunikationen ufrugtbar, fordi der ikke sker nogen rigtig udveksling og dermed ingen udvikling. Balancen mellem den alt for snævre og den alt for løse dialog kan reguleres af terapeuterne ud fra Foulkes' forslag (1968, side 444): "Interpretation is called for when there is a block in communication". Ligesom den øvrige dialog kan tolkninger være mere eller mindre indsnævrende eller frigørende. Den vidtløftige, fantasifuldt associerende gruppe kan behøve en måske lidt tung og firkantet udlægning af dialogens indhold med henblik på fokusering. Den mere begrænsede og

forsigtige gruppe kan derimod have gavn af et åbent, eventuelt ikke helt klart formuleret spørgsmål fra terapeuten og derved få lov til at folde vingerne lidt ud. Tolkingsniveauet kan være overfladisk eller dybt, rettet imod det manifesterede eller det latente materiale. Især dybe tolkninger – ”plunging interpretations” – skal times og tunes med stor forsigtighed (Foulkes, 1975).

Forskellighed i gruppen

Thygesen (1994) har anskuet forskellighed som en terapeutisk faktor i gruppeanalyse. Hun har hertil foreslået begreberne den ”sammensmeltede” og den ”sammensplejede” gruppe. Den sammensmeltede gruppe er ensartet sammenhængende. I denne gruppe fokuseres ligesom hos Karteruds 8 paranoikere på ligheder i synspunkter, og forskellene overses eller fortrænges. Den sammensplejede gruppe, derimod, er ligesom et snoet tovværk et hele, men samtidigt er de enkelte bestanddele tydelige og har bevaret hver deres særlige individuelle karakteristika. I denne gruppe kan forskellighed tolereres uden risiko for fragmentering. Naturligvis vil enhver gruppe svinge imellem de to positioner, ligesom der i hver enkelt deltagers gruppeengagement sker en vekselvirkning mellem ønsket om opslugning i et fællesskab og autonom selvprofilering.

En workshop om køn før en international gruppeterapi-kongres bestod af en mande- og en kvindegroupe, der efterfulgtes af en fælles session ledet af den mandlige og den kvindelige terapeut sammen. De første, kønshomogene sessioner havde følt sig gode og trygge, men den sidste, heterogene var præget af dobbelt deltagerantal og to forskellige historier, idet for eksempel kvindeguppen havde haft 3 timers sessioner uden pause, mens mændene havde holdt pause efter 1½ time. Diskussionen om hvornår den samlede gruppe skulle pausere tog næsten livet af gruppen, indtil terapeuterne benævnte og erkendte, at det var deres indbyrdes uklare aftale, der var baggrund for uligheden. Herefter kunne forskelle – med hensyn til pausemodel såvel som andre, mere interessante – bedre ses, tolereres og rummes, og et brugbart kompromis vedrørende pausen blev hurtigt konstrueret. Gruppen havde på grund af forskelle været truet af opløsning, men blev efter krisen mere moden. To sammensmeltede grupper blev til en sammensplejset.

Ved en gruppes start har deltagerne især behov for lighederne, der bekræfter og giver tryghed. Det er for de nye deltagere formentlig nødvendigt med en fase af ”sammensmeltet” sammenhæng, for at de kan føle sig som en del af gruppen. På sigt har deltagerne imidlertid behov for at udvikle hver deres personlige individualitet. Eller med Thygesens tese (1994, side 103): ”En gruppes terapeut-

tiske potentiale øges til den enkeltes bedste i det omfang, gruppen kan tolerere og anvende de i den iboende forskelligheder på et bevidst niveau. Herigennem fremmes den enkeltes personlige udvikling (individuationsprocessen); målet for analytisk gruppeterapi." Først hvis det opnås, kan terapien afsluttes, og gruppen forlades uden savn – om end med sorg.

Selvpsykologi

Selvpsykologien blev grundlagt af Heinz Kohut (1913-1981), der livet igennem blev mere og mere sikker på, at hans teorier ikke blot supplerer den klassiske freudianske egopsykologi, men udgør et attraktivt alternativ, også til patienter, der frembyder symptomer på klassiske neuroser (1971). Selvet blev i Kohuts tidligste artikler beskrevet som opløst i små dele beliggende i hver af de forskellige strukturer, Id, Ego og Superego, men efterhånden opbyggedes i hans teori billedet af et sammenhængende bipolar kerneselv, som stræber efter at blive til en meningsfuld helhed, hvori ambitioner, der stammer fra narcissistisk grandiositet (den grandiose pol), stræber efter mål, der er opstillet af narcissistiske egoideal (den idealsøgende pol).

Såvel det opvoksende barn som psykoterapi-patienten har en tilbøjelighed til at tillægge betydningsfulde andre – forældre eller terapeuter – vigtige egenskaber eller funktioner, som barnet respektive patienten har brug for. En funktion er at "spejle", dvs. bekræfte og acceptere barnet/patienten i, at han inklusive sin narcissistiske, grandiose selvforståelse er god nok i sig selv. En anden vigtig egenskab er at repræsentere idealer, som barnets/patientens idealsøgende selv kan se op til og eventuelt med tiden tilegne sig som sine egne. Med hjælp af de nævnte egenskaber hos andre – selvobjekterne – kan barnet/patienten gradvis erkende og realisere sit sande selv.

Terapeuten må – ligesom forældrene accepterer barnet – langt hen ad vejen uden realistisk modsigelse acceptere patientens narcissistiske overføring til terapeuten som selvobjekt. Før eller senere vil realiteten – at terapeuten som person ikke er sat i verden med det primære formål at tilgodese patientens behov, men for eksempel også holder ferie og lignende – true relationen mellem patientens selv og terapeuten-som-selvobjekt. Men hvis der, inden realiteten bliver for konfronterende, er opbygget en terapeutisk relation, vil patienten kunne tåle den frustration, der opstår, når terapeuten fremstår mere realistisk. Herved opbygges ifølge Kohut noget af den psykiske struktur, der var defekt. Processen kaldes

"transmuting internalization". Det er afgørende, at konfrontationen med realiteterne times passende, således at der bliver tale om "optimal frustration".

Selvpsykologi og gruppeterapi

Kohut (1978) har i en artikel, der især handler om de problemer, der vil vise sig for en dybdepsykolog, der vil skrive den psykoanalytiske bevægelses historie, introduceret anvendelsen af selvbegrebet på grupper, analogt med anvendelsen på individer. For den psykoanalytiske bevægelse betragtet som gruppe er Freud et idealiseret lederimago, der som en stabiliserende faktor er med til at holde sammen på sin gruppe. For at gruppen kan være sundt produktiv, er det nødvendigt, at der er kontinuitet, dvs. at den er den samme over tid, selvom den udvikler sig, idet et stabilt gruppese selv anses at fremme produktiviteten. Senere i artiklen hedder det side 837 (i en fodnote): "Det psykoanalytiske selvbegreb, hvad enten det refererer til et individ, til en person, der er medlem af en gruppe, eller til den samlede gruppe, forstået som en stabil samling personer, vedrører en struktur, der dykker ned i de dybeste områder af psyken" (min oversættelse). Mønsteret i kerneselve består af ubevidste grandiose ambitioner og ubevidste internaliserede værdier, og dette mønster er afgørende for individets gennemgribende følelse af succes eller fiasko. Samme tankegang kan appliceres på en gruppe, hvis centrale ambitioner og idealer således er bestemmende for gruppens kontinuitet og indre sammenhæng, og desuden bestemmer dens vigtigste handlinger.

Når man læser artiklen, kan man spørge, hvorfor forfatteren ikke tænkte på gruppeanalytisk terapi. Når han (s. 840) skrev: "group processes are largely activated by narcissistic motives", hvorfor kunne han så ikke associere fra individual- til gruppeterapi, idet det jo præcis var patientens narcissistiske behov, han fokuserede på og benyttede som grundlag i individualterapien. Det var hans fortjeneste at lukke individets narcissistiske behov ind i det terapeutiske rummes varme, så hvorfor kunne han ikke tænke sig, at de narcissistiske behov, som gruppen vækker, på samme måde kan udnyttes terapeutisk?

Formentlig tænkte Kohut kun på en gruppe, nogenlunde ligesom vi nu tænker på en storgruppe, og han opfattede det, der skete i gruppen, som udelukkende regressivt. "Group pressure diminishes individuality", skrev han (s. 839), og gruppen medførte derved en partiel lammelse af ego'et og nedsættelse af forsvarene. Gruppen kunne således kun dårligt forstås som et rum, hvor der kunne ske optimal frustration og transmuterende internalisering. Eller man kan sige,

Sammenhæng og opløsning i gruppeanalytisk psykoterapi

at han kun forstod gruppen som sammensmeltet, uden mulighed for udvikling til sammensplejsning, dvs. uden plads til hverken refleksion eller individualitet. De eksempler, han anvendte i artiklen på karismatiske ledere, der holder sammen på grupper, kan tydes i samme retning. Han skrev ud over om Freud om en fanatisk helsekult-leder og om Adolf Hitler, og især de to sidstnævnte havde vanskeligt ved at tillade, at deres grupper eller deltagerne deri gennemgik nogen form for selvstændig udvikling.

Karterud (1999a, 1999b) har fra gruppeterapeutisk vinkel skrevet meget om gruppens selv og anført, at en gruppe for at være psykoterapeutisk aktiv må bestå af deltagere, der gør den til genstand for selvobjektbehov. Gruppen beskrives af Karterud som et sted, hvor der foregår selvforståelse og selvudvikling. Han fremhæver Winnicott, Bowlby og Kohut som integrerede i den gruppeanalytiske "mainstream". Winnicott har bidraget med begreberne autenticitet og overgangsområde mellem realitet og illusion, Bowlby med begreberne tilknytning og tab, og Kohut med selvpsykologien.

Den sammensmeltede og den sammensplejsede gruppe som selvobjekter

Deltagernes forestillinger om gruppen er afgørende for forløbet. Disse forestillinger kan forstås som narcissistiske overføringer. I den første tid er gruppen ofte genstand for et narcissistisk ønske om accept. Caroline Garland (1982) betragter de personlige problemer, der bragte deltageren i gruppe, som en slags adgangsbillet, der leveres til den øvrige gruppe, som til gengæld lytter og forstår. Det at andre hører og deler ens problem kan virke som et bekræftende, spejlende selvobjekt. Selvobjektfunktionen kan udføres af en eller flere af øvrige deltagere eller blive tillagt gruppen-som-helhed. Er "billetten" et problem, der ikke umiddelbart og spontant deles, kan terapeuten pege på det fællesskab, der ligger i, at alle har prøvet at være angst for at åbne sig i gruppen (Rutan & Stone, 1984).

Lykkes arbejdet med at engagere sig i gruppen – "at knytte an" som en supervisand engang udtrykte det – følger arbejdet med selvstændig udfoldelse, hvor det udfordrende især er at undersøge og forholde sig til forskellene mellem deltagerne. Det er for denne fase afgørende, at gruppen eller nogen i den har fået karakter af idealiseret selvobjekt, således at der tillægges mening eller positiv værdi til arbejdet med at udfolde sig, og således at der er en tro på, at dette arbejde rent faktisk kan foregå i en analytisk gruppe. At gruppen er langsom-åben, giver de gamle deltagere mulighed for at påvirke de nye positivt

i forventningerne og troen på gruppens potentiale, og dermed tilskynde til idealisering af gruppen.

Hvis man tillader sig at blande Kohut og Thygesen, kan den sammensmeltede gruppe sammenlignes med det spejlende selvobjekt, som giver deltagerne en følelse af tryghed og accept i og med deres indbyrdes ligheder. I den sammensplejsede gruppe lægges vægt på ideer om åbenhed, tolerance og accept af forskellighed, hvorved gruppen kommer tæt på de idealer, som Kohut tillagde det idealiserede selvobjekt: humor, visdom, kreativitet og accept af døden. Den sammensplejsede gruppe kan herefter sammenlignes med det idealiserede selvobjekt.

Gruppedeltagelse består således såvel i at finde ud af at smelte sammen med den øvrige gruppe, som i at adskille eller opløse sig fra den, således at hver deltager tiltagende uafhængigt af den øvrige gruppe udvikler sit eget selv. Det er nærliggende at forestille sig, at den første proces forudsætter den anden, men forløbet skal muligvis ikke ansues strengt kronologisk.

Anne, som generelt har vanskeligheder med at afslutte, siger, da deltagerne taler om deres tilknytning til gruppen, at hun aldrig tror, at hun vil blive i stand til at forlade den frivilligt. Hun synes i den tidlige fase af sin deltagelse tilbøjelig til at gøre gruppen til et unuanceret, udelukkende godt og uundværligt selvobjekt. Et halvt år senere deler hun private fantasier om kødelig seksualitet og risikerer derved at stikke for langt frem – i tiltro til at gruppens ideer om åbenhed, tolerance og sandhed kan bære. Hun har således udtrykt og demonstreret overføring til både et spejlende og et idealiseret gruppe-selvobjekt.

Carl og Bodil er mere end Anne åbent kritiske i deres holdning til gruppen og tillader sig til en vis grad at udtrykke deres frustration over gruppens begrænsninger, blandt andet ved påpejning af terapeuternes fejl og mangler. Bag den vrede kritik anes desperation og behov for både accept og støtte til at finde ud af, hvilke idealer der er eller skal være deres egne. De har begge vanskeligt ved at opretholde længerevarende, gensidigt forpligtende kontakter, men samtidigt et meget stort ønske om at finde den eneste ene. Carl var en gang så krænket over behandlingen af ham i gruppen, at han næste gang udeblev med en dårlig undskyldning. Han klarede at opretholde kontakten ved gangen efter at møde op og skælde ud på den ene terapeut. Bodil udebliver jævnlige efter ferier, men møder hver gang igen efter et neutralt formuleret brev fra terapeuterne, hvori kort anføres, at man venter at se hende næste gang. Hverken Bodil eller Carl har så åbent som Anne

explicit i gruppen benævnt deres behov for at blive set og accepterede som sig selv og for at finde deres personlige idealer, og de har begge vanskeligt ved at arbejde med de egenskaber, hvormed de mener at adskille sig fra de øvrige i gruppen. Med deres fortsatte, ret stabile fremmøde har de dog begge tilkendegivet deres gruppe-engagement.

Alle tre deltagere har været opmærksomme på risikoen for at blive skuffede i relationen til gruppen-som-selvobjekt, ligesom de tidligere blev det i forholdet til deres forældre. De er bange for retraumatisering, kan man sige med Kohut. For alle tre har deres arbejde i gruppen i høj grad bestået i at nå frem til at formulere og arbejde med deres ønskeforestillinger om gruppen som dels et accepterende, dels et idealiseret selvobjekt. At faserne ikke er fastlåst kronologiske, kan illustreres af fortsættelsen:

Den første gang efter sommerferien er præget af tomme stole. Den ene af de to terapeuter har meldt afbud, og tre ud af de i alt syv øvrige deltagere er udeblevet, heraf Anne og Bodil. Gruppen er præget af klager over angst og selvusikkerhed i forholdet til kolleger og familiemedlemmer, og gruppen sammenligner sig selv med en soap opera, hvor det er tvivlsomt, om der sker nogen udvikling af karaktererne. Der er en vis ængstelse for årsagerne til udeblivelserne, også hos den enlige terapeut, som afslutter sessionen med en måske lidt anstrengt tolkning om, at der er blevet arbejdet med vanskeligheden med at integrere deltagernes individualitet (selv) og deres rolle, og som efterfølgende skriftligt oplyser de udeblevne om, at gruppen er startet igen.

Den følgende gang er alle tilstede, og gruppen engageres snart i drøftelse af en af deltagernes beklagelser over vanskeligheder i sit arbejde. Gruppens engagement er meget intenst, og terapeuten foreslår, at gruppen taler om sit eget arbejde. Der svares ikke direkte, men den resterende session er meget livlig, præget af direkte og åben dialog. Individuelle træk udstilles modigt og tolereres velvilligt, for eksempel med hensyn til barndom, forældre, køn og parforhold. Terapeuten finder ikke anledning til indblanding, før det er tid til blot at sige, at tiden er gået.

Den første, lidt anspændte og usikre gang efter ferien kan forstås som en tilbagevenden til den sammensmeltede gruppe, der har behov for accept, støtte og opmuntring. Der deles følelser i stor enighed, og terapeuten føler sig kaldet til at bekræfte, at dette er en terapeutisk gruppe, ved at understrege, at der er arbejdet. I den næste session er sikkerhedsnettet fra før ferien genetableret, deltagerne kan mere frit fortælle og sige fra, der er god plads til forskelle, og terapeuten har en klar fornemmelse af, at gruppen ikke har behov for nogen form for afsluttende

”opsamling”. Den hænger sammen af sig selv som Thygesens snoede tovværk. Terapeuten søger i sine handlinger i den første session at understøtte gruppens funktion som accepterende, spejlende selvobjekt, i den anden kommer der efter terapeutens påpegning af gruppens engagement i sig selv en facilitering af arbejdet på grundlag af gruppeanalytiske idealer om fri og direkte kommunikation, om at undersøge sig selv, om tolerance og sandhed. Gruppen har fungeret som et idealiseret selvobjekt.

Vignetterne kan siges at omhandle såvel den sammensmeltede som den sammensplejsede fase. Thygesen antyder i sin refererede tese, at den sammensplejsede fase er den fase, hvori den terapeutiske udvikling for alvor sker. I det sidste eksempel virker den sammensplejsede gruppe da også fyldt med energi, lyst, bevægende drama og terapeutisk potentiale. Men vignetterne peger også på, at denne fase forudsætter, at der tidligere har fundet en sammensmeltning sted, og at der ved behov skal kunne vendes tilbage – regredieres – hertil. I vignetten fra den internationale workshop var tilsvarende de indledningsvist énskønnede grupper nødvendige forudsætninger for den efterfølgende først anspændte, siden rummelige heterogenicitet.

Komplementeringen mellem det sammensmeltede og det sammensplejsede er i samklang med Thygesens sammenligning af sammensmeltningen med dyaden, og sammensplejsningen med faderens triangulære indfinden sig med en præsentation af *det forskellige*. Man kan herefter mod hendes tese – om at den terapeutiske udvikling sker i sammensplejsnings fasen – indvende, at tesen underdriver værdien af sammensmeltningen eller det materielle for barnets/patientens udvikling. For den nye gruppedeltager er det nødvendigt at opgive en vis autonomi til gengæld for optagelsen i det varme gruppefællesskab, præget af ligheder og tryghed. Sammensmeltningen eller anknæytningen kan ikke springes over, og måske skal terapeuter overveje, om de af og til forfalder til lidt for kølig, realitetspåpegende, paternal eller videnskabelig neutralitet og dermed glemmer behovet for varm, emotionel, materiel accept.

Til sidst lidt om terapeuten

I det gruppeterapeutiske rum skal der være plads til mange følelser. Jo mere forskellige, jo sværere, for forskellighed indebærer risiko for angst, misundelse, jalousi og skam. Deltagerne møder med deres narcissistiske emotionelle behov og fortæller historier, som vækker egne og andres følelser. Terapeuten skal udover at følge eller føle med i patienternes følelser have overblik over situationen

og har ansvaret for den terapeutiske proces. Han skal forsøge bedst muligt at bruge sine egne følelser i gruppens og deltagernes tjeneste. Ofte vil han være nødt til at prøve sig frem, jo mere dristigt, jo mere må han efterfølgende være parat til at erkende eventuelle fejltolkninger. Da han som de øvrige deltagere er en del af gruppen, har han som de god adgang til gruppens selv og dermed til at begribe de narcissistiske behov for selvobjekter, som deltagerne udviser. Samtidig må han indse og forstå, hvordan han selv bruger gruppen til opfyldelsen af egne behov.

Terapeuten har med gruppen som sit orkester store muligheder for at konfrontere deltagerne i en passende timing, så der kan ske en optimal frustration og transmuterende internalisering, og dermed en opbygning af det, som Kohut kalder psykisk struktur eller internalisering af følelsen af accept og idealer.

Den sidste frustrerende realitet, der skal accepteres i gruppen, før en deltager kan forlade den, er den terapi-skabte, at en relation står for uigenkaldeligt at skulle afsluttes. Afskeden er vanskelig for alle i gruppen, også for terapeuten, som kan have mange, også gode grunde til at forsøge at forhale den. I sidste ende må gruppemedlemmet selv løse sig fra terapeuten, fra de øvrige deltagere og fra gruppen-som-helhed. Den personlige indre sammenhæng, som en vellykket afslutning kræver, er vanskelig at opnå.

Måske er det derfor, nogle bliver gruppeterapeuter?

Litteratur

- Aagaard, S., Bechgaard, B. og Winther, G. (1994) *Gruppeanalytisk Psykoterapi*, Hans Reitzels Forlag, København.
- Foulkes, S.H. (1964) *Therapeutic Group Analysis*, George Allen & Unwin Ltd., UK.
- Foulkes, S.H. (1968) On Interpretation in Group Analysis, *International Journal of Group Analysis*, vol 18: 432-444.
- Foulkes, S.H. (1975) *Group-Analytic Psychotherapy, method and principles*, Gordon & Breach, London.
- Garland, C. (1992) Group-Analysis: Taking the Non-problem Seriously, *Group Analysis*, 15.
- Karterud, S. (1999a) *Gruppeanalyse og Psykodynamisk Gruppepsykoterapi*, Pax Forlag, Oslo.
- Karterud, S. (1999b) Selv og andre i gruppe analyse, *Matrix* 16 (2): 125-136.
- Kohut, H. (1971) *The Analysis of the Self*, International Universities Press, New York.
- Kohut, H. (1978) Creativeness, Charisma, Group Psychology, s. 793-843 i *The search for the self: selected writings of Heinz Kohut/edited by Paul H. Ornstein*, International Universities Press, New York.
- Rutan, J.S. & Stone, W.N. (1984) *Psychodynamic Group Psychotherapy*, Macmillan, New York.
- Thygesen, B. (1984) Forskellighed som terapeutisk faktor, s. 99-116 i Aagaard, S. et al. *Gruppeanalytisk Psykoterapi*, Hans Reitzels Forlag, København.

Når symboler skaber mening for en forpint sjæl

Fra begyndelsen af et langt analyseforløb med en begavet ung mand

Matrix 2004; 3, s. 211-230

Misser Berg

I den jungianske tradition er en analyse i høj grad baseret på arbejdet med symbolsk materiale som drømme, tegninger og overførings/modoverføringsaspekter. Det præsenterede kliniske casemateriale og de dertil knyttede teoretiske overvejelser illustrerer, hvordan en analytisk proces ved at arbejde med og udvikle symboliseringssevnen kan medføre gennemgribende forandringer af personligheden. De første halvandet år beskrives af et langt analyseforløb med en ung musikers kamp mod voldsomme, indre kræfter, som hæmmede klienten i at udvikle sig til en voksen mand og udtrykke sig i den ydre verden. I drømme og tegninger fik de destruktive kræfter symbolsk form, og det blev herigennem, ikke mindst ved hjælp af overføringsarbejdet, muligt for klienten at komme ud af sin apatiske magtesløshed, forsvarsløshed over for især kvindelig aggression og følelsen af tomhed og manglende mening.

Indledning

Ved afslutningen af 8½ års analyse gjorde min klient, Michael, status ved at sige: "Jeg kan stadig falde i de sorte huller, men de er blevet mindre dybe, og jeg er blevet meget bedre til at komme op af dem igen". De "sorte huller" var Michaels symbolske beskrivelse af de depressive følelser af tomhed, livløshed og meningsløshed, som ved analysens begyndelse ofte kunne overvælde og lamme ham.

Når symboler skaber mening for en forpint sjæl

I den jungianske tradition, som jeg tilhører, er det terapeutiske arbejde i høj grad baseret på at udvikle den symbolske holdning gennem arbejdet med ubevidst indhold, som det optræder i drømme, tegninger m.m. og i overføringen/modoverføringen. På denne måde bygges bro mellem en ofte alt for konkret bevidsthed og hidtil utilgængeligt ubevidst materiale.

Overordnet set er der således ikke den store forskel fra psykoanalysen, men i det konkrete arbejde med symbolerne er den jungianske metode alligevel noget anderledes end den psykoanalytiske, idet der ud over de personlige, subjektive associationer til symbolerne også inddrages kollektivt ubevidste, arketyperiske dimensioner, ligesom der både lægges vægt på symbolernes bagudrettede betydning som på de kreative, fremadrettede forvandlingspotentialer. Ligesom den jungianske tradition har haft meget glæde af at inddrage psykoanalysens udviklingspsykologiske og kliniske viden, er det min opfattelse, at en del psykoanalytisk orienterede terapeuter kan have glæde af at udvide deres forståelse med den jungianske dimension.

Jeg vil i den følgende kliniske beskrivelse af en forpint og begavet ung mand forsøge at illustrere, hvordan netop arbejdet på det symbolske plan – personligt såvel som arketyperisk – bagud såvel som fremadrettet – i overføringen/modoverføringen såvel som i drømme og tegninger – kan skabe kontakt til fraspaltede, ubærlige følelser af raseri, skam, angst og afmagt og medføre forøget følelse af indhold og mening med tilværelsen. Fraspaltede, destruktive dele af klientens personlighed symboliseres ofte i drømme m.v. som arketyperiske, dæmoniske figurer, og netop erkendelsen af og arbejdet med disse symbolske billeder medfører, at de fraspaltede dele kan opleves som virkelige, og at de bliver mulige at integrere i bevidstheden.

Jeg har efter analysens afslutning fået min klients tilladelse til at offentliggøre det kliniske materiale. Klientens navn er ændret, og de personlige data er sløret, så han ikke kan genkendes.

Analysens begyndelse

Michael var først i tyverne, da han begyndte analyse hos mig. Han var en spinkel, mørkhåret fyr og lignede mest af alt en stor dreng. Han var skrækkeligt nervøs, og jeg fik en fornemmelse af, at jeg skulle passe meget på ikke at skræmme ham. Michael havde besluttet sig for at komme i jungiansk analyse, efter at han havde læst Vedfelts (1985) bog *Det kvindelige i manden*. "Den bog

er lige mig” sagde han. Og mit første indtryk af Michael var da også, at han lige som casene i bogen var en ”mors dreng”, at han havde en kraftig moderbinding og med Vedfelts betegnelse var ”fanget i matriarkatet”. Vedfelt beskriver sådanne mænds følelser af forsvarsløshed over for aggression fra kvindelig side, af magtesløshed, apati og mangel på initiativ. Der er ikke adgang til den primitive maskulinitet, til skyggen, som kan sætte dette mandlige jeg i relief og give dybde. (ibid., p. 34-36)

Michaels problem var, fortalte han, at han manglede følelse af indhold og mening. Han var studerende ved Det rytmiske Musik konservatorium på instrumentet saxofon og havde godt et år tilbage, inden han var færdig, men han syntes, at han dryssede for meget. Han fik ikke rigtig noget fra hånden. Han havde også mange problemer med kærester, løb ind i den ene afvisning efter den anden. Og kort tid før analysestarten havde hans mor fortalt ham, at hun og faderen aldrig havde haft det godt sammen. Det var kommet som et chok for Michael. Forældrene var godt nok blevet skilt, da han var 9 år gammel, men han havde troet, at de havde været glade for hinanden, da han var lille. Michael kom til 2. analysetime med 2 drømme: *Jeg skal have et nyt bord. Det skal være det ”rigtige” bord. Jeg køber det i AIWA (min båndoptager – også lidt IKEA) og arbejder selv med det. Det skal slibes, og der skal sættes lister på det – så bliver det et godt bord. Der skal lys over bordet – det er vigtigt.*

Michael ser selv drømmen som et billede på analysen og hans forventninger til den. Han siger: ”Tingene skal på bordet, og der skal lys på dem”. Drømmen viser, at han selv skal gøre et stykke arbejde, han kan ikke passivt ”købe” en analyse. (det viser sig senere at være et vigtigt aspekt). Han køber bordet i AIWA, som også lidt er IKEA. Jeg tænker ved mig selv: IKEA: lavpris. Da Michael begyndte analysen, var jeg stadig under uddannelse, og Michael var kontrolanalysand under supervision, hvilket han godt var klar over. Han gik til reduceret takst. Båndoptageren, AIWA, fortæller om, at jeg opfattes noget maskinelt, men med en evne til at fastholde, huske og gentage. Det bliver et godt bord, det tyder på en god prognose. Den næste drøm synes også at beskæftige sig med forventningerne til analysen: *Jeg kommer fra en have hen til et hus, hvor en del har glasvægge og -loft. Det er tidligt om morgenen, og solen skinner ind gennem glasset. Et sted, hvor lyset samler sig i en slags brændepunkt, står en seng. Jeg lægger mig i sengen og mærker varme og tryk og et eller andet med vækst.*

Michael siger selv, at han er helt parat til at overgive sig og modtage. Varme, tryk og vækst sættes oftest i relation til det moderlige, så drømmen synes

Når symboler skaber mening for en forpint sjæl

at vise Michaels positive forventninger til, hvad en god nok mor kan gøre. Han tager initiativet til analysen og kommer i centrum for min opmærksomhed.

Livshistorie

Da Michael var lille, gik hans mor hjemme, og han kom hverken i børnehave eller vuggestue. Han legede med de andre børn på vejen, mest med piger. Michael oplevede sin mor som dominerende og kontrollerende. F.eks. kom hun ofte umotiveret ind på hans værelse for at se efter et eller andet, når han havde gæster. Dette gentog sig også, efter at Michael var kommet i puberteten. Moderen havde arbejdet som kontordame, indtil Michael blev født, og hun genoptog dette arbejde på halv tid, efter han var begyndt i skolen. Hun havde som ung haft en drøm om at få en musikalsk uddannelse, men havde opgivet det.

Faderen var selvstændig forretningsmand. Han var pligtbetonet, arbejdsom og rationel. Da Michael var mindre, spillede de bordtennis sammen, men da Michael begyndte at vinde, gad faderen ikke spille mere. Faderen gik i byen og havde andre damer ved siden af. Da forældrene blev skilt, blev han gift med sin elskerinde. Michael var så hos ham hver anden weekend. Det var han ikke særlig glad for; der var altid en masse ting, han skulle lave: slå græs, rive blade sammen etc.

Michaels farmor og farfar var meget religiøse, men også søde, og han kunne godt lide at komme hos dem. Morfaderen var død mange år tidligere, men mormoderen levede stadig. Hun var en "skrap dame" og meget højreorienteret.

Michael kom i privatskole som 5-årig. "Mine forældre ville have mig tidligt i skole, og det var den eneste skole, der ville tage børn så tidligt". Efter forældrenes skilsmisse kom Michael over i en kommuneskole, og efter 10. klasse fortsatte han i gymnasiet og begyndte at have kærester. Hans første rigtige kæreste blev gravid med ham, da han var 16. Det var en meget traumatisk oplevelse. Han talte aldrig med nogen om det. Pigen fik en abort og nægtede at se ham mere. Senere fik han en anden kæreste – en yngre, uerfaren og uintellektuel pige, som han var lidt flov over og brød med.

Kort inden analysen har Michael haft 3 mislykkede forhold, først som elsker til en gift kvinde, så til en meget kompliceret og tillukket kvinde og til sidst til en noget ældre kvinde, som ikke kunne finde ud af, om hun ville have ham eller ej.

De første temaer omkring skam, aggression og seksualitet

Efter at analysen er gået i gang, synes Michael, at tingene begynder at gå bedre. Studiet går godt nu, og han ser sine venner på en afslappet måde. Han er enormt optaget af sin indre proces, og han er meget engageret i at finde sammenhænge. Han har mange drømme og bruger meget af tiden mellem timerne på at reflektere over sin historie, og hvad den betyder for hans nuværende situation.

Kort efter at han er begyndt at gå 2 gange om ugen, kommer der mere problematiske ting frem. Han fortæller, at da han var 4-5 år legede moderen "Michaela-lege" med ham, hvor hun klædte ham ud som pige. Han skammede sig frygteligt. Det er første gang, at skammen bliver synlig i analysen; den kommer senere til at spille en afgørende rolle i overførings/modoverføringsfeltet.

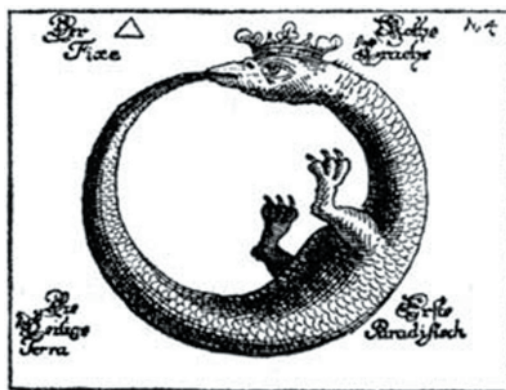
I den følgende time fortæller han, at da han var kommet hjem efter sidste gang, lagde han sig på sofaen og prøvede at forestille sig situationen, hvor moderen havde leget Michaela-lege med ham. Han fortæller så: "Jeg så for mig et lille barn, der fik trukket en badehætte ned over hovedet, dernæst det samme barn blive holdt op, stadig med badehætten over hovedet nu med vildt spjættende ben. Bagefter blev min krop helt spændt, og min hals snørede sig sammen. Jeg begyndte at ryste". Natten efter har Michael følgende drøm: *Derkomen voldsom tornado, som dræbte 6 og sårede 11 mennesker. Tornadoen var dog ikke stærk nok til at gøre mig noget – jeg har lagt mig ned på jorden.*

Samtalen om "Michaela-legene" har bragt voldsomme aggressive kræfter i spil. Michael associerer til de 6 mennesker, som er dræbt, at det er noget seksuelt, der er dræbt. Det seksuelle er også temaet i den næste drøm: *Jeg onanerer og tager min pik i munden. Leder efter et sted, hvor jeg kan tillade mig at få udløsning. (Har tit haft denne drøm, men det er første gang, at jeg ikke er nødt til at sluge udløsningen).*

Drømmebilledet giver associationer til Uroboros-slangen (Eleazar 1760), som æder sin egen hale. Uroboros-slangen betragtes i den jungianske psykologi som et symbol på det udifferentierede, psykiske begyndelsesstadium, hvor *positive og negative, mandlige og kvindelige, bevidste .. og ubevidste elementer er blandet sammen* (Neumann 1974, p. 18). Det er den oprindelige urtilstand, som personligheden udvikler sig ud fra. Selv om uroboros-tilstanden indeholder både mandlige og kvindelige elementer, opleves den ofte som domineret af det fastholdende, omsluttende moderlige.

Når symboler skaber mening for en forpint sjæl

Michaels drømmebillede viser en hidtidig opslugen af de kreative muligheder (han har hidtil måttet sluge udløsningen), en begrænsning af mulighederne for at komme ud i verden som mand. Billedet symboliserer også en narcissistisk selvoptagethed, måske gennem et grandios forsøg på selvbefrugtning. Der kunne godt være en sammenhæng mellem drømmebilledet og Michaels forhold til musikken: At en del af seksualiteten er blevet sublimeret i musikken, og at den musiske udøvelse kunne ses som en form for masturbation. Der er visse ligheder mellem drømmebilledet og billedet af Michael med sin tenorsaxofon. Men nu ser der ud til at være en vej ud af det, nu behøver han ikke længere at sluge sin udadrettethed og kreativitet. Og nu begynder det moderliges binding at løsnes (Uroboros-slangen åbner sig), og mulighederne for maskulin udadrettethed og kreativitet bliver styrket. Dette medfører samtidig, at fortrængte kræfter, som står i modsætning til den hidtidige bevidste indstilling, må frem i lyset. Neumann skriver: *"Slangens seksuelle karakter bliver først udtalt, når den uroboiske fase er overstået og modsætningernes princip .. er udkrystalliseret"*. (Ibid., p. 144-145)

Uroboros-tilstanden brydes

Michael kommer til en time med en nervøs uro i maven. Jeg har blok og farver liggende fremme, og Michael vil godt, på mit initiativ, prøve at tegne den følelse. Michael tegner indledningsvis 2 tegninger, hvorefter uroen i maven føles som en kugle, som han herefter tegner.

Mens han tegner, siger han: "Det er ikke en kugle, det er et æg." Vi taler ikke meget om tegningerne – jeg fortolker slet ikke. Michael associerer den sorte farve med aggression og vrede. Følelsen af uro er forsvundet.

Ægget som symbol har at gøre med noget, som er gemt inde bag en skal, men som måske snart kan udklækkes. Det sorte æg kunne symbolisere Michaels potentielle aggressioner, som kan bryde igennem den skal af apatisk tilpasning, som indtil nu har holdt dem inde.

Kort efter drømmer Michael, at han har analt samleje med en pige. Det varer 1 år. Michael får lort på pikken. Herefter har de almindeligt samleje.

Denne drøm kommer til at symbolisere udviklingen i det næste år, ikke mindst i overføringen. Den følger op på de første skridt ud af uroboros-tilstanden, som fandtes i den forrige drøm. Drømebilledet "lort på pikken" kunne symbolisere, at Michael begynder at kunne opleve de negative skyggesider (Skogemann ed. 2001, p. 329-330)¹, som er knyttet til hans maskulinitet.

Et par uger senere er Michael blevet fyret fra sit studenterjob. Han er ked af det og tegner i timen fornemmelsen af "gråd i halsen". Michael bruger først en blå farve til figuren i midten. Han bruger en masse energi, stopper op og lægger så hvidt ovenpå. (Det er typisk for Michael at bruge hvid eller grå oven på

stærke farver; som om han vil reducere styrken i sit udtryk). Efter at have tegnet den blå figur tegner han den følelse, han synes han kan mærke i solar plexus. Det bliver til en orange kugle/spiral. Figuren nederst tegnes med mørk rød. Den ligner først en slange, men så bliver det til en ræv, siger Michael.

Ræven er et rigtigt "skygge"-dyr, den associeres med list og snuhed, og kristendommen associerer den med djævelen. (Cooper 1978, p. 72). Men i mange folkeeventyr er den kreativ og en overlever. I tegningen har slangen (som nu har foldet sig ud) forandret sig til en ræv, og ræven bevæger sig fra venstre mod højre – retningen mod bevidsthed og udadrettethed. (Jacobi 1969, p. 53-54). Det kunne tyde på, at noget skyggemateriale nu kan bevidstgøres. Den orangerøde

Når symboler skaber mening for en forpint sjæl

sol ser jeg som symbol på Michaels jeg. Det er placeret i venstre side, hvilket stemmer godt overens med Michaels udprægede introversion.

Skyggen manifesterer sig

I en time lidt efter den forrige sidder Michael i lang tid uden at sige noget. Så siger han lidt aggressivt: "Ja – hvad skal vi så lave i dag?" Jeg siger stadig ikke noget. Så siger han: "Jeg har en drøm med". Michael fortæller drømmen: *Der er flyttet en stor, stærk, dominerende fyr ind i min lejlighed.*

Han tegner nu den følelse, han får, når han tænker på den dominerende fyr. Først bruger han den sorte farve, herefter lægger han gråt ovenpå. Det er han ikke tilfreds med. Han sidder længe uden at sige eller gøre noget. Så husker han en gang, hvor han som 6-7-årig var med faren på en båd i stormvejr. Han var enormt bange. Løb frem og tilbage, så faderen hele tiden ikke var i den lave side. Faderen grinede bare. Det var frygteligt! På samme tid rædselsvækkende og meget skamfuldt.

Michael tegner nu videre, tegner gult i øjnene og mere sort og er nu mere tilfreds med tegningen. Siger så: "Det er jo mig. – Så skulle man måske gå ud og slå et par gamle damer ned – han mangler kun den bloddryppende kniv i hånden". Han bliver meget deprimeret. Siger så, at nu er han ligeglad. Han kommer til at tænke på et syn, han havde forleden dag, da han hvilede sig: "En stor mand står over mig med en økse. Hugger ned – synet forsvinder inden jeg bliver ramt".

Kort efter kommer det frem, at morfaderen under krigen var nazist og arbejdede for tyskerne. Han kom i fængsel efter krigen. Michael har ikke fået det at vide af sin mor, som ikke vil tale om det, men af en kusine. Da Michael taler om det, ryster han voldsomt og bliver pinligt berørt. Det er, som om det sorte æg er revnet, og ud af ægget er kommet en sort, dæmonisk ravn. I den nordiske/germanske mytologi, som Hitler var meget fascineret af, er raven Odins fugl. Inden for kristendommen er raven symbol på djævelen og på synd (i modsætning til den hvide due, som står for uskyld). I alkymien, som iflg. Jung

har mange paralleller til psykologiske processer i et analyseforløb (Jung 1984), er raven symbol på Nigredo, det første, sorte stadium af kaos, depression og vrede. (Cooper 1978, p.137-138)

Det dæmoniske forsvar

Ravnen kunne være et billede på den indre dæmon, som har bremset Michael i at komme ud i verden, som har bremset livskræfterne og resulteret i den følelse af mangel på mening, som Michael havde, da han begyndte i analyse. Kalched har beskrevet, hvordan der på grund af et traume eller en række af traumatiserende oplevelser tidligt i barndommen, etableres et forsvar, som giver et beskyttende skjold, som skal forhindre at "det utænkelige" bliver oplevet igen. Forsvaret er dannet, før et sammenhængende jeg (og dets forsvar) er etableret (Kalched 1996, p.1-2).

"Når et traume rammer et barns psyke i udvikling, sker der det at bevidstheden fragmenteres, og de forskellige dele (Jung kalder dem splinter-psyches eller komplekser) organiserer sig i overensstemmelse med visse arkaiske og typiske (arketypiske) mønstre – ofte dyader af personificerede skabninger. Det er typisk, at en del af personligheden regredierer til den infantile periode og en anden del progredierer – bliver for hurtigt voksen – bliver for hurtigt tilpasset til den ydre verden, ofte som et falsk selv (Winnicott)". (ibid., p. 3)

Den regredierede del af personligheden svarer til Winnicotts "sande selv" og til det, Jung kalder "Selvet", (Skogemann ed. 2001, p. 329)². Denne sårbare og truede inderste kerne må beskyttes med alle midler, og når andre forsvar ikke duer, må de arketypiske forsvar træde til og forsvare Selvet.

Kalched beskriver, hvordan "psykens arketypiske self-care system" bliver etableret: Inden barnets jeg bliver dannet, er dets indre selv- og objekt-repræsentationer struktureret i modsætninger, f.eks. god/ond, kærlig/hadefuld, f.eks. den gode mor og den onde mor. De er spaltede, arkaiske og arketypiske. Den centrale indre, ekstraordinært kraftfulde og numinøse enhed er Selvet, som også er spaltet i en lys og en mørk side. Mødet med Selvet kan medføre enten frelse eller fortabelse, alt afhængig af om det er den lyse eller den mørke side, der opleves. I den sunde psykologiske udvikling bliver Selvets arketypiske modsætninger gradvist menneskeliggjort gennem oplevelsen af gode-nok relationer, hvorefter det forenede Selv kan virkeliggøres og blive basis for jeg'et. Men for det traumatiserede barn er det anderledes. Her bliver de uudholdelige oplevelser

Når symboler skaber mening for en forpint sjæl

ikke mødt af en god-nok relation, hvorfor den negative side af Selvet ikke bliver menneskeliggjort, men forbliver arkaisk og arketyrisk.

"Den indre verden fortsætter med at være truet af en diabolisk, umenneskelig figur. Aggressive, destruktive energier, som normalt er tilgængelige for realitetstestning og for sunde forsvar mod giftige ikke-selv objekter, bliver dirigeret tilbage til den indre verden. Dette fører til en fortsættelse af traumer og overgreb fra indre objekter, længe efter den ydre forfølgende aktivitet er stoppet." (Kalched 1996, p. 19)

Når dette self-care-system først er etableret, opstår problemerne. Alle ydre relationer bliver "screenet" af self-care-systemet for at forsvare personen mod yderligere traumer. Men self-care-systemet kan ikke skelne mellem virkelige og indbildte farer. De primitive forsvar fungerer på bevidsthedens magiske niveau, som de gjorde det, da barnet oplevede det oprindelige traumatiserende overgreb. Al udvikling bliver set som potentielt retraumatiserende og må derfor angribes. Resultatet bliver en enorm modstand mod alle ubevogtede spontane selvudtryk. Personen overlever, men kan ikke leve kreativt.

Kalched har i gentagne kliniske cases set, at de arkaiske forsvar bliver personificeret i form af arketyriske, dæmoniske billeder, hvor den diaboliske indre figur ofte er meget mere sadistisk og brutal end nogen ydre gerningsmand. Vi har altså at gøre med en psykologisk faktor, en arketyrisk traumatiserende agent i selve psyken. Dette medfører, at den traumatiserede person er selvtraumatiserende. Traumatet holder ikke op, selv om den ydre grænseoverskridelse er stoppet, men fortsætter på det indre plan, f.eks. af forfølgende indre drømmefigurer. Og måske ikke engang kun på det indre plan. Den traumatiserede person ender igen og igen i retraumatiserende situationer, næsten som om personen var besat af en diabolisk magt eller forfulgt af en ond skæbne. Der er blevet installeret det, Fairbairn kalder en "indre sabotør" og Klein et "angribende, ondt bryst". (ibid., p. 4)

Igra taler tilsvarende om en afspaltet, omnipotent indre organisation: *"Det virker, som om EN DESTRUKTIV DEL AF PERSONLIGHEDEN hele tiden affpatruljerer grænsen, både til andre mennesker OG til en mere INFANTILT KRÆVENDE ELLER KONTAKTSØGENDE DEL AF PERSONLIGHEDEN.* (Igra 1990, p. 92-93)

Igra beskriver, hvorledes begge disse strukturer, den destruktive og den infantilt krævende eller kontaktsøgende, grundlægges tidligt i individets udvikling. Og hvorledes begge strukturer har *"primitive og infantile træk, som ikke kan modificeres i væsentlig grad, og som følger med individet som voksen. I kraft af deres ubevidste og*

afspaltede karakter kan de ikke integreres som en organisk del af selvorganisationen, men kommer tværtimod til at udøve deres tavse indflydelse som ikke erkendte og fremmede elementer i den pågældendes personlighed. Til gengæld kan de komme til udtryk i drømme". (ibid., p. 93)

Igra beskriver, hvor vigtigt det er, at den destruktive del af personligheden får symbolsk udtryk og på den måde opleves som virkelig. (ibid., p. 106)

Moderopgør

Michael taler meget om musik i timerne. Jeg var selv aktiv musiker i 80-erne, hvor jeg spillede klaver i to rockbands, et kvindeband og et blandet band. Michael ved godt, at jeg har spillet, mener han har hørt mig et sted. På et tidspunkt siger han, at saxofonen er et meget følsomt instrument; nogle forkerte startakkorder fra pianisten kan ødelægge det hele. Men pianisten kan også være den, der synes, han er værd at høre på. Og så kan det blive god musik. Noget tid senere kommer Michael med en central drøm: *Jeg står med min far i læ af et hus ved havet. Det er nytår og storm – havet er frosset til. Der bliver skudt nogle raketter af – de rammer ned på isen og går ud. Min far har en flottere raket med mange farver – han skyder den lige op i luften.*

Vi taler om faderens og moderens forhold. Timen inden har Michael begejstret omtalt den græske myte om Afrodites fødsel, som han lige har læst. (Hvordan Uranos's afhuggede lem falder i havet og befrugter det, så Afrodite bliver født). Havet er et arketyrisk morbillede. I Michaels billede er havet frosset til, og raketterne (i øverste del til højre) går ud. Det kunne være et billede på, at moderen har lukket af for faderen, som så er gået i byen og har "fyret den flotteste raket af" (Michael tegner raketten med mange farver i øverste venstre hjørne). Det sorte skur minder i stregen og farven om den sorte ravn og kunne måske være et billede på Michaels arketyriske self-care-system, som han gemmer sig bagved. Men nu har han fået sin far med, og faderen viser ham sin kraftfulde, udadrettede maskulinitet.

Når symboler skaber mening for en forpint sjæl

Michael har et stykke tid været vred på sin mor og har afbrudt forbindelsen til hende. Han drømmer: *Jeg har et stort skænderi med min mor. Efter at jeg har skældt hende ud, viser hun mig en blomst, der er ved at springe ud. Den er i mange farver og stråler ud fra et centrum.*

Det er nu helt tydeligt, hvor vigtigt gennemlevelsen af Michaels negative morkompleks er, for at han kan finde sig selv. Og det negative morkompleks begynder nu for alvor at optræde i overføringen.

Der kommer en periode, hvor Michael gentagne gange glemmer penge til mig. (Han betaler efter hver time). Vi tager det op, og Michael mener, at det hænger sammen med hans mor. Han var sur på hende over, at hun hele tiden var efter ham med noget, da han boede hjemme. At hun dominerede ham. Han satte sig så til at tromme rytmer i bordet til hendes store irritation. Det gav ham en følelse af at få magt over hende. Jeg foreslår, at det at glemme penge til mig også giver ham en følelse af at have magt over mig. Det er Michael meget enig i. Men det er en passivt aggressiv måde, han anvender til at få magt over mig på.

Kort efter drømmer han: *Jeg kommer op med en hvid hund, som parrer sig med din (Missers) sorte hund.*

Jeg havde selv på det tidspunkt en hvid hund, som Michael ofte hilste på, når han kom. Men i drømmen er min hund sort. Det kunne fortælle noget om, at han kun kan komme i kontakt med sine aggressioner gennem relationen til mig.

Fra passiv til aktiv aggression

Nu begynder aggressionerne over for mig da også at blive mere og mere tydelige. I en time siger han ikke noget i de første 10 minutter. Så siger han aggressivt: "Nå – hvad så! – hvad skete der sidste gang?". Til min overraskelse fortæller jeg ham, hvad jeg har oplevet, at der skete sidste gang. Michael fortæller nu en drøm, hvor der kommer en "nådesløs hærger" ind i hans lejlighed. Det bliver klart, at det også har været den "nådesløse hærger", som har været på besøg i terapirummet, og mig som på masochistisk vis har gjort, hvad han forlangte. Det er nu et par måneder siden, at Michael drømte om det anale samleje, og hans opfordring til mig om at fortælle, hvad der skete sidst, kommer tydeligvis "bag på mig".

Michael kommer til mange af timerne og siger: "Der er sket en masse". Han har også fundet en kæreste. Hende taler han meget lidt om, og jeg spørger heller ikke. Sidste time, inden Michael skal op til sin afsluttende eksamen, er han nervøs. Han vil gerne tegne.

Han tegner først den gule, slangeagtige figur nederst i billedet fra venstre mod højre, så den røde sol, så vandet. Herefter den sorte fugl. Han siger: "Jeg ved ikke, hvilken vej den flyver; Jo, den flyver den vej". (Han peger mod min mave, og jeg mærker et stik i maven). Til sidst tegner han en ånd bag fuglen. Den er på vej over i øverste venstre hjørne.

Dette er Michaels sidste tegning i analyseforløbet, og den sammenfatter mange af elementerne i de tidligere tegninger. I sin opbygning minder den om rævetegningen, og solen (jeg'et) er placeret på det samme introverterede sted, men nu er den sorte ravn også kommet med. Og den flyver ud af billedet (og ind i min mave). Senere i timen siger Michael, at han godt var klar over, at han sendte den sorte fugl hen mod mig. Hans aggression er nu blevet udadrettet og aktiv. Dagen efter går han op til sin afsluttende eksamen og scorer topkarakter.

Dæmonen spærrer vejen

Nu skulle man tro, at der var sket en frisættelse, men det går lige modsat. Michael indleder stort set alle timer i det næste halve år med at sige: "Ja, jeg ved ikke hvad vi skal tale om i dag" eller "Ja, så må jeg vel finde på et eller andet at sige" eller "Ja, jeg har heller ikke rigtig noget i dag". Der er lange pauser i analysen. Nu er det ½ år siden, at Michael drømte om det anale samleje, som varede 1 år. I det første halve år af den periode var det primært den udadrettede (sadistiske) side af det anale, som kom ud i overføringen, men nu er det i overvejende grad den anden side, den, der ikke vil af med noget, som bliver synlig.

Uden for analysen er Michael gået helt i stå. Han kan ikke komme i gang med noget meningsfuldt. Der er ingen udvikling, heller ikke i analysen, synes han.

Når symboler skaber mening for en forpint sjæl

Han isolerer sig derhjemme og venter på, at nogen skal ringe og tilbyde ham et spillejob. Det er der ingen, der gør. Det er, som om den sorte dæmon står og spærret vejen ud.

Michael kommer med følgende drøm: *Jeg skal dirigere et stort orkester. Det lyder forfærdeligt. Jeg bryder af og siger til dem, hvad de skal gøre. Så lyder det virkelig godt. Så sker der igen noget koks. Men nu ved jeg, hvad der skal til, for at det kan komme til at lyde godt.*

Jeg fortolker det som Michaels indre eksamen – hans følelse af, at han ikke kan finde ud af at dirigere sit indre orkester. Han synes selv, at det, at musikken lyder ad helvede til, er et godt billede på, hvor dårligt han har det. Han spørger mig, om vi ikke kan gøre noget aktivt i timerne: gestalt, rebirthing el. lign. Jeg siger, at i drømmen er det ham selv, der finder ud af, hvordan musikken kan komme til at lyde bedre. Hvis han igen passivt underlægger sig andre (morfigurer) ligesom i drømmen fra starten, hvor han lægger sig i brændpunktet, kommer han ikke selv til at dirigere sit eget indre orkester.

De følgende drømme viser vej ud af passiviteten: *Jeg hænger i et tov i et stort bøgetræ. Der er for langt ned til, at jeg kan springe. Jeg begynder nu at svinge frem og tilbage – så kommer jeg om på den anden side, hvor der ikke er så langt ned, og jeg kan hoppe ned.*

Træet er et klassisk morsymbol, som Michael altså hænger fast i uden at kunne komme ned. Hans association til drømmen er hans fantasi i forbindelse med moderens "Michaela-lege", hvor han fik en badehætte trukket ned over hovedet og blev holdt op af sin mor med benene vildt sprællende i luften. Men det tyder på, at hvis han bevæger sig nu, kan han komme ud af bindingen. Den følgende drøm kan også ses i relation til morbindingen: *Jeg har levet i et supermarked i mange år. Når man er derinde, er man spejlvendt. Jeg skal ud nu.*

Supermarkedet kan opfattes som et nutidigt morsymbol, fordi det er et sted, hvor der er næring på "alle hylder". Herinde er man spejlvendt jf. moderens ønske om, at Michael skulle være en pige. Men nu skal han ud.

Kampen med det aggressivt kvindelige

I den næste drøm ses noget af det, der blokerer for, at han kan komme ud: *Jeg er på et stadion til en rockkoncert. Alle kvinderne fra den danske rockscene er der – også*

dig (Misser). Kvinderne er truende, aggressive. Kan få én ned med nakken. De slutter sig sammen og holder mændene ude.

De to første drømme fortæller, at bindingen til moderen kan løses ved, at Michael selv bliver aktiv og kommer ned på jorden. Men aktivitet hænger også sammen med aggressioner, som Michael er bange for at blive straffet for, og som han har projiceret på sin mor og på mig som en af de aggressive rockkvinder.

Her bliver den allerede nævnte tilstand, som Vedfelt betegner "fangenskab i matriarkatet" helt tydelig. Der er mange lighedspunkter mellem Michaels angst for kvindelig aggression og Vedfelts eksempler fra drømme, hvor mænd er fanget af grupper af aggressive og dominerende kvinder. (Vedfelt 1985, p. 34-36)

Michael har ikke lyst til at blive aktiv. Han føler, at drømmene stiller krav til ham om at komme i bevægelse, og det kan han ikke lide. Jeg siger til ham, at jeg tror, det handler om, om han skal være dreng eller mand. Når han er i supermarkedet eller hænger i træet, er han dreng, og så kan hverken hans mor eller jeg få ham ned med nakken. Men hvis han bliver aktiv, bliver han til mand og kan så komme til at provokere mig. Jeg er jo en af de danske rockkvinder, som vil have ham ned med nakken og grine af ham og holde ham udenfor, og det er han bange for. "Ja, det er jeg i hvert fald" siger han med eftertryk.

Jeg har også svært ved at se Michael som andet end en stor dreng. Min supervisor fortæller mig, at hvis jeg ikke kan se Michael som mand, er der ingen, der kan. Ingen af hans forældre har tilsyneladende set hans maskuline potentiale og har således heller ikke understøttet dens udfoldelse. Men jeg ved ikke, hvad jeg skal gøre. Jeg *kan* kun se ham som en dreng. Supervisor siger, at så må jeg arbejde med det på det personlige plan. Drømme om Michael eller lave aktive imaginationer. Det gør jeg så, og det virker. Faktisk føler jeg mig i flere timer tiltrukket af Michael som mand.

Puer Aeternus

En af de arketyper, som er meget udbredt i vores ungdomsdyrkende kultur, er Puer Aeternus – den evige yngling (Sejr Jensen i Skogemann ed. 2001, p. 236-238). Puer Aeternus står for de kreative, legende, nyskabende, nysgerrige og søgende kræfter i os, og i den sunde psyke arbejder de kræfter sammen med deres modpol, Senex – den gamle mand, som står for det ordnende, struktur, magt og autoritet, erfaringer, realitet, traditioner, erfaring, tiden og døden. I den

Når symboler skaber mening for en forpint sjæl

sunde psyke sørger Puer for fornyelse og kreativitet, Senex for stabilitet, mening og visdom. Puer sår og skaber blomstring, og Senex høster. Men hvis Puer og Senex bliver spaltet fra hinanden, udvikler de hver især deres negative sider. Puer bliver rastløs, grandios, på stadig flugt fra realiteterne, og Senex bliver rigid og kold og kan overfalde med depression og tomhedsfølelse.

Den mand, som har identificeret sig med Puer Aeternus, forbliver på en måde i puberteten. Han kan ikke løsrive sig fra bindingen til sin mor (von Franz 1981). Vi har et fremragende eksempel på Puer Aeternus i historien om Peter Pan, som hører til på Ønskeøen, som aldrig bliver ældre, og som lever i en verden af illusioner og fantasi, på stadig flugt fra sin fjende Kaptajn Klo, som repræsentant for den negative Senex. De fleste af os kommer i puberteten i kontakt med Peter Pan som en indre figur, som kan symbolisere drengenes drømme om store bedrifter og berømmelse og pigernes forelskelse i popstjerner – og for de fleste af os går det lige så stille over og bliver afløst af noget mere virkeligt. Ligesom Wendy og hendes brødre fra historien om Peter Pan, som efter et stykke tid på Ønskeøen begynder at længes hjem til den virkelige verden. (Weidlich 2002)

Men der er dem, der ikke vil hjem – der vil blive på Ønskeøen – blive i en verden af illusioner og fantasi, forblive i deres narcissistiske uberørthed, i det sterile paradys, hvor tiden tilsyneladende står stille. For dem er den arketyriske verden blevet adskilt fra hverdagen – den er blevet til et drømmeland – en ønskeø spaltet fra livet. Den arketyriske verden er grandios og fantastisk, mens hverdagen er grå og trist.

Arbejdet med at blive en voksen mand

Michael får problemer med sin økonomi. Han har hidtil brugt sin børnesparing til at betale for analysen(!), men nu er pengene brugt op. Han er på dagpenge, dimittendsats, og SU er begyndt at opkræve penge af ham. Det bliver ikke let for ham at betale for sine to ugentlige analysetimer hos mig, og det er kun, fordi jeg stadig tager halv takst, at det er muligt. Jeg fortsætter derfor, efter at jeg har færdiggjort min uddannelse, med at have ham til reduceret takst, indtil hans økonomi langt om længe bliver bedre.

A-kassen, SU og jeg bliver som krævende mødre, som han forsvarer sig imod med passivitet – ligesom han forsvarede sig mod sin mor. Og hvis vi er mødre, bliver han til dreng. Michael begynder nu at tale om de danske rockkvinder. De slutter sig sammen, og lige meget hvad han gør, vil han få at vide, at han

er mandschauvinist. Han kan ikke trænge ind til dem. Jeg foreslår, at de bliver ligesom hans utilgængelige mor var for hans far og ham, og omtaler hans tegning med det tilfrosne hav. Han siger: "I sagens natur må den barriere også være her mellem os – den er ikke særlig tydelig, men den må være her."

Michael husker nu i næste time, at da han som 6-årig med forældrene flyttede til deres nybyggede hus, fik han vist badeværelset. Moderen pegede ind i brusekabinen og sagde, at der måtte han ikke tisse inde. Michael følte sig ydmyget. Følte sig lille, og at hans tissemand var beskidt. Michael husker også på, hvordan hans mor senere, da han var i puberteten, skældte ham ud, da hun opdagede nogle sædpletter på hans sovesofa. "Min mor har aldrig kunnet acceptere, at jeg har en pik."

Et par timer senere taler han om sin pik som symbol på hans maskuline udadrettethed. At det, der kommer ud af den, er noget svineri. At han så hellere må sluge det i stedet (drømmen om onani, hvor han tager pikken i munden). Michael taler om sin passivitet i sociale sammenhænge – han tør ikke sige noget, fordi han er bange for at sige noget lort. Og det hænger også sammen med hans angst for at komme ud og spille musik.

Skammen bliver mærkbar

Et par timer senere kommer han og siger som sædvanligt: "Ja – jeg har heller ikke noget i dag." Efter lidt ordveksling om modstanden mod at sige noget og nogle lange pauser fortæller Michael om, at når han er hos faderen, ryger han meget. Hvis han så rejser sig op for at lave et eller andet, glemmer han det fyldte askebæger. Når han så kommer tilbage, er det tømt. Det er pinligt. "Det sker, når jeg bliver optaget af noget – glemmer mig selv – det må jeg ikke – jeg skal kontrollere mig selv."

Jeg siger så: "Så hvis du bliver optaget af noget her i timen, kan du komme til at glemme dig selv og måske såre mig eller lave noget svineri."

Michael tager nu en lap papir, han har skrevet noget på – krøller det sammen og smider det i papirkurven. "Ja – det her kan jeg vist heller ikke rigtig, men så tænker jeg, at du skal jo alligevel tømme papirkurven."

"Men du kan ikke rigtig lide at efterlade noget af dit skrald her og lade mig tømme det i skraldespanden?"

"Nej – det er lidt pinligt" (griner lidt)

"Hvad sker der med dig, når du synes, at noget er pinligt?"

Når symboler skaber mening for en forpint sjæl

"Jeg klapper sammen – trækker mig ind i mig selv – lukker af. – På en eller anden måde har jeg altid taget farve efter den situation, jeg er i – kontrolleret mig selv, så jeg kunne følge reglerne. Egentlig så bryder jeg også reglerne en lille smule ved ikke at have noget, når jeg kommer her."

"Så det er måske en grund til, at du siger, at du ikke har noget?"

"Ja – det kan egentlig godt være."

I de følgende timer nærmer vi os mere og mere at tale om Michaels vrede, og hvor svært det er for ham. I en time formulerer han det sådan her:

"Jeg så engang en absurd film fra et østland, inden grænserne faldt. Der skete ingenting. Der lå en desperation nedenunder, men filmen kunne godt slippe igennem censuren, fordi der jo ikke skete noget. Jeg har det ligesådan." Det er en rigtig god beskrivelse af, hvordan den sorte dæmon fungerer som "grænsevagt" og sørger for, at intet liv slipper igennem forsvaret.

I den efterfølgende time taler vi om, at Michael føler sig forlegen og blottet. Han er smigret over den interesse, jeg viser ham i timerne, men bliver også forlegen ligesom små børn kan blive det. Jeg siger noget om, at små børn kan føle sig skamrost. Michael trækker nu ærmerne ned over hænderne, trækker dem op igen og siger: "Det provokerer mig, at du siger ordet skam, jeg bliver irriteret, jeg har ikke noget at skamme mig over!"

Jeg siger nogle ting i timen, som, jeg synes, er helt ved siden af, jeg prøver at redde det, men det bliver værre og værre. Bagefter føler jeg mig som en elendig analytiker. Skamfuld, lammet, impotent, uduelig. Efter at have sovet på det bliver det klart, at jeg ikke har sagt noget, som var værre end meget af det, jeg plejede at sige, men at jeg for alvor i modoverføringen har følt Michaels enorme skamfølelse og følelse af ekstrem, utilgivelig destruktivitet. Igen er modoverføringen kommet "bag på mig", jf. Michaels drøm om det anale samleje som et billede på Michaels massive projektive identifikation, som er trængt ind i mig og styrer mig indefra.

Den time skulle vise sig at blive den sidste, hvor Michael kom og sagde, at han ikke havde noget at sige.

Raseri

Den efterfølgende time taler Michael hele timen. Han er meget vred. Han havde dagen før læst en artikel om bogen Jung & nazisme, som lige var udkommet.

Han følte sig ført bag lyset. Nu har han stolet på, at han kunne overgive sig til det her system. "Hvad fanden er det for noget pis!" Vi har jo også talt om hans morfars nazisme og den sorte ravn og alt det der.

Her optræder et synkronistisk sammentræf af akusalt forbundne hændelser: Artiklen om Jung og nazisme kommer samtidig med, at jeg i modoverføringen føler Michaels skam og destruktivitet, og giver Michael et "alibi" til at blive vred og vise sin vrede. Jung udviklede begrebet synkronicitet til at betegne begivenheder, som har meningsfulde og samtidig akusale relationer til hinanden. Synkronistiske oplevelser optræder f.eks., når indre og ydre virkeligheder krydser hinanden, og det vil typisk ske, når arketyperiske indhold er konstelleret. (Samuels, Shorter, Plaut 1990, p. 179-180)

Og han er meget vred på mig. Også over, at jeg ikke viser mine følelser. Over at han ikke ved, hvor han har mig. Over at han føler sig afvist af mig. Over at han er afhængig af mig. Han kan for første gang give åbent udtryk for vreden, men sidst i timen reparerer han relationen og siger: "Jeg tror, at jeg i denne time har prøvet at blive vred på dig for at se, om jeg blev afvist".

Afrunding

Efter den time skifter terapien helt karakter. Den passive modstand og Michaels følelse af, at der ikke sker noget, holder op. Det er nu et år siden, at Michael drømte, at han havde analt samleje med en pige, og at det varede 1 år. Herefter havde de så almindeligt samleje. Og den efterfølgende, mangeårige analyse er da også præget af et kreativt, erospræget (Ibid., p. 59 samt Igra 1990, p. 32-34)³ overførings/modoverføringsfelt, hvor Michaels forhold til realiteterne i hverdagen får meget mere plads. Vi taler om økonomi, venner, forsøg med kærester og meget mere om forholdet til faderen. Det bliver vigtigt for Michael at komme ud af A-kasse-systemet, som virker på ham som en dårlig mor, og for at blive i stand til at forsørge sig selv, må han både arbejde med sin disciplin og sin udadvendthed. Det lykkes også for Michael at få et afslappet, noget distanceret forhold til sin mor.

Michael slipper ikke helt af med indimellem at kunne føle meningsløshed, men det besætter og lammer ham ikke længere, som det gjorde, da han begyndte i analysen. Som jeg nævnte i min indledning, siger han til slut i analysen: "Jeg kan stadig falde i de sorte huller, men de er blevet mindre dybe, og jeg er blevet meget bedre til at komme op af dem igen".

Når symboler skaber mening for en forpint sjæl

Styrkelsen af den symbolske holdning har givet Michael mulighed for at rumme mange flere af de følelser, som tidligere har været ubærlige og derfor måtte fraspaltes. Gennem den terapeutiske proces er han blevet i stand til at udtrykke sig selv meget mere fuldt og helt. Han er ved analysens afslutning blevet en voksen mand, som arbejder kreativt og disciplineret, og som indgår i gode relationer til andre.

Noter

- ¹ Skyggen er et jungiansk begreb for personlighedens mørke side. Skyggen er ikke bare summen af alt det i os, som vi helst vil skjule og glemme, eller som vi har fortrængt, men den består også af det i psyken, som er primitivt eller uudviklet. Fra Pia Skogemanns Jungianske encyklopædi i *Symbol, analyse, virkelighed*.
- ² I analytisk psykologi er selvet centrum for hele personligheden, dvs. både bevidstheden og det ubevidste, hvor jeg'et blot er centrum for bevidstheden. Forbindelsen mellem jeg'et og selvet bliver afgørende for følelsen af tilværelsesmening og forbindelse med noget "større end jeg'et". Fra Pia Skogemanns Jungianske encyklopædi i *Symbol, analyse, virkelighed*.
- ³ Eros skal forstås som den kreative livsdrift, jf. Igra og "som en egenskab, der gør både guder og mennesker kærlige, skabende og engagerede", se *Analytisk Psykologisk Leksikon*.

Litteratur

- Cooper, J.C. (1978) *An Illustrated Encyclopaedia of Traditional Symbols*, Thames and Hudson, London
- Eleazar (1760) *Uraltes chymisches Werk*, fundet på Internettet på adressen: www.trigono.com
- von Franz, M.-L. (1981) *Puer Aeternus*, Sigo Press, Santa Monica
- Igra, L. (1990) *Psykotterapi på liv og død, Om destruktivitet og livsvilje*, Hans Reitzels Forlag.
- Jacobi, J. (1969) *Vom Bilderreich der Seele*, Walther-Verlag
- Jensen, K.S. (2001) *Udvikling, en central myte*, artikel i *Symbol, analyse, virkelighed*, ed. Skogemann, P. Lindhardt & Ringhoff
- Jung, C.G. (1984) *Erindringer, drømme, tanker*, Lindhardt & Ringhoff
- Kalched, D. (1996) *The Inner World of Trauma; Archetypal Defences of the Personal Spirit*. Routledge, London and New York. (Citaterne er min oversættelse)
- Neumann, E. (1974) *The Great Mother, An Analysis of the Archetype*, Bollingen, Princeton N.J (citaterne er min oversættelse)
- Samuels, A., Shorter, B., Plaut, F. (1990) *Analytisk Psykologisk Leksikon*, Gyldendal
- Skogemann, P. ed. (2001) *Symbol, analyse, virkelighed*, Lindhardt & Ringhoff
- Vedfelt, O. (1985) *Det kvindelige i manden*, Gyldendal
- Weidlich, T. (2002) upubliceret speciale ved C.G. Jung Institutet, København

Kontinuitet og fravær – vikar i gruppen

Matrix 2004; 3, s. 231-258

Jan Nielsen, Randi Luggin, Bente Thygesen, Søren Aagaard

Artiklen indeholder konkrete beskrivelser af flere forløb i to gruppeanalytiske terapigrupper i perioder, hvor der under de faste terapeuters fravær har været anvendt vikarer. Indledningsvis beskrives, hvordan den gruppeanalytiske gruppe fungerer til 'hverdag', og kort berøres de principper som Foulkes har udstukket for gruppeanalytikerens ledelse af gruppen. I lyset heraf tematiseres betydningen af 'terapeutens fravær' og såvel de konkrete som de symbolske aspekter heraf analyseres, ligesom forskelle i den faste terapeuts hhv. vikarens positioner og roller diskuteres.

Én løsning på terapeutens fravær er at indsætte en vikar i den faste terapeuts sted. Ordet og funktionen 'vikar', der måske klinger lidt fremmed i psykoterapeutisk sammenhæng – ikke mindst de psykoanalytisk orienterede, der er baseret på overføringsrelationer som et definerende træk – har ført os frem til at interessere os for følgende spørgsmål: Hvilke overvejelser gør den faste terapeut sig så forud for en fraværperiode? Hvordan faldt valget på anvendelse af vikar, og hvilke alternative håndteringsmuligheder gik forud for valget? Og hvordan sikres gruppens (psykiske) kontinuitet? Praktiske såvel som teoretiske spørgsmål af denne art vil blive berørt og sat i relation til den gruppeanalytiske litteratur på området.

Herefter følger et diskuterende afsnit, der perspektiverer temaet for artiklen 'vikar i gruppen', og vi giver – på baggrund af de indhøstede erfaringer – anbefalinger vedrørende fraværssituationer i klinisk praksis, her konkret i gruppeanalytisk regi.

Indledning

Hvad betyder det for en gruppe at have vikar? Dette spørgsmål er fokus for vores artikel¹, der er en beskrivelse af og refleksion over temaet 'vikar i gruppen'.

Artiklen er et resultat af en semi-eksperimentel situation, der er opstået i klinisk praksis. Den konkrete situation udsprang af, at to gruppeanalytikere skulle være væk fra deres grupper i en kortere periode og valgte – efter en del overvejelser – at kontakte to kolleger for at indsætte dem som vikarer i fraværforløbet. Allerede på det tidspunkt, hvor vikarerne blev kontaktet, opstod ideen om at studere og beskrive den nye situation i de to grupper: fraværet af de to faste terapeuter og indsættelse af de to vikarer.

Fra starten valgte vi derfor at kalde disse forløb i de to grupper for 'vikarprojektet', og denne artikel er den første skriftlige bearbejdning heraf. Projektet har hele tiden haft et dobbelt fokus, nemlig et terapeutisk og et klinisk-forskningsmæssigt. Fra dets start har alle fire involverede terapeuter dokumenteret deres arbejde med grupperne, og de har både før, under og efter vikarperioderne, alene såvel som i gruppe, arbejdet på at beskrive og forstå konsekvenserne af de rammemæssige ændringer, der blev igangsat i de to grupper – under og ikke mindst efter 'vikarprojektet'.

Gruppen og gruppeterapeuten

Ledelse

"Den terapeutiske gruppe er midlertidig, vilkårligt sammensat, løst organiseret, stræbende mod heterogent medlemskab og bragt sammen af skæbnen i lægens (terapeutens) skikkelse frem for af fælles interesse. Den har heller ikke nogen beskæftigelse. Faktisk er alt, hvad den har til fælles ved begyndelsen af sit liv, sin leder og sin neurose. Disse betingelser er valgt af hensyn til den analytiske proces, som lederen, dvs. gruppeanalytikeren, introducerer og opretholder." (Foulkes & Anthony, 1957, p. 139).

Lederen etablerer gruppen og fungerer desuden, som ovenstående citat påpeger, som gruppens dynamiske administrator. Dvs. at han er den, der foretager visitation, selektion og forberedelse af medlemmer til gruppen, sammensætter den og sikrer de fysiske rammer i form af tid, sted og betaling.

Foulkes foretrak den engelske term 'conductor' frem for 'leader' for at understrege, at det for terapeuten ikke handler om at indtage en meget aktiv, manifest påvirkende og styrende rolle, men i langt højere grad om at udøve en indirekte katalyserende funktion. Det er ifølge Foulkes helt afgørende, at terapeuten ikke forveksler den opgave med at 'conduce' gruppen med at 'lede' den, idet hans terapeutiske funktion det meste af tiden bedst varetages, jo mere han afstår fra at lede (Foulkes, 1948, p. 133).

Terapeutens lederskab, dvs. forholdet mellem rollen som 'conductor' og rollen som 'leader', skal imidlertid også forstås på to forskellige niveauer, nemlig det manifeste og det latente. På det *manifeste niveau* optræder terapeuten som 'conductor'. Gennem sine interventioner som et særligt medlem – deltagende observatør, dvs. på samme tid inden for og uden for gruppen – aktiverer og mobiliserer terapeuten det, der ligger latent i gruppen og assisterer med analyse og fortolkning af indhold samt interpersonelle og intrapsyriske relationer. Han udøver også ved sit eget eksempel en vigtig rolle. Medlemmer behandles endvidere på lige fod som voksne mennesker, hvilket indebærer at terapeuten ikke har noget fortolkningsmonopol.

På det *latente*, dvs. *ubevidste niveau*, bliver terapeuten til gengæld set i lyset af et primordiale (arketypisk) lederbillede, som alvidende og almægtig, en leder, som gruppen forventer magisk hjælp af, tydeligst udtrykt i form af den *grundantagelsesgruppe*, som Bion (1961) har kaldt *afhængighedsgruppen*². Foulkes understregede imidlertid, at selvom terapeuten på dette niveau symboliserer en omnipotent, gudelignende faderfigur og som sådan modtager overføringsprojektioner, så former konfigurationen i *gruppen-som-helhed* sig ikke nødvendigvis i overensstemmelse med et familiemønster, og skal derfor heller ikke absolut fortolkes ud fra et sådant.

Terapeutens opgave er at afvænne gruppen fra dens behov for magiske løsninger og autoritativ vejledning og afvikle denne position for sig selv. Det sker ved gradvis ændring af autoritetsmønsteret, således at han fra at være *leder af gruppen* så at sige stiger ned til at være *leder i gruppen*, hvorved gruppen og det enkelte medlem gennem en modningsproces forlenes med et ansvar for sig selv og egen udvikling.

Modsætningen mellem individ og gruppe, og mellem terapeut og gruppe overskrides, således at der bliver tale om individ og terapeut *i* gruppen. Der er for så vidt tale om en demokratiseringsproces, som vel er det stærkeste udtryk for

Kontinuitet og fravær – vikar i gruppen

forskellen mellem terapeuten som 'conductor' og 'leder', nemlig terapeuten som gruppens 'førstetjener'.

Vikaren

Det basale rationale for at inddrage en vikar er at forstyrre de igangværende processer i *gruppen-som-helhed* så lidt som mulig. Med en vikar kan gruppens medlemmer i terapeutens fravær i et vist omfang forblive i og fortsætte det terapeutiske arbejde som gruppe og på individuelt niveau. Gruppemøder uden terapeut ville pålægge gruppens medlemmer den ekstra opgave 'at tage sig af gruppen', hvilket ville indebære et uoverskueligt og vanskeligt rolleskift samt et ansvar, som ligger uden for den aftale, som den terapeutiske alliance baserer sig på. Spidsformuleret udtrykt så kunne flere møder uden terapeut (altså uden vikar) omdefinere en gruppeanalytisk gruppe til en midlertidig selvhjælpsgruppe. Aflysning af møder ville kunne være for stort et afbræk, så en vikar sikrer altså både *kontinuitet* og kan eventuelt også, som en sidegevinst, tilføre en mulig *fornyelse* i og af gruppens dynamik.

Når vikaren træder ind i gruppen, indtræder han både i en rolle, som har sine mere eller mindre stipulerede faglige opgaver og funktioner, men han træder også ind i et dynamisk mentalt felt, der har eksisteret i mange år, og hvoraf terapeuten udgør en uadskillelig del. Selvom vikaren er blevet rimeligt orienteret og så godt som muligt har sat sig ind i situationen, så kan han selvfølgelig aldrig helt vide, hvor han kommer til at træde, eller hvad han kommer til at træde på.

Projektbeskrivelse

De gruppeanalytiske grupper, som projektet har fundet sted i, er langsomt-åbne grupper, den ene mere end 20 år gammel, den anden otte år. Medlemskaberne er lange på mellem to og fem år. Der er syv-otte medlemmer i hver gruppe, som er heterogent sammensatte og mødes halvanden time ugentligt. Der er på den tid, vikarerne træder ind, både nye og gamle medlemmer i grupperne, nogle har været der tre-fire-fem år, og andre er lige startet.

Begge de faste terapeuter er som gruppeanalytikere foulkesianske af grundorientering, hvilket bl.a. indebærer opfattelsen af, at *gruppen-som-helhed*, dvs. gruppens *matrix*³, er det primære terapeutiske medium. Og at gruppeanalytikeren er 'tjener', gruppens 'førstetjener'. Så en vikar for terapeuten vil være at betragte

som en anden og anderledes 'gruppens førstetjener'. At være gruppens tjener betyder bl.a. at sørge for tid og sted, at sikre rammer, at være formel og dynamisk administrator samt være et redskab, som gruppen kan bruge (Foulkes, 1975, p. 107).

Det betyder i psykodynamisk forstand først og fremmest, at den gruppeanalytiske terapeut skal skabe det terapeutiske medium ud af to redskaber, nemlig sig selv og gruppen, idet selve gruppen-som-helhed er det aktive ændringsredskab (Foulkes & Anthony, 1957, p. 145). Gruppen er således den afgørende kontekst, mens terapeuten 'guider' i baggrunden med en holdning, som både sikrer og udvikler gruppens invitation og brug af ham som terapeut, en holdning, der er helt afgørende for terapeutens identitet som gruppeanalytiker.

Hvad kommer vikaren så ind i? Igangværende dynamiske bevidste, mindre bevidstgjorte og ubevidste gruppeprocesser og medlemmernes terapeutiske forløb. Dé, hvor de er lige nu, og som terapeuten jo kun i et vist omfang kan sætte vikaren ind i. At være vikar, at turde det og at gøre det, er ikke som at være vikar i skolen, der kan slå op på den angivne 'side 34 i lærebogen'. Vidende om, at de givne informationer ikke kan være fyldestgørende, er det snarere som at træde ind på en plads, som fysisk set er tom, og hvis funktion i den samlede gruppedynamik vikaren er blevet bedt om og har accepteret at udfylde. Vel at mærke på sin egen måde i de relativt korte perioder, som det i gruppens samlede levetid drejer sig om.

De konkrete forberedelser

Vikarprojektet var i sit første forløb planlagt i begge grupper (se skema 1, p. 237). Men det fik også et efterfølgende, ikke-planlagt forløb i Gruppe I og endnu et planlagt forløb i Gruppe II. Begge disse efterfølgende forløb satte på sæt og vis hele vikarproblematikken og dermed også temaet *kontinuitet og fravær* i perspektiv.

Det første forløb (a-b-c)⁴

De faste terapeuter skulle holde ferie på et usædvanligt tidspunkt på året. Aflysninger, henholdsvis to møder i Gruppe I og tre møder i Gruppe II, var udelukket, da det ville medføre for store afbræk i forløb og kontinuitet. Begge grupper havde flere år tidligere været alene én gang og også mødtes med vikar i ét tilfælde. Altså blev beslutningen at bruge vikarer. Naturligvis nogle der ville

kunne udfylde funktionen og rollen som gruppernes terapeuter, dvs. af samme grundorientering og lignende holdning til det at være og fungere som gruppeanalytisk terapeut som de faste terapeuter.

Begge terapeuter havde intuitivt tænkt på en vikar af samme køn, måske i lyset af tanken om *kontinuitet*. Det ville formentlig nok både være et større eller andet slags 'brud' for grupperne med en vikar af det modsatte køn, og måske yderligere komplekst for vikaren at træde ind på scenen i det andet køns skygge (se Rogers overvejelser vedr. vikarens køn p. 253). Det er et spørgsmål, som har relation til overføringstemaet og dermed også til, i hvilken grad man vægter overføring og overføringstolkninger i gruppen, i forhold til interventioner på andre niveauer⁵.

Forberedelserne var relativt ens i forhold til begge vikarer. Der blev givet referater af de sidste møder før terapeuternes fravær, afholdt møder med vikarerne i lokalerne hvor grupperne mødes, for at sikre de ydre rammer for gruppernes møder, modtagelse af afbud mv.

Begge grupper var – så vidt terapeuterne kunne registrere – indstillet på, at der kom vikar. Terapeuterne oplyste vikarens navn og fortalte, at det var en gruppeanalytiske kollega.

Andet forløb (e-f-g)

Fem-seks måneder efter disse planlagte forløb blev terapeuten i Gruppe I pludseligt syg og måtte melde fra til et møde samme dag. Terapeuten fra Gruppe II orienterede gruppen ved mødets start og opfordrede gruppen til at holde mødet alene, hvad den gjorde (e). Herefter blev den tidligere vikar tilkaldt igen og kom til at tage sig af gruppen de følgende to møder – men denne gang vel at mærke *uden* at gruppen var forberedt på det (f).

Næsten halvandet år efter den første vikarperiode i Gruppe II bad terapeuten den tidligere vikar om igen at træde ind som terapeut, denne gang i to møder. Gruppen var blevet orienteret nogle gange før og informeret om, at det var den samme vikar som sidst.

Set ud fra gruppemedlemmernes perspektiv er der følgende forskellige situationer i det foreliggende kliniske materiale fra de to grupper, her stillet op i kronologisk rækkefølge:

Forløb 1	Gruppe I		Gruppe II	
	Planlagt med T	a	Planlagt med T	a
	Planlagt med V to gange	b	Planlagt med V tre gange	b
	Planlagt med T	c	Planlagt med T	c
Forløb 2	Gruppe I		Gruppe II	
	Planlagt med T	d	Planlagt med T	d
	Uplanlagt uden T en gang	e	Planlagt med V to gange	e
	Uplanlagt med V to gange	f	Planlagt med T	f
	Planlagt med T	g		

Skema 1: Oversigt over de to gruppers forløb med hhv. fast terapeut (T) og vikar (V).

Vikar i gruppen

Kontinuitet er væsentlig i psykoterapi, og de forudsigelige ydre rammer danner forudsætningen for at kunne (ud)holde uforudsigeligheden i det terapeutiske rum. Kontinuiteten er også en forudsætning for at fastholde oplevelsen af en proces, og der må ikke gå så lang tid mellem møderne, at man når at glemme eller fortrænge vanskelige følelser. De uundgåelige rammebrud giver til gengæld mulighed for at undersøge reaktioner og fantasier omkring tab og svigt.

I individuel terapi er der ved terapeutens fravær ikke andre muligheder end at aflyse mødet. Med skrøbelige klienter eller langvarigt fravær vil man undertiden få en kollega til at se klienten et par gange, men der forventes ikke at disse 'vikar-møder' skal have andet end støttende karakter. I gruppeterapi er der imidlertid flere muligheder, og kontinuitet kan have flere betydninger. Co-terapeuter har i princippet mulighed for at tilrettelægge deres fravær, så gruppen mødes hver uge året rundt (hvilket kan få gruppen til at beklage sig over, at de aldrig har ferie). Terapeuter, der arbejder alene, har derimod ikke denne mulighed, så fravær er uundgåeligt og væsentligt at forholde sig til. En vikar for terapeuten er en mulig løsning, idet gruppen så må bære den væsentligste del af kontinuiteten.

I de vikarforløb, vi beskriver, har gruppemedlemmerne ikke eksplicit været forberedt på vikarmuligheden, inden de startede i gruppen. Begge grupper har som nævnt oplevet at have vikar en enkelt gang (flere år tidligere), men der er kun få gruppemedlemmer tilbage fra den tid.

Terapeuten har ved de planlagte forløb introduceret vikaren i gruppen nogenlunde således: "Jeg vil være væk så og så mange gange, og der kommer en vikar i stedet for mig. Og i øvrigt er tid, sted og arrangementet det samme...".

Kontinuitet og fravær – vikar i gruppen

Gruppen blev således præsenteret for to kendsgerninger, nemlig at terapeuten ville være væk, og at vikaren kom i stedet for. Metakommunikativt vil det sige, at terapeuten, når denne nu skal være væk, har sørget for at tage vare på gruppen i form af en vikar – og altså en, som terapeuten kan stå inde for. Vikaren kommer dermed til at træde ind i gruppen med det 'kvalitetsmærke', som denne meddelelse nu måtte have i gruppen og for dens medlemmer.

Grupperne gives med andre ord ikke noget valg. Der er fortsat gruppemøder, og der kommer vikar. Naturligvis kunne grupperne eller nogle i grupperne have sagt: "Jamen det vil jeg ikke være med til at deltage i...", men det skete ikke. Flere gruppemedlemmer udtrykte tilfredshed, mens andre udtrykte både undren, nysgerrighed og betænkeligheder i stil med: "Jamen er det godt?"... "Det kan jo også være, at det kan føre noget nyt ind i gruppen"... "Kan man det, sådan bare sætte en anden ind, en vikar?" ... "Jeg ved da ikke, hvor meget jeg vil fortælle vikaren, når det bare er nogle få gange"... "Det kunne måske være en fast tilkaldevikar?" osv.

I begge grupper blev der spurgt til vikarens faglige baggrund og kvalifikationer, hvilket tydeligt afspejler medlemmernes bevidsthed om, at vikaren skulle være i grupperne i et professionelt ærinde, til forskel fra når nye gruppemedlemmer introduceres. Vikarens særlige position markeredes altså straks.

Når terapeuten vender tilbage efter sit fravær er der, måske især for ham, det givne spørgsmål: "Hvordan er det gået, hvad er der sket?" Gruppen kan ikke 'bare' gå videre fra sit foregående møde og lade som ingenting, idet gruppen ikke helt er den samme nu, som da terapeuten var her sidste gang. Den har haft sit forløb og fået nye erfaringer med vikaren som terapeut. Det kan, af terapeuten, fornemmes, som om gruppen har fået en slags 'hud', som han er lidt udenfor. Det må terapeuten forholde sig til, mens gruppen-som-helhed ikke nødvendigvis mærker denne hinde eller ønsker at forholde sig til den. For eksempel taltes der i den ene gruppe under det første møde efter terapeutens tilbagevenden ikke et ord om møderne med vikaren. Først langt inde i det andet gruppemøde blev det omtalt, bl.a. i form af "det, vi talte om ved møderne med vikaren, var andre ting, end vi ellers taler om her".

Dialektikken mellem nærvær og fravær

Hvad betyder det egentlig at skulle være 'vikar' for en anden terapeut? Ordet vikar (af latin *vicarius*: stedfortræder og *vice*, fx viceminister) har en række be-

tydninger, fx erstatning, stedfortræder, afløser m.fl. Til trods for de forskellige betydninger ligger der i begrebet vikar en grundforståelse af "*en person som midlertidig overtager en andens arbejde i dennes fravær*" (Politikens Nudansk Ordbog). Spørgsmålet er så, om denne tidsmæssige-kvantitative afgrænsning og begrænsning også kan udstrækkes til at gælde funktion, forpligtelser, engagement m.v., altså kvalitativt?

Når en terapeut skal være vikar for en anden terapeut, kommer denne forståelse til at udgøre et paradoks, idet vikarens tid er afmålt, men vel næppe den terapeutiske funktion? Og er det overhovedet muligt at adskille disse to dimensioner, rammer og processer? Lidt slagordsagtigt kan man måske sige, at vikarens lod er at være fuldt engageret på deltid? Kan paradokset løses? Og hvordan arbejder gruppe og vikar med dette?

Set i dette perspektiv er det oplagt, at vikaren, sammenlignet med den faste terapeut, har begrænsede ressourcer (især hvis det er første gang, han træder ind i denne funktion). Det er en grundlæggende betingelse for vikaren at skulle skabe sig sin egen plads – sit eget rum. I terapeutisk forstand kan man med en parafrase sige, at vikaren er 'på herrens mark'. Han kender ikke gruppens medlemmer, dens kultur og funktionsmåde, til trods for at han vil være forberedt af den faste terapeut. Vikaren må mao. skabe eller opfinde sit eget rum og måde at fungere på i netop denne gruppe. Her spiller forventninger og fantasier en stor rolle, både vikarens, gruppens og den faste terapeuts.

Denne sum af forventninger kommer til at danne ramme for vikarens mentale rum i gruppen. Det er ret oplagt, at disse forventninger vil være præget af en vis usikkerhed og angst, set i lyset af situationens særlige karakter. Ved de fleste andre terapeutiske kontakter vil klient/gruppe og terapeut starte sammen og opbygge en fælles erfaringsbasis. For vikaren vil *det illusionære rum* både være mere dominerende, men på paradoksal vis også mere potent. Og denne udgangsposition giver vikaren nogle særlige betingelser, et særligt terapeutisk potentiale, spændt ud mellem forventninger og på samme tid ubeskrevet.

På den anden side er det også vigtigt at undersøge, hvorvidt vikaren har nogle ressourcer, som den faste terapeut måske ikke råder over. Den usikkerhed, som vikaren er konfronteret med *qua* sin stedfortrædende position, rummer også en frihed til ikke at vide, til ikke at være nogen bestemt eller at skulle gøre eller være nogen bestemt i forhold til gruppen (indifferens/neutralitet). Denne åbenhed og elasticitet mht. position og funktion er typisk for de tidlige faser

Kontinuitet og fravær – vikar i gruppen

af et terapeutisk forløb, mens der efterfølgende uundgåeligt vil indtræde en vis forudsigelighed og stabilitet over terapeutens måde at tænke og intervenere på. Disse muligheder er i særdeleshed givet vikaren.

En væsentlig frihed, som vikaren har andel i, er, at han ikke skal 'bære' gruppen kontinuerligt og ikke, som den faste terapeut, være et stabilt overføringsobjekt. Alt andet lige vil de krav, der stilles til den faste terapeut, kunne virke begrænsende, ikke mindst fordi der i terapi ofte ligger en uformuleret forventning om, at terapeuten må repræsentere kontinuiteten (rammen). Den faste terapeut vil være konfronteret med en andet paradoks, nemlig at sikre en vis stabilitet, som på samme tid skal være garant for psykisk bevægelse. Denne balance kan beskrives som *stabil ustabilitet*.

Denne forventning er der netop *ikke* til vikaren. Man kan måske sige, at vikaren træder i karakter som bærer af eller repræsentant for både terapeuten og dennes fravær. Dette kan uden tvivl være en belastning og rummer derfor en række muligheder for *ageren*⁶. Det pres, der lægges på vikaren, når denne møder gruppen må nemlig udkrystaliseres til et fælles projekt for *vikar og gruppe*, hvor håndteringen af rammeforstyrrelsen (den faste terapeuts fravær) kan afhandles. Hvordan dette kan ske i praksis, afhænger bl.a. af, hvilke og hvor mange ressourcer der er til rådighed for denne proces. For at forstå dette samspil mellem vikar og gruppe vil vi i det følgende bringe korte vignetter fra et vikarforløb over tre møder:

*Eksempel Gruppe II (b)*⁷

Første møde ('Den eneste ene...'): Ved første gruppemøde er fem af gruppens seks medlemmer til stede. S. spørger, om "det ikke er underligt for mig at være vikar i gruppen". Jeg ved ikke helt, hvad jeg skal svare, men siger, "at det måske også er underligt for jer, at jeg sidder her". Stemningen er spændt og forventningsfyldt. Det er tydeligt for os alle, at situationen er *ny*, med alle de associationer og emotionelle reaktioner, man kan knytte hertil.

Der udvikler sig en gruppediskussion omkring temaet at *få kærester*, og hvor vanskeligt det er at etablere kontakt. Sårbarhed og beskyttelse drages frem som temaer, og ordet *skjold* nævnes. Diskussionen omkring kontakt-etablering, vanskeligheden ved både at være sårbar og samtidig have behov for kontakt synes at afspejle den situation, som gruppen og vikaren er placeret i. Stemningen er både anspændt, prøvende og nysgerrig.

Gruppen er overordnet *arbejdsgruppeagtig*⁸, præget af gruppediskussioner, men der er hele tiden projektive 'huller' (afstigningsmuligheder), hvis

stemningen skulle vende (som ved en *date*). Der er en hel del psykologisk bevægelse, en prøvende: *stop-and-go...*

Jeg er vist ret optaget af at blive gruppens terapeut, er mere aktiv og tager flere chancer end sædvanlig. Overraskende nok befinder jeg mig ret godt i denne position. Måske er det tanken om, at gruppen og jeg (kun) har tre gange sammen, altså en meget kort korttidsterapi!

Andet møde (*'Efter festen...'*): Det efterfølgende møde indledes ganske anderledes, starter med en lang pause. Gruppemedlemmerne har sat sig, så der er en tom stol på hver side af mig, hvilket giver tanker om *afstand, isolation og ensomhed*. Det er svært at lodde stemningen i gruppen, nogle virker stille, mens andre flytter lidt nervøst på sig. I lyset af det første møde virker stemningen i dag som 'efter festen'. Efter en fem-syv minutter bemærker jeg den tænksomme stemning, hvorefter den fortsætter.

Der bliver talt i korte, klangløse sætninger, der tilsyneladende afspejler en mat stemning. P. taler om sin tavshed i gruppen, hun taler med en noget depressiv tone og om sin *ambivalens* over at tale i gruppen. Mener, at det er godt for hende *ikke* at skulle lukke alle sine tanker ud i gruppen, og at kunne rumme tanker og følelser i sig selv. Taler hun om, at hendes egen 'container-funktion' er blevet bedre? Men måske også om distance til gruppen? Føler alle sig alene i dag? Og bliver P. talerør for situationen i gruppen? Ambivalens er fremtrædende og P. synes at give stemme til den side af gruppen.

Stemningen er svær at fastholde, præget af usikkerhed, temaerne er også mindre tydelige. Gruppens medlemmer har tilsyneladende vanskeligt ved at spejle sig i hinandens historier. Temaer som isolation og tilbagetrækning er dominante, men på en nærværende måde, som noget, der kan tales om. Der er både en sarthed og et nærvær i gruppen, der bedst kan beskrives som *fraværende nærvær*.

Tredje møde (*'Skal livet leves?'*): Det er sidste gang med gruppen. Mødet starter lidt tøvende, men langsomt flyder temaerne ind, mens intensitet og nærvær stiger. Det er det mest 'hverdagsagtige' af de tre møder, idet en række væsentlige temaer fra medlemmernes liv bringes frem, fx forholdet til forældre og søskende, angstanfald, kærlighed og om at finde ord for sine følelser. Disse temaer og måden, de bringes frem på, er meget oplagte at arbejde med, og jeg engagerer mig derfor i gruppediskussionen.

Måske bliver jeg *for* aktiv (*ageren* på afslutning?)⁹. Det bliver jeg opmærksom på, da der rettes mange direkte spørgsmål til mig (der knytter an til

fantasier og forestillinger), og især M. vil have mig til at uddybe og forklare. Da jeg spørger til hende, bliver hun først taktsom.

Fortæller så om sin fars død, da hun var 10 år, om moren, der har været enke siden og om lillesøsterens ulykke og efterfølgende handicap. M. synes, at hun skal være alt for meget til rådighed for sin mor og sin søster, at hun *ofrer sig*. På spørgsmålet: "Hvad nu hvis der var en anden M., der kunne træde i dit sted, hvad vil det betyde?" reagerer M. spontant: "Så ville jeg leve mit liv!".

Gruppen skal slutte, det er ikke helt let, stemningen er intens, og det er fristende bare at fortsætte (vikarens *ageren/afhængighedsgruppe?*). Gruppens medlemmer virker meget nærværende. R. spørger, om jeg skal snakke med gruppens faste terapeut, hvilket jeg bekræfter og jeg siger, at gruppen måske også skal tale om de sidste tre gange (med deres faste terapeut). Herefter slutter gruppen. Mødet har været meget intenst, og jeg sidder lidt overvældet tilbage, mens gruppens medlemmer går ud af døren. Stolene står igen (tomme), som første gang jeg gik ind i rummet (et nyt fravær – vikaren mister sin funktion?).

Den vanskelige konstellation mellem vikarens nærvær og terapeutens fravær synes at blive et hovedfokus for vikar og gruppe i disse tre møder. Temaerne nærvær/fravær udkrystalliseres i en række konkrete temaer, fx *kæreste/mangel på kæreste* (første møde), *knytte/ikke knytte* (andet møde) og *leve/ikke leve* (tredje møde). På paradoksal vis synes kontinuiteten i gruppen sikret ved, at vikaren repræsenterer terapeutens fravær. Men vikarens rolle er måske endnu mere kompleks, nemlig også som repræsentant for den faste terapeut og på samme tid forskellig fra denne. Dvs. at gruppens medlemmer i vikaren både ser deres faste terapeut, men samtidig fraværet af denne. Dette giver uden tvivl nogle nye muligheder for gruppens medlemmer, men også for vikaren. Man kan sige, at der skabes *et nyt illusionært rum* i gruppen.

De tre møder kommer desuden til at danne et terapeutisk 'miniforløb', skåret over læsten: første møde = *start*, andet møde = *gennemarbejdning* og tredje møde = *afslutning*. Netop tallet tre – og altså tre gruppemøder – synes at være det mindst mulige antal møder, som et narrativt forløb kan udsændes over:

Eksempel Gruppe II (d-e-f)

To gruppemedlemmer har 'prøvet' vikaren før. Den ene ser frem til, at vikaren kommer igen: "Det bringer noget nyt i gruppen – det er godt med

vikar engang imellem. Hvor længe er det nu siden sidst? ... 1½ år! Gud, er det så længe siden!". Den anden siger ikke rigtig noget, antyder måske en vis tøven i sin holdning.

Efter gruppens to møder med vikar er terapeuten igen tilbage (f), og det ene gruppemedlem siger i det første møde: "Jeg synes, det skal være tre møder med vikar og ikke to. Når det kun er to, bliver det så presset – lidt tju-bang-agtigt". Et andet medlem siger nogle møder senere: "Jeg synes nu, to var nok – jeg kan godt se, det kan bringe noget nyt ind i gruppen med vikar, men det hele bliver så stresset, det skal gå så forbandet hurtigt".

Terapeutens funktion – fravær og symbolik

Som tidligere nævnt dannes en gruppe oprindeligt af terapeuten, hvorfor det på en måde er 'hans gruppe', og det vil den i almindelig omtale vedblive at være. Den fremherskende tanke i megen litteratur om grupper og gruppedynamik er, at gruppen ikke alene skabes af lederen, men at denne desuden repræsenterer eller *symboliserer gruppens helhed* – gruppens *matrix* og dens *centrum* – hvormed han også er garant for gruppens og dens processers kontinuitet.

Ud fra en gruppeanalytiske tankegang vil dette især gøre sig gældende i den nye, umodne gruppe eller i en ældre gruppe i faser præget af regressive processer, tydeligst i form af fænomenet *afhængighedsgruppe* (se note 2). Det vil sige grupper, hvis oplevede eksistens og dynamik på såvel det manifeste som det latente niveau synes at afhænge af lederens tilstedeværelse som leder *af* gruppen.

Efter at terapeuten er 'steget ned' og blevet leder *i* gruppen, som et om end særligt medlem af den, vil han – ud over til stadighed at symbolisere helhed og kontinuitet – snarere *symbolisere* eller repræsentere den, der véd, hvordan man forholder sig til og i gruppen. Han demonstrerer altså en *jeg-funktion*, som medlemmerne kan identificere sig med, og bidrager dermed til den *jeg-træning via handling*¹⁰, der antages at være et af gruppens kurative elementer. Det er bl.a. gennem en sådan proces, at ansvar og autoritet kommer til at ligge både i gruppen-som-helhed og hos det enkelte medlem (se eksemplet fra gruppe I's første forløb (c) p. 244 ff)

I forbindelse med Gruppe II's første vikarforløb (b) over tre gange kunne det være nærliggende at se terapeuten som symboliserende en gammel, muligt forældet, konservativ og stivnet jeg-holdning, der står i vejen for udvikling af ny bevidsthed. Da vikaren træder ind, repræsenterer han en anden og ny bevidst-

Kontinuitet og fravær – vikar i gruppen

hedsbefordrende jeg-holdning, der skaber udvikling. Det er dog også muligt, at vikaren af såvel gruppen som sin egen ambition (for)føres ind i rollen som (*afhængigheds*)gruppens leder frem for at fungere som 'conductor'.

I hvor høj grad afhænger kontinuiteten af terapeuten og hans tilstedeværelse, og i hvilken udstrækning bærer gruppen-som-helhed selv kontinuiteten? Og vil den forstyrrelse, som en vikars tilstedeværelse uundgåeligt indebærer, have en positiv eller en negativ indflydelse?

I det *planlagte*, dvs. velforberedte *vikarforløb* i Gruppe I (b), demonstrerer et gruppemedlems udtalelser tydeligt, at gruppens identitet, processernes kontinuitet og det terapeutiske potentiale nok så meget lå i selve gruppen og dens medlemmer som hos terapeuten, der derfor godt kunne erstattes af en anden (vikaren), men næppe undværes:

Eksempel Gruppe I (c)

I det første møde, hvor T¹¹ var tilbage igen, fortalte et gruppemedlem, at han den første gang, V var i gruppen, havde tænkt, at det var ærgerligt, at T ikke hørte alt det, der blev sagt. Derfor havde han først holdt sig tilbage, men havde så tænkt: "hva' fa'en – gruppen er vel gruppen – T's reaktioner er jo ikke de eneste, der kommer flere andre reaktioner..." og var så gået i gang med at fortælle. Lidt senere sagde han, at fordi både T og et ret fremtrædende medlem, M, var væk, så følte han, at han måtte påtage sig en rolle og et ansvar for, at gruppen kom videre.

Da T besvarede og returnerede et spørgsmål fra gruppen om, hvorvidt ferien havde været god, med at spørge, hvordan gruppen havde haft det under hans fravær, fik T ikke umiddelbart noget svar. M fortalte om *sit* fravær, hvorpå gruppen næsten demonstrativt orienterede M om forløbet af de to møder med V, samtidig med at den sikrede sig, at T havde fået et referat af V. Da T gentog spørgsmålet om, hvordan gruppen havde haft det, fortalte den, at man havde været glad for, at der var en vikar, men at det var lidt underligt, at T ikke var der.

At gruppen ikke i første omgang svarede T, men fandt det vigtigere at informere M, mens T kunne nøjes med V's referat, kan formentlig opfattes som udtryk for gruppens vrede over T's fravær. Den deles tilsyneladende i to subgrupper, nemlig gruppen og de to terapeuter (T og V), der på den måde isoleres og ekskluderes. Samtidig kan man dog også se dette forløb som gruppens stræben efter sin egen heling og kontinuitet (uafhængigt af

T) – måske som udtryk for vrede over T's svigt og beskyttelse mod savnet af T – sågar mod en mulig gentagelse?

I modsætning til ovenstående eksempel viste det *uplanlagte*, helt uforberedte *vikarforløb* i Gruppe I (e-f-g) fem-seks måneder senere, da terapeuten igen var tilbage, hvor truet af splittende og opløsende kræfter gruppen havde været af den udløste angst. Først i det tredje møde efter terapeutens fravær og tilbagevenden synes gruppen igen helet og kontinuiteten atter sikret:

Eksempel Gruppe I (e-f-g)

Det var fra starten ikke planen, at vikariatene skulle gentages, selv om den ene vikar blev hilst farvel med "det kan være du er blevet headhunted som fast vikar". I denne gruppe (I) skete der et halvt år senere det, at T blev akut indlagt få timer før, gruppen skulle mødes. Gruppen sad alene den pågældende dag, og de to efterfølgende gange var den 'faste' vikar til stede. Stemningen var denne gang mærkbart anderledes, præget af angst og usikkerhed, selv om gruppemedlemmerne efter aftale blev informeret om arten af T's (godartede) sygdom. De berettede om, hvor godt de havde haft det, da de sad alene, men også om, hvordan mødet var præget af frygt for aggressive udladninger, og fortalte at de især havde genopfrisket minderne om nogle medlemmers tidligere individualterapi med T.

Møderne med vikar fik også karakter af individualterapi, med meget fokus på enkelte gruppemedlemmer og mange direkte henvendelser til V, samt dependente krav om konkret hjælp og vejledning. V's oplevelse var at være babysitter for en flok bange søskende, der prøvede at være 'tapre', hvilket var en markant anderledes oplevelse end det planlagte forløb et halvt år tidligere, hvor det mere føltes som at være gæstedirigent i et orkester, som godt kunne selv, men ikke havde noget imod at prøve nogle anderledes variationer.

I det første møde, hvor T var tilbage, fortalte gruppen om sin lettelse ved, at T var tilbage, og om sin angst for, at T var død. Siden følte T sig meget presset, næsten afpresset (som gidsel) af et gruppemedlem (G) og dennes nærmest desperate, insisterende krav om individualisering gennem en dyadisk relation. Flere af de øvrige medlemmer deltog også i dette pres med betoning af fordelene ved den individuelle terapi, som de havde gået i hos T, før de begyndte i gruppen. Det føltes, som om gruppen var truet af splittende og opløsende kræfter af *anti-gruppekarakter*¹².

T tænkte efter mødet, at det var, som om gruppen via G undersøgte, om hun (T) var funktionsdygtig igen, samtidig med at den udtrykte sin vrede over T's sygdom og fravær med den usikkerhed, savn og angst gruppen havde måttet lide.

Under det tredje møde fortalte et medlem om flere dramatiske hændelser. T kommenterede gruppens diskussion (af disse) med en bemærkning om den tynde tråd, der kan være mellem liv og død, og om hændelser, ingen har kontrol over. I løbet af den efterfølgende diskussion fortalte flere, hvor glade de var for gruppen, og at det følte meget meningsfyldt at være i den. Gruppen følte helet, sammenhæng og kontinuitet var genoprettet.

Symbolisering

Lederen af en gruppe *symboliserer* i almindelighed gruppens helhed. De to forskellige typer af vikarforløb (planlagt og uplanlagt) synes at kunne vise noget om symboliseringens og meningsdannelsens relation til eller afhængighed af den aktuelt givne kontekst.

Når man taler eller fortæller om den terapigruppe, man leder eller er terapeut i, så taler man automatisk om 'min gruppe' og giver dermed udtryk for en form for *ejerskab*¹³. Denne oplevelse af terapeutens ejerskab deles også af en gruppes medlemmer, der taler om at være i den og dens gruppe. Dette 'ejerskab' er med til at identificere og adskille en given gruppe fra alle andre grupper og fungerer som en tilkendegivelse af gruppens identitet – dens navn¹⁴.

I det *planlagte vikarforløb* i Gruppe I (a-c) var gruppen stadig terapeutens. 'Ejerskabet' tilhørte terapeuten og ikke vikaren eller stedfortræderen, hvilket bidrog til at sikre, at gruppen bevarede sin identitet og kontinuitet. Det var 'den samme gruppe' med såvel terapeuten som vikaren som leder, samtidig med at den naturligvis også var en helt anden med vikaren. Forløbet med vikar rummes altså i det paradoks, at en gruppe kan være den samme og en helt anden på samme tid, uden at den opløses, hvis de *rette betingelser* er til stede – her at et vikarforløb var forberedt og varslet.

I og med vikaren repræsenterede den faste terapeut, *symboliserede* vikaren også *gruppens helhed*, hvilket bidrog til, at han fungerede som angstdæmper og tryghedsgiver. Gruppeprocessens kontinuitet var som sagt sikret, også selv om vikaren samtidig bidrog til det fælles gruppestress, som terapeutens fravær trods alt udgjorde.

I det *uplanlagte vikarforløb* i Gruppe I (ovenstående eksempel e-f-g), skete noget helt andet. Få timer før et gruppemøde blev terapeuten akut indlagt, og gruppen kom uforberedt til at sidde alene med en besked om, at terapeuten var blevet syg. Gruppen gennemførte nu under den akut opståede situation endnu et møde alene¹⁵. Den sædvanlige ramme og struktur bestående af tid, sted og de givne gruppemedlemmer sikrede trods alt en vis kontinuitet og tryghed, støttet af en forventning om, at terapeuten var tilbage næste gang.

Til det efterfølgende møde (f) dukkede vikaren imidlertid op, *uden* at gruppen var blevet forberedt på det. Et kort øjeblik udsattes gruppen for et chok – var terapeuten død? – der åbnede sig sprækker for en voldsom angst. *Vikaren* var i nogle øjeblikke ikke blot simpel stedfortræder for terapeuten. Ejerskabet og dermed gruppens identitet og kontinuitet kunne drages i tvivl – var gruppen stadig terapeutens eller...?

Vikaren kom i denne situation til i de første øjeblikke at *repræsentere* ikke terapeuten, men udelukkende *terapeutens fravær*, dvs. at vikaren ikke umiddelbart symboliserede gruppens helhed, men fraværet af denne helhed. Stik mod forventning virkede vikarens tilstedeværelse i første omgang angstskabende, gruppen traumatiseredes, og den blev truet af opløsning. Gruppeprocessens mere modne forløb hæmmedes, gruppen regredierede i retning af et primitivt dyadisk niveau, præget af afhængighed og anti-gruppefænomener. Selv om vikaren trods alt befordrede en vis kontinuitet (også ved at havde været i gruppen tidligere), blev gruppen først langsomt helet, da terapeuten atter var tilbage og havde bevist sin overlevelse og funktionsdygtighed (g). Under vikarens tilstedeværelse blev der i gruppen fremsat fantasier om mulige brud på fortroligheden, hvilket formentlig kan opfattes som udtryk for den angst, som truslen om opløsning vakte.

Terapeutens og vikarens positioner og roller

Terapeuten har valgt vikaren som sin vikar. Og vikaren har accepteret opgaven. Terapeuten kan i valget af vikaren naturligvis have den frygt, at vikaren i og efter sine møder med gruppen vil tænke: "hvad er det dog for en dårlig gruppe, terapeuten har". Og vikaren kan være usikker på at kunne leve op til både gruppens og terapeutens forventninger – ud over forventningerne til sig selv. At bruge vikar er i høj grad en tillidssag, selvsagt mellem terapeut og vikar, men så sandelig også for terapeut og vikar hver for sig, som følgende eksempel viser:

Kontinuitet og fravær – vikar i gruppen

Eksempel Gruppe II (c)

I det andet møde efter T's tilbagevenden siger et medlem på et tidspunkt, hvor gruppen befinder sig i en intens og ladet atmosfære: "Det er næsten, som om vi nu taler, ligesom da ham V var her. Men han gik jo også ind i det på en anden måde. Han var ret anderledes end du (T). Du er jo for det meste stille og rolig".

Gruppen taler efterfølgende om, hvordan det har været at have V. Det er godt, at gruppen har været der, dvs. ikke har været aflyst. Og også godt at "prøve V, men det siger måske sig selv, når T ikke er der?" Med V kom der "en anden dynamik i gruppen". Den måde, V gik ind i situationen på, betød nok noget. Han var mere direkte og også mere konfronterende end T – "om det så var, fordi han kun skulle være her tre gange, eller han var på den måde?". Det var, som om – især i det andet møde med V – at (næsten) alle "kastede sig ud i at sige en hel masse", som én siger. Og en anden kommenterer: "Nu er vi på en måde tilbage i hverdagen". Et tredje medlem udtrykker: "Jeg kunne godt bruge det – jeg synes, du (T) er meget tilbageholdende i gruppen". Og et fjerde medlem: "Det var måske meget godt at prøve V's stil, men jeg kunne ikke forestille mig det sådan hver gang".

I gruppens næste møder bølgede en diskussion om, hvor direkte man kunne og skulle forholde sig til hinanden frem og tilbage. Der var meget forskellige følelser og holdninger til stede og dermed også konflikt og konfrontationer. I forlængelse heraf fremkom en diskussion om, hvad der kunne og ikke kunne tales om i gruppen.

Møderne med vikaren har skabt et (muligvis dobbelttydigt) håb om ændring, i hvert fald hos dele af gruppen: "Hvis nu vikaren var blevet her, ville gruppen så blive anderledes?". Eller var gruppemøderne med vikaren 'bare' forskellige fra gruppens almindelige møder, fordi vikaren ikke skulle være i gruppen så længe, og gruppen tilsyneladende havde reageret intenst på og i møderne med vikaren? Der er nu to terapeutmodeller til stede, som vel ikke står i nogen direkte modsætning til hinanden, men klart nok er temmeligt forskellige mht. aktivitet, deltagelsesform og -grad, og hvad der opleves som mere eller mindre spontant affektivt medsving. Alle i gruppen befinder sig mærkbart i den mulige ændringsproces af gruppens dynamiske matrix, som vikarperioden har sat i gang.

Gensidighedens polariteter

Bevægelsen i mødet og forholdet mellem mennesker generelt er ifølge Stierlin (*Dagliglivets Dialektik*, 1974) afhængig af bestemte polariteters konstellation, som begge eller alle parter i den givne kontekst bidrager til (p. 40). Han opstiller fem basale polariteter, der alle synes sat i markant bevægelse:

- øjeblikket og varigheden
- forskellighed og lighed
- tilfredsstillelse og forsagelse
- stimulation og stabilisering
- nærhed og distance

Polariteterne er givne udgangspunkter eller kategorier, som det gensidige forhold mellem mennesker bevæger og udfolder sig omkring. Stierlin fremstiller den gensidige bevægelse i alle relationer ud fra, hvad han – med inspiration fra Hegels *Åndens Fænomenologi* fra 1806 – kalder forskellige polariteters positioner. Bevægelse vil i hegelsk forstand sige den mulige gensidige anerkendelse af hinanden. "Jeg bekræfter mig selv i den anden, og den anden bliver bekræftet i mig." (p. 35). Men bekræftelsen er netop ikke givet, kun potentiel. Det gensidige møde kan også falde ud i modsat retning, i negationen.

Én polaritet angår lighed og forskel: "*Parternes asymmetri og anderledeshed lover os en komplettering af vort selv, men denne komplettering bliver ikke mulig uden et vist arbejde, både hos os selv og hos den anden.*" (p. 44). Gruppen arbejdede netop med, hvor betydningsfulde de oplevede forskelle mellem terapeut og vikar var her og nu, og om det eventuelt skulle have konsekvenser for arbejdsformen i gruppen på længere sigt? Og gruppen nærmest sled på sig selv med ligheden og forskellen: "Hvorfor var vi som gruppe så anderledes i møderne med vikaren – især i det ene? Hvad var det, der stimulerede så kraftigt? Et håb om hurtig ændring (tilfredsstillelse) i et intenst møde? Og hvor er vi som gruppe nu? Tilbage i gruppeterapiens grå hverdag og lange seje træk? Muligvis desillusionerede, både over terapeuten og vikaren og måske i særlig grad over os selv? Men også klogere".

Vikarens opgave og udfordring er at gå ind i alle aktuelle udtryk for og afspejlinger af gruppens dynamiske matrix, og balancere imellem at være eller blive en del af den, og at være anderledes eller forskellig fra den. Derunder selvfølgelig særligt at registrere, hvilke positioner og roller gruppen tildeler vikaren, og på

Kontinuitet og fravær – vikar i gruppen

passende vis og tidspunkter fortolke dette for gruppen. Heri ligger noget af det potentielt terapeutisk nydannende ved vikarens position og rolle, nemlig hvordan vikaren ses til forskel fra eller i lighed med terapeuten, idet der, som det fremgår fra gruppernes perspektiv, uundgåeligt sker en sammenligning mellem vikar og terapeut. Dermed kan der også fremkomme nye og hidtil latente aspekter af, hvordan grupperne ser terapeuten, sig selv som gruppe – og sig selv og hinanden individuelt. Dvs. en synliggørelse af, hvilke mere eller mindre 'faste' dynamiske mønstre der måtte have formet sig i den kontinuerte og langvarige gruppeterapis forløb.

Terapeutens udfordring og opgave er efterfølgende i metodisk forstand ganske den samme som vikarens, blot med den afgørende forskel, at tidsperspektiverne for de to er helt forskellige. Vikaren skal kun være i gruppen to-tre gange, en ganske kort periode set i forhold til gruppernes lange liv, mens terapeuten skal være der 'hele tiden' og har været der 'altid'. Det er nogle meget forskellige tidsperspektiver. Det ved grupperne, vikarer og terapeuter, og alle må, eftersom tid er en given kategori, forholde sig til og ud fra denne polaritet, som Stierlin har formuleret som forholdet mellem øjeblikket og varigheden: *"Hvis et forhold skal blive virkeligt, må man tage varigheden med i øjeblikket."* (Stierlin 1974, p. 42).

Terapeuterne og gruppernes medlemmer har alene sat den vage tidsgrænse for den enkeltes deltagelse, som individuel heling og udvikling og gruppernes dynamiske samspil udgør, mens vikarerne og grupperne befinder sig i en *fysisk* klart tidsafgrænset situation, som ikke desto mindre *psykisk* – som det måtte være fremgået – har en lang og i princippet uafgrænset varighed, set i lyset af det ubevidstes og det terapeutiske rums tidsløshed.

Hvad siger litteraturen om kontinuitet og fravær?

Rutan, Alonso og Molin (1984) gennemgår en række mulige måder at håndtere terapeutens fravær på:

- *Aflysning af gruppen*
- *Erstatningsmøde(r)*
- *Dobbeltmøde(r)*
- *Gruppen mødes uden terapeut*
- *Vikarmodellen*

Forfatterne diskuterer fordele, ulemper og risici ved forskellige modeller. For de stærkere klienter vil *afløsning* kunne aktivere materiale (afvisning, det ,der aldrig blev til noget mv.), der siden hen vil kunne gøres til genstand for gennemarbejdning i gruppen. Problemet er de mere skrøbelige klienter, der kan have svært ved at tolerere rammebrud og -afvigelser, og som risikerer at opleve sådanne udelukkende som svigt og afvisning fra terapeutens side. Der vil altså ikke ske nogen forarbejdning, men en risiko for re-traumatisering og evt. ageren.

Ved at tilbyde *erstatningsmøde(r)* eller *dobbeltmøde(r)* viser terapeuten sit engagement og forpligtethed over for sin gruppe og sikrer derved gruppens kontinuitet. En risiko er, at terapeuten kan opleves som omnipotent og urørlig. Gruppedeltagernes aggressive reaktioner på afbuddet holdes dermed i skak og associeret materiale bliver muligvis blokeret. Begge disse modeller kan vanskeligt anvendes som erstatning for mere end et enkelt møde.

Forfatterne er overvejende skeptiske over for at lade *gruppen mødes uden terapeut*. Fordelene er, at gruppens medlemmer har adgang til hinanden, samt at de får mulighed for at undersøge forskellen på at mødes med og uden terapeut. Det er også en klar tilkendegivelse fra terapeutens side om, at gruppen selv, og gruppeprocessen, er de primære kurative faktorer. Ulemperne er risikoen for ageren og syndebugfænomener, hvor gruppemedlemmer risikerer at blive udsat for den aggression, der egentlig er rettet mod terapeuten som følge af afløsningen.

Forfatterne advokerer for *vikarmodellen*, især en model, hvor den samme vikar er til rådighed gentagne gange, såkaldt 'substitute leadership'. Der fremhæves følgende fordele, som ikke er tilgængelige ved de andre modeller:

- betydningen af den faste terapeuts fravær kan undersøges;
- mødet med en ny terapeut kan af gruppen betragtes en art 'konsultation', der kan åbne for nye perspektiver;
- mødet mellem den faste terapeut og vikaren kan blive en kollegial konsultation, især hvis vikaren mødes med gruppen flere gange over tid, idet denne bedre (end den faste terapeut) vil kunne se progression/stilstand hos gruppens medlemmer;
- to terapeuter (især hvis disse er af forskellige køn) vil modellere far-morfamiliesituationen, men i modsætning til egentlig co-terapi, vil enten 'far' eller 'mor' være fraværende, med de terapeutiske muligheder et sådant overføringsfelt giver; samt

- vikarmodellen er den eneste, der sikrer gruppens kontinuitet og dermed gruppens psykologiske funktion, til trods for den faste terapeuts fravær.

Der opregnes også en række ulemper eller mulige negative konsekvenser af vikarmodellen:

- mulighed for splitting;
- den komplekse relation mellem den faste og den vikarierende terapeut mht. tillid, fortrolighed, gensidig respekt m.v.;
- kun ved en benign relation mellem de to terapeuter kan overføringsrelationen til den anden terapeut undersøges og håndteres af den tilstedeværende terapeut på en terapeutisk befordrende måde og
- hvis der ikke er teoretisk overensstemmelse og en god arbejdsalliance mellem de to terapeuter, vil det uundgåeligt gå ud over gruppen. Hvis der fx er (negativ) konkurrence mellem terapeuterne, kan det skabe en situation, hvor gruppedeltagerne kommer i loyalitetskonflikt over for terapeuterne.

Forfatterne betoner vigtigheden af *omhyggelig forberedelse* af både vikaren og gruppen, helst således at gruppemedlemmerne, allerede inden de kommer ind i gruppen, ved, at der kommer en vikar. De understreger også vigtigheden af, at vikaren fastholder den affektive betydning af den faste terapeuts fravær for gruppens medlemmer, og er meget opmærksom på, at han opererer i terapeutisk felt, hvor han har 'lånt' arbejdsalliancen med gruppen fra den faste terapeut.

Simon (1992) beskæftiger sig bl.a. med udvælgelse og forberedelse af vikaren. Vikaren bør være en erfaren gruppeterapeut af samme teoretiske observans som den faste terapeut. Vikaren bør informeres grundigt om gruppens udvikling, aktuelle situation, dynamik og hvordan den faste terapeut plejer at forholde sig, samt om, hvordan gruppen er blevet forberedt på vikarens ankomst. De to terapeuter bør drøfte deres forventninger til at 'dele' gruppen, herunder deres evt. angst for professionel eksponering. Vikarens rolle er kompleks og indebærer en begrænsning af hans frihed til at anvende sine terapeutiske evner fuldt ud, idet gruppen defineres af den faste terapeut (jf. overvejelser vedr. 'ejerskab', p. 246). Men hvis vikaren kommer gentagne gange, bliver han en del af gruppens liv og eksisterer i gruppens bevidsthed også mellem vikarperioderne. Møderne med vikar er anderledes end de almindelige gruppemøder, mere forsvarsprægede med mindre dybde i materialet. Efterhånden som gruppemedlemmerne lærer vikaren at kende, bliver de dog bedre i stand til at erkende og diskutere deres projektioner og overføring til vikaren.

Rogers (1994) beskriver sine overvejelser omkring at vælge en vikar til sin gruppe i forbindelse med barsel. Hun finder det på den ene side væsentligt, at vikaren ikke kommer til at forstyrre gruppens matrix for meget, men på den anden side kan det også være gavnligt, at der er tilstrækkelig stor forskel mellem terapeut og vikar, så gruppen kan komme til at undersøge emner, der måske indtil da har været holdt tilbage. Hun finder det også væsentligt at gøre sig klart på forhånd, om der er tale om et meget kort vikarforløb, eller om vikaren skal være der længe nok til, at man kan forvente, at der vil ske betydningsfuldt arbejde. Hun omtaler endvidere, hvorledes der er et ønske om at benægte den faste terapeuts fravær, når denne atter vender tilbage, bl.a. i form af modstand mod at tale om vikaren, fordi enhver henvisning til denne er en påmindelse om den smertefulde forladthed, som terapeuten har givet anledning til¹⁶. Det kan være vanskeligt for gruppens medlemmer samtidigt at være bevidste om begge de to terapeuter, som kommer og går i deres liv, og som vækker primitive følelser af dependens og forladthed. Rogers valgte at indsætte en mandlig vikar og fandt, at dette gav gruppen nogle muligheder for at arbejde med bl.a. ødipalt materiale og overføring til faderen. På dette punkt er hun på linje med Rutan og medarbejdere, som også anbefaler en vikar af modsat køn¹⁷.

Perspektivering

Hvis ikke vi vidste det i forvejen, så viser projektet med al ønskelig tydelighed, at gruppedannelse ikke er noget, der er indtrådt på et givet tidspunkt i en gruppes liv¹⁸. Det er en konstant, fortsat løbende proces. Måske skal man være opmærksom på, at når man taler om forstyrrelser, som vi jo gør, så kunne det forlede til en antagelse om en under gunstige betingelser uforstyrret proces, mens det jo netop er 'forstyrrelserne', der driver gruppedannelsesprocesser frem i en evig rytmisk bevægelse mellem disintegration (opløsning) og reintegration (sammenhæng). Til forskel fra, hvad man kunne kalde 'hverdagens forstyrrelser', såsom almindelige feriepauzer, medlemmers afslutning eller indtræden af nye, eller medlemmers kommen for sent eller fravær, så har vi gennem vikarprojektet fået lejlighed til at iagttage og beskrive nogle særlige former for forstyrrelser. Der er tale om forstyrrelser, der knytter sig til terapeuten, og som bedst beskrives i form af forskellige faktorerers indvirkning på processen, som fx antallet af gange terapeuten er fraværende og vikaren til stede, et planlagt eller uplanlagt vikarforløb, samt årsagen til terapeuten fravær.

Det vil sige, at fokus i vores projekt på sin vis er på *ledelsesproblematikken*. Som nævnt skelner man mellem terapeuten som leder *af* gruppen og leder *i* gruppen. Hvordan ser dette ud for vikaren? Man kunne forestille sig, at vikaren på grund af den usædvanlige situation vil være tilbøjelig til at opleve og føle sig som leder *af* gruppen. Afhængig af omfanget af gruppens aktuelle potentiale til at bære sig selv, vil den opleve vikaren som henholdsvis leder *af* eller leder *i* gruppen. Vikarens position syntes således delvist determineret af, i hvor høj grad gruppen i den givne situation selv kan bære en væsentlig del af sin egen identitet og processernes kontinuitet. Dette er til gengæld afhængigt af, under hvilke omstændigheder terapeuten er fraværende og vikaren optræder (*planlagt* eller *uplanlagt*), men også afhængigt af vikarens forventninger til sig selv og gruppens evt. 'forførelse'.

I *planlagte situationer* repræsenterede vikaren både terapeuten og dennes fravær, samtidig med at han symboliserer helhed, kontinuitet og den terapeutiske funktion. Han kunne da glide ind i gruppen som leder *i* den. I den *uplanlagte* (traumatiserede) *situation* måtte vikaren (og siden den faste terapeut) klart optræde som leder *af* gruppen for at sikre, at den ikke helt faldt fra hinanden gennem angstfremkaldte anti-gruppefænomener. Dette understreges yderligere af, at vikaren i første øjeblik udelukkende repræsenterede terapeutens fravær og symboliserede fravær af helhed og terapeutisk funktion, altså opløsning.

Den gruppeanalytiske terapeut har formet og 'smedet' gruppen, og han tilstræber hele tiden at være til rådighed som en terapeut, der både deltager og kan bruges af gruppen-som-helhed og af de enkelte medlemmer – også når han beder en vikar træde ind i sit fravær. Som fremhævet i litteraturgennemgangen *sikres den terapeutiske kontinuitet bedst gennem fortsatte møder med vikar*.

Grupperne og gruppedeltagerne bringes, mere eller mindre frivilligt, i en gruppesituation, som både indeholder meget kendt og noget anderledes og nyt. De får mulighed for at (af)prøve sig selv i en sammenhæng, der selvsagt både rummer en vis frihed og en vis angst. For vikaren er situationen også både bekendt og ny. Han er jo gruppeanalytiker, men kender, ud over de referater terapeuten har givet, ikke den konkrete gruppe. Med gruppen-som-helhed som den terapeutiske ramme kan der finde *et nyt møde* sted mellem gruppe og vikar (jf. Stierlin p. 249)

Denne ramme syntes ikke at blive grundlæggende antastet i de planlagte vikarforløb. Her var det mest, som om mødet og de nye spejlingsmuligheder tilførte

både interpersonelle og intrapsykeiske processer en vis energi, i og med at *nye brudflader* åbnede sig. Og som om sammenholdet i gruppen på lidt forskellig måde end hidtil blev afprøvet og (overvejende) styrket. I de uplanlagte forløb rykkedes der derimod alvorligt ved gruppens sammenhængskraft, ikke pga. vikaren, men som følge af den angst, som terapeutens pludselig sygdom vakte.

At gruppen-som-helhed i vikarperioderne kunne blive ved at være en tilstrækkelig holdbar ramme (container) havde klart den absolutte *forudsætning*, at samarbejdet mellem terapeut og vikar grundlæggende rettede sig imod *gruppen og gruppens aktuelle situation og dynamik* (jævnfør litteraturen). Dvs. at terapeut og vikar på hver deres måde fungerede som gruppens 'førstetjener' med gensidig respekt både for hinandens ligheder og forskelligheder og tilsvarende respekt for gruppens ligheder og forskelligheder med dem hver især som terapeuter. Begge dele i dialektisk udveksling med den af grupperne udviste tolerance for terapeuternes ligheder og forskelligheder.

Når en gruppe og en gruppedeltager oplever, hvordan en anden terapeut forholder sig og arbejder, ses også den faste terapeuts person, stil og holdninger. Sammenligninger finder uundgåeligt sted med dertil hørende præferencer. En række *overføringsforhold* vil blive berørt og taget op. Således også i vikarperioderne og de efterfølgende møder. Denne afprøvning og reflekterende diskussion, som både kunne indebære desillusionering, kritisk realisme, forhåbning og tillidsfuldhed, *fik en helt overvejende progressiv retning, hvilket hænger sammen med, at kontinuiteten ikke blev brudt.*

Ved at inddrage en vikar i det terapeutiske behandlingsarbejde i en gruppe *udvides* de terapeutiske behandlingsmuligheder betydeligt. Og samtidig er der ingen tvivl om, at de fortløbende psykologiske processer i gruppen vil blive berørt heraf. Det er ikke vikaren *per se*, der 'forstyrrer' rammen, men den faste terapeuts fravær fra sin gruppe. Dette er i sig selv et markant brud på den terapeutiske proces og må derfor forventes at påvirke gruppens medlemmer betragteligt. Introduktionen af vikaren 'oven i' det terapeutiske rammebruds emotionelle virvar gør ikke (den totale) situation mindre kompliceret – for terapeuten, vikaren og gruppens medlemmer. På den ene side dækker vikaren for det 'hul', som den faste terapeuts fravær skaber, hvilket på den anden side meget let kan bidrage til at vanskeliggøre en udforskning af aktiverede temaer som fravær, svigt og afvisning.

Fra den faste terapeuts side er anvendelse af vikar motiveret af et ønske om at sikre gruppens kontinuitet. Men fra gruppemedlemmernes side må vikaren også – alt andet lige – opleves som et brud på gruppens vanlige gang og rytme. Den faste terapeut og gruppens medlemmer ser måske overvejende hver deres side af mønten, der afspejler hhv. kontinuitet (terapeuten) og forstyrrelse (gruppen)¹⁹. Introduktion af vikarer rummer mao. begge sider, hvilket gør brug af vikar *kompliceret*, samtidig med at det rummer et *terapeutisk potentiale*.

Hvorvidt dette potentiale faktisk forløses, er helt afhængig af, hvordan de tre parter (gruppe, terapeut og vikar) arbejder med de kliniske problemstillinger og udfordringer, der knytter sig til vikarsituationen. Den er karakteriseret ved, at der i alle konstellationer (gruppe/terapeut/vikar) altid vil være en fraværende (tredje)parts (symbolske) nærvær at forholde sig til. Hermed bliver gruppens kontinuitet udfordret, og hvordan denne udfordring eller forstyrrelse udvikler sig kan ikke forudsiges, men må 'nærlæses' i den kliniske hverdag.

Vores erfaringer med anvendelse af vikar svarer på mange punkter til de overvejelser, der beskrives i *litteraturen*. Det var fra starten kun planlagt, at grupperne skulle have et enkelt vikarforløb, men i begge tilfælde blev der tale om flere forløb med samme vikar, og dermed måske begyndelsen til det beskrevne 'substitute leadership'. Vikarerne blev dermed mere nærværende i gruppernes bevidsthed, men stadig med klar erkendelse af, hvem der var de primære terapeuter og dermed gruppernes 'ejere'. Det blev muligt for grupperne at undersøge betydningen af den faste terapeuts fravær samt forskelle og ligheder i terapeutisk stil, og denne undersøgelse foregik både sammen med vikarerne og de faste terapeuter. Forskellen blev mere mærkbar i Gruppe II end i Gruppe I. Gruppe I arbejdede i det første forløb videre med kendte temaer, mens Gruppe II i højere grad bragte nye temaer og hidtil tilbageholdende deltagere på bane, samtidig med at vikaren blev meget aktiv²⁰. Dette kan bero på reelle forskelle mellem de respektive vikarer og terapeuter, og måske også på, at det indledende forløb i Gruppe II var længere end i Gruppe I. På den anden side kan det også handle om, at Gruppe II på det pågældende tidspunkt var meget optaget af terapeuters ledelsesstil, og derfor ansporede vikaren til at optræde meget anderledes og mere handlingspræget end den faste terapeut. Dette gav en vis splitting og krævede efterfølgende bearbejdning – både i gruppen og i dialogen mellem terapeut og vikar.

Både Rogers og Rutan og medarbejdere fremhæver fordelene ved at vælge en vikar af modsat køn. I vores tilfælde var terapeut og vikar af samme køn i begge

grupper, så vi fik ikke lejlighed til at undersøge denne dynamik. Hvor højt man skal vægte dette, afhænger måske af, hvor megen vægt man tillægger overføringen til terapeuten i forhold til den overføring, der i øvrigt sker i gruppen og anden dynamik²¹.

Før projektet talte vi om muligheden af at benytte vikarforløbene som en art *konsultation*. Som praktiserende psykoterapeut sidder man som oftest alene med sin gruppe, uden mange muligheder for feedback på sit arbejde, og det kan være stimulerende at få en kollega ind og se på sin gruppe. Det kan dog også føles risikabelt – og tilsvarende føler man sig som vikar sårbar ved at skulle sammenlignes med den faste (og mere erfarne) terapeut. Det har derfor været væsentligt og givende for os alle fire at få en grundig diskussion af forløbene og de følelser og fantasier der er opstået undervejs.

Referencer

- Andkjær Olsen, O. (red.) (2002): *Psykodynamisk Leksikon*. København: Gyldendal.
- Bion, W. R. (1961): *Experinces in Groups and other Papers*. London: Tavistock Publication.
Dansk udgave: *Erfaringer i gruppe*. København: Reitzels Forlag, 1993.
- Foulkes, S. H. (1948): *Introduction to Group-Analytic Psychotherapy*. London: Maresfield Reprints, 1983.
- Foulkes, S. H. (1964): *Therapeutic Group Analysis*. London: Allen & Unwin.
- Foulkes, S. H. (1975): *Group-Analytic Psychotherapy*. London: Gordon and Breach.
- Foulkes, S. H., Anthony, E. J. (1957): *Group Psychotherapy. The Psychoanalytical Approach*. London: Maresfield Reprints, 1984.
- Lesnik, B. (2003): Some Observations from a Group "Inherited" from a Deceased Therapist. *Group Analysis*, 36,1, 55-72.
- Nitsun, M. (1991): The Anti-Group: Destructive Forces in the Group. *Group Analysis*, 24, 7-21.
- Rogers, C. (1994): The Group and the Group Analyst's Pregnancies. *Group Analysis*, 27, 51-61.
- Rutan, J. S., Alonso, A., Molin, R. (1984): Handling the Absence of Group Leaders: To Meet or not to Meet. *Int. J. Group Psychotherapy*, 34, 273- 287.
- Simon, J. C. (1992): The Group Therapist's Absence and the Substitute Leader. *Int. J. Group Psychotherapy*, 42, 287- 291.
- Stierlin, H. (1974): *Dagliglivets dialektik*. København: Reitzels Forlag.

Noter

- 1 Trods den lige kønsfordeling i forfattergruppen bruges 'han'/'ham' også for 'hun'/'hendes'.
- 2 Betegnelse anvendt af Bion til beskrivelse af et særligt regressivt mønster i grupper præget af afhængighedsforestillinger (Burgaard, p. 31 i Andkjær Olsen 2002).
- 3 Et kommunikativt netværk af samtlige dynamiske processer på alle planer, såvel bevidste som ubevidste (Aagaard, p. 476ff i Andkjær Olsen 2002).

Kontinuitet og fravær – vikar i gruppen

- 4 Notationen a,b,c, osv. henviser til faser i gruppeforløbene, som vist i skema 1.
- 5 Vi er klar over, at der nok er et udfoldet temaer her.
- 6 Det er intenderet, at vi bruger ordet 'muligheder' og fx ikke risici.
- 7 I dette eksempel bruges jeg-formen for at understrege det fænomenologiske perspektiv, dvs. *oplevelsen* af at være vikar.
- 8 Betegnelse anvendt af Bion til beskrivelse det aspekt af en gruppe, hvor den fungerer rationelt (Burgaard, p.102 i Andkjær Olsen 2002).
- 9 Forud for vikarperioden har gruppen været optaget af den faste terapeuts ledelsesstil, således at vikaren kommer ind i en gruppe, hvor temaet aktiv/passiv allerede er aktiveret.
- 10 Iflg. Foulkes er gruppeanalyse essentielt 'jeg-træning i eller via handling'. Handling skal ikke opfattes som konkret ydre handling, og det 'jeg', der refereres til, er 'jeg'et' i psykoanalytisk betydning, som gennem gruppeprocesserne aktiveres og omdannes (Foulkes, 1964, p. 82).
- 11 I eksemplerne bruges forkortelserne T = terapeut og V = vikar.
- 12 Begrebet 'anti-gruppe' er formuleret af Nitsun (1991) til at betegne destruktive, disintegrerende aspekter ved grupper, der truer eller hindrer gruppens dannelse, integritet og udvikling. Anti-gruppe fænomener antages at hidrøre fra angst og mistillid til selve gruppeprocessen, frustration af narcissistiske behov eller aggression mellem gruppens medlemmer (evt. i forhold til terapeuten), som destruktivt rettes mod selve gruppen.
- 13 Begrebet 'ejerskab' anvendes også af Lesnik (2003) – brugen her er vores egen.
- 14 Ud over terapeuten's ejerskab eksisterer der andre former for ejerskab knyttet til oplevelsen af et 'vi' i form af 'vores gruppe', samt det enkelte medlems personlige 'ejerskab', sådan som en ordveksling afslørede i anledning af A's afslutning: "A: *man kommer jo til at føle en slags ejerskab til gruppen.* B: *Du mener vel medejerskab?* A: *Nej, jeg mener ejerskab, det er 'min' gruppe, men jeg ved naturligvis godt at det også er din og C's og D's , og T's, men den er min ligesom man sagde 'min skole' og nu siger 'mit arbejde'."* En ordveksling der afslører, at det personlige ejerskab ikke kun handler om identitet, men også om tilknytning og ansvarlighed.
- 15 Da det første vikarforløb (a-b-c) blev varslet, havde et par af gruppens ældste medlemmer modtaget vikarmuligheden med stor tilfredshed, ihukommende hvor ubehageligt det havde været en gang tidligere på terapeuten's opfordring at have afholdt et enkelt gruppemøde alene.
- 16 Se eksempel p. 245-246.
- 17 Se vores egne overvejelser p. 236.
- 18 Foulkes påpegede, at den gruppeanalytiske gruppe kaster lys over selve *gruppedannelsens processer* ved at understrege og interessere sig for disse processers forstyrrelser og over lederens funktion via dennes forsømmelighed, dvs. fejl og udeladelser – i vores projekt gennem den faste terapeuts fravær og tilstedeværelsen af en vikar (Foulkes, 1964, p. 55).
- 19 Hvilket afspejler vikarens dobbelte identitet som repræsentant for både kontinuitet og 'forstyrrelse'.
- 20 Vores erfaringer synes her at adskille sig fra Simons, se p. 252
- 21 I Gruppe I førte oplevelsen af de to forskellige (kvindelige) terapeuter en deltager til at erindre, hvor svært det var som barn at opleve, at hans mor, på forskellige tidspunkter, kunne reagere meget forskelligt.

Bog anmeldelser

Matrix 2004; 3, s. 259-264

Hans Kornerup (red.) Miljøterapi med børn, udvalgte temaer

Anmeldt af Ole Almstrup

Bogen er på 183 sider og indeholder syv kapitler, heraf to af redaktøren. Den kan ses som en fortsættelse af 'Børn på behandlingshjem 1999' og 'Børn på behandlingshjem 2000', begge redigeret af Kornerup (psykolog og forstander på behandlingshjemmet Nebs Møllegård). Den her valgte titel peger imidlertid på, at der snarere er tale om beskrivelser og refleksioner over behandlingspraksis og teorierne i denne sammenhæng.

I det indledende kapitel gennemgår Hans Kornerup miljøterapiens internationale og nationale historie. I USA og England startede det, man kunne kalde den moderne udvikling, i 40'erne og 50'erne med oprettelsen af *therapeutic communities*. Herhjemme prægedes de første år af inspiration fra psykoanalysen og fra den svenske institution Barnbyn Skå.

De negative virkninger af Bistandslovens indførelse i 1976 (udlægning af ansvaret fra staten til

amterne, afspecialisering, 'mindsteindgrebsprincippet', 'nærhedsprincippet') og Arbejds miljøloven i 1979 (11-timers-reglen) gjorde en omstilling nødvendig. Her fik så gruppeanalytiske principper, oprettelsen af *Psykoterapeutisk Workshop*, *Gruppeanalytisk selskab* og nærværende tidsskrift stor betydning som en slags tænketanke for miljøterapeutisk teoretiseringen og praksis.

I sine afsluttende bemærkninger når forfatteren frem til, at overordnede politiske ideer (en siddende regering) bestemmer miljøterapiens vilkår, muligheder og begrænsninger.

Lars Andersen (pædagog, familierapeut og forstander på Familiehusene, Karlslunde) beskriver i sit kapitel 'Om arbejdet med børn som miljøterapeut i praksis' tre forløb, han har haft med anbragte børn.

Sit teoretiske udgangspunkt tager han i en winnicottinspireret artikel

af Önfjord & Ørum (*Agrippa*, 1-2, 1995), og gang på gang vender han tilbage til betydningen af miljøterapeutens personlige kvalifikationer. Efter at have gennemgået de forudsætninger, han anser for nødvendige at kunne tilbyde miljøterapi, giver han så tre helt konkrete eksempler på interaktioner mellem ham og et anbragt barn. Der er i alle tre tilfælde tale om en høj grad af pres på ham som miljøterapeut fra barnets side. Interaktionerne er uhyre intense, hvor den grad af positiv relation, der måtte være blevet opbygget, sættes alvorligt på prøve. Og det fremgår, at det er den vedholdenhed, terapeuten kan lægge for dagen, der fremstår som den væsentligste terapeutiske agens. Lars Andersen slutter med at diskutere det, han kalder miljøterapeutens komplekser, og understreger nødvendigheden af konstant og kritisk at arbejde med sig selv.

I sit kapitel 'Den paradoksale miljøterapeutiske relation' tager Jørgen Steen Christensen (psykolog, konsulent & partner i Proces ApS) udgangspunkt dels i teoretiske og praktiske overvejelser over den miljøterapeutiske relation, dels i begrebet paradokset som potentielt ændrende, & dels i sine overvejelser over det, han kalder 'det miljøterapeutiske rum'.

Christensen beskriver de mange komplekse forhold i en miljøtera-

peutisk indstilling og afgrænser denne specielle tilgang over for psykoterapi og diskuterer forudsætningerne for, en virksomhed kan opfattes som miljøterapeutisk. Han opstiller tre kriterier: Institutionen skal tilbyde klienten frivillighed, forstået som frivillighed til at acceptere institutionens miljøterapeutiske opgave. Institutionen må udvise en respekt for barnets individualitet, 'klienten bliver ikke straffet for at være den, han eller hun er'. Og for det tredje består det miljøterapeutiske arbejde i at fokusere på det, han kalder en 'her-og-nu' relation.

Efter en diskussion af begreberne det terapeutiske rum og det miljøterapeutiske rum foreslår forfatteren så en god introduktion til den nye klient eller elev på behandlingshjemmet. Den er konkret og lang, men det er vist også tanken, at den skal foldes ud for barnet i løbet af den første uges tid, så den deles op i mindre bidder. Afslutningsvis fordyber forfatteren sig – på tankevækkende måder – i begrebet paradoks i relation til de terapeutiske relationer og beskriver det som potentielt ændrende.

Toni Rytter (socialpædagog, eksam. miljøterapeut og viceforstander på behandlingshjemmet Nebs Møllegård) beskæftiger sig med begrebet opdragelse i 'Kan man få opdragelse på et behandlingshjem?'. Hun diskuterer, hvordan vi forstår

begrebet opdragelse, og fremhæver, at børn har brug for voksne til at tage vare på deres udvikling. Hendes udgangspunkt er, at børn på behandlingshjem har krav på og ret til at blive opdraget som en del af det samlede behandlingstilbud. Hun beskriver, hvordan opdragelse i det, hun kalder det private rum, adskiller sig fra opdragelsen på en behandlingsinstitution, hvor der kræves bevidsthed om mål, midler og metode, samtidig med at der sker en systematisk organisering af indsatsen. Undervejs strejfer forfatteren den vantro, der præger mange psykologer, nemlig at psykoterapi ikke har noget med opdragelse eller pædagogik at gøre. Denne misforståelse har psykologen og psykoanalytiker Roy Schafer (han er æresdoktor ved Københavns Universitet) allerede i 1983 gjort overbevisende og klart op med.

I sit andet bidrag til samlingen diskuterer Hans Kornerup begrebet forudsigelig, som han kalder 'en uantagelig antagelse i psykosocialt og miljøterapeutisk arbejde'. Ordet forudsigelig opfatter Kornerup som det mest anvendte enkeltbegreb i omtalen af, hvad relationsforstyrrede børn har brug for. Denne sidste vending 'har brug for', har behov for' eller 'barnet trænger til' (som desværre også stikker hovedet frem i et par af nærværende publikations kapitler) er han også – med

god grund – efter. Her er jo tale om en sløring af, hvem det i grunden er, der 'har brug for' noget bestemt. Hvis vi tænker os om, så bliver vi klar over, at det som oftest er den voksne, der 'har brug for'.

Forfatteren finder begrebet 'forudsigelig' forankret i et ældre naturvidenskabeligt forskningsideal, hvor ønsket om at finde lovmæssigheder var centralt. Netop børn med tidlige og omfattende forstyrrelser i deres relationer til omverdenen og dens personer er ude af stand til at gøre brug af den forudsigelig, som i andre situationer kunne karakteriseres som relativt trygheds-skabende. I stedet for at tale om, at barnet på et behandlingshjem er omgivet af forudsigelige voksne, foreslår forfatteren, at det må dreje sig om tilregnelige og troværdige voksne.

Irene Højlund (psykolog og ph.d.-studerende ved DPU) beskæftiger sig i sit kapitel med 'Forskning i miljøterapi'. Efter at have nævnt den begrebsforvirring, der efter hendes mening præger området, gennemgår hun forskellige forskningstyper og nævner grundforskning, anvendt forskning, eksperimentel og kritisk forskning, samt teoribaseret evaluering. Afslutningsvis kommer hun ind på begrebet aktionsforskning. Jeg må indrømme, at jeg har haft svært ved at få overblik over forfatterens arbejde på grund af kapitlets

sproglige formuleringer, som efter min opfattelse slører hendes budskab. En grundig *editor* ville have været guld værd her.

Elsa Schmidt (psykolog, tidligere rektor for Den socialpædagogiske Højskole, socialpsykologisk konsulent) nærmer sig i sit – særdeles tankevækkende – afsluttende kapitel det, som har ligget og luret under alle bidragene bogen igennem: Forskellen på det, vi fortæller os selv – og alle andre – at vi går og gør, og det, som så faktisk finder sted.

Dette forhold er helt centralt i alt behandlingsarbejde. Og det er langt fra altid, at der er overensstemmelse mellem vores beretninger om vores praksis og så de handlinger, der rent faktisk finder sted og kan iagttages af den interesserede iagttager, gæsten på behandlingsinstitutionen. Elsa Schmidt beskriver sig selv – i kraft af sin konsulentvirksomhed – som en sådan gæst og gør sig en række overvejelser over gæstens muligheder og begrænsninger over for værten eller værterne på institutionen. Værterne er hos Elsa Schmidt alle tilstedeværende fra uddannede pædagoger, over løstansatte vikarer til de anbragte børn. Disse sidste, som – i institutionsregi – oftest er defineret som særdeles ressourcefattige, beskriver hun som helt suveræne til

at modtage & gelejde hende rundt på institutionen på en hjælpsom, høflig og sød måde.

Hun undrer sig over, at det i langt den overvejende del af ugens timer er vikarer og afløsere, der tager sig af børnene, mens kontaktpædagogerne har afspadsering.

Forfatteren har tre teorier i baghovedet for sine analyser. Dels er det Emma Gads beskrivelser af sociale konventioner, dels Argyris overvejelser over det, han kalder *Espoused Theory* og *Theories in Action*, og endelig Goffmans beskrivelser af organisatorisk adfærd og personlig adfærd. På denne – noget blandede – baggrund appellerer hun til behandlingshjemmene om at gøre op med den måde, ressourcerne anvendes på. Elsa Schmidt gør det – som ovenfor nævnt – særdeles tankevækkende.

”Miljøterapi med børn” giver et interessant og broget billede af mangfoldigheden af de anstrengelser, der – under vanskelige vilkår – udfoldes i dagens behandlingsinstitutioner og kan anbefales til interesserede i denne branche.

—

Bogen kan rekvireres direkte fra forlaget Perikon, Pilegårdsvej 9, 4320 Lejre, 4649 8116, forlaget. perikon@mail.tele.dk

Marlis Pørtner
**Den personsentrerede metode
i arbeidet med sindslidende, utviklingshæmmede
og demente mennesker**

Oversatt fra tysk til dansk av Henning Vangsgaard
Utgitt av Socialpædagogisk bibliotek/Hans Reitzels Forlag

Anmeldt av Ann Færden

Boken gir en god og praktisk innføring i den personsentrerede metode overfor mennesker som bor på institusjon og i varierende grad ikke klarer å leve et selvstendig liv på grunn av psykisk funksjonshemming.

Den personsentrerede metode er utviklet av den amerikanske psykologen Carl Rogers på 1950-tallet. Den ble utviklet som en motvekt til den psykoanalytiske metode og var først og fremst en psykoterapeutisk tilnærming hvor respekt for individets egen opplevelse står sentralt. I arbeidet med sterkt hjelpetrengende mennesker står denne metoden i kontrast til rådgivning, hjelpe- og ekspertrollen. Carl Rogers' klient-sentrerede metode har hatt stor betydning for utvikling av holdninger i sosialt arbeid og som metode i profesjonsveildning. Metoden har mindre teoretisk forankring enn mange andre terapi metoder og har kanskje på grunn av sin klare humanistisk forankring klart å overleve som metode i 50 år.

Grunnprinsippene i Carl Rogers klientcentrerte metode er empati, respekt og ekthet. Målet er at personen gjennom denne måten å bli møtt på oppnår større personlig frihet, selvaksept og utfoldelse.

Marlis Pørtner viser hvordan disse tre grunnprinsippene kan brukes på en institusjon hvor autoritative holdninger og overbeskyttelse lett kan ta overhånd fordi klientene fremtrer hjelpeløse og er vanskelig å forstå. Den personsentrerte metode gir mulighet til deltagelse og forståelse av klientene. Hun integrerer de ulike rammene og begrensningene til institusjonene i metoden og viser hvordan klarhet i dette støtter klientens mulighet for valg. Hun fremholder videre at bruk av metoden har betydning for de ansatte ved at de kan oppleve større tilfredshet i sitt arbeid og at metoden derfor kan motvirke utbrenthet.

Styrken i boken ligger i de tallrike eksemplene på hvordan den personsentrerede metoden kan brukes. Hun gir utallige eksempler på situasjoner

hvor metoden kan brukes. Hvert lite underkapittel har en egen overskrift som knytter an til hverdagen. Som for eksempel: å lytte, å oppmuntre, å informere klart, å være konkret.

Carl Rogers fremholdt at hans metode kunne brukes uavhengi av diagnose og symptom. Marlis Pørtner viser dette godt i sin bok. Hun anvender metoden til de mest hjelpetrengende mennesker og som er helt avhengi av andre for sin eksistens. Gjennom eksemplene fra hverdagen viser hun hvordan anvendelse av metoden også for disse menneskene fremmer økt valgmulighet, økt selvbestemmelse og livsutfoldelse.

Språket i boken er lettforståelig og alminnelig. Den er skrevet for de som har sin daglige jobb på institusjon. Her er brukt lite plass på teoretisk forklaring, men det gjør ikke boken mindre leseverdige. Snarere tvert om. For svært mange av de som forhåpentligvis leser boken vil Carl Rogers være ukjent. Det kan til og med kanskje virke mot sin hensikt å knytte metoden for strekt an til *en* person, fordi holdningen denne boken formidler er holdninger vårt samfunn ønsker å opprettholde i ulike deler av samfunnslivet; det være seg å være foreldre, lærer, terapeut, omsorgsarbeider eller feng-

selsbetjent.

Det kritiske jeg har å utsette på boken er forfatterens (eller oversetterens?) måte å knytte diagnose og mennesker tett sammen på når hun beskriver de personene boken er rettet mot. Det gjøres allerede i overskriften av boken. En diagnose er etter mitt syn bare *en* del av hele mennesket. Det er ellers lite i boken som knytter metoden an til spesifikke diagnoser eller symptomer. Metoden knyttes først og fremst til ulike vanskelige funksjoner, uavhengig av diagnose.

Men dette er en liten innvending mot en god lettlest praktisk bok som klarer å formidle holdninger på en lett gjenkjennelig måte i et svært vanskelig og utfordrende arbeid. Det er flott at mennesker med så mye erfaring som det forfatteren har setter dette på trykk og utgir en bok. Boken fortjener å bli brukt! Den kan egne seg til bruk i personalundervisning på institusjoner og som pensum for forskjellige omsorgsutdannelser. Den kan også anbefales som en årlig lesning for alle oss som arbeider med langvarig hjelpetrengende mennesker og da brukes som en "sjekkliste" for gode humane holdninger.

Abstracts

Bernadette Buhl-Nielsen: But I'm a monster, said the monster – Suggestion as a Technique in Psychodynamic Psychotherapy. Matrix, 21; 3, 175-187.

This article looks at the use of suggestion as a technique in psychodynamic psychotherapy and points to different forms of suggestion. The use of suggestion in a form described by Lotz is thought to be a useful tool in the treatment of certain patients who otherwise don't profit from more traditional techniques. Prudent use of this form of suggestion is thought to help patients recognise their therapist both as an object and as a subject and thereby promote the development of empathy and intersubjective understanding.

Key words: psychotherapy, suggestion, technique, intersubjectivity

Pia Skogemann: Reflections on Splitting and Development in Psychoanalytic and Analytical Institutions. Matrix, 21; 3, 188-200.

Skogemann tracks a pattern of coherence and dissolution in the history of the psychoanalytical and analytical schools and groups. She suggests viewing the schools as similar to tribes in a totemistic culture with endogamous kinship systems corresponding to the genealogy of approved training analysts for new generations of psychotherapists, reaching back to Freud and Jung, respectively. The many splittings are viewed as not only destructive, but also as pointing towards new exogamous kinship systems, where creative interchange can take place between different clans and tribes. The paper draws both on published material and personal experience, as a narrative illustrated through the professional story of the author.

Key words: Jung, Freud, splitting, totemistic culture

Peter Gottlieb: Cohesion and Dissolution in Group-analytic Psychotherapy. Matrix 21; 3, 201-210.

Based on the theme of the 3rd Danish Conference on dynamic therapies, Cohesion/Dissolution, some views on group analytic psychotherapy based on the writings of Foulkes, Thygesen, Kohut and Karterud are presented. Hereby it is sought to combine Foulkes' concept of the free dialogue, Thygesen's theory of

difference as a group-therapeutic factor, Kohut's self-psychology, and Karterud's self-psychological group therapy. By use of these psychological theories and the author's own clinical material it is shown that the therapeutic group works by letting the participant dissolve himself into and become at one with the group and subsequently re-emerge as individually dissolved from the rest of the group.

Key words: group-analytic psychotherapy, similarities and differences in the group, self-psychology, group as self-object

Misser Berg: When Symbols Create Meaning for a Tortured Soul. From the Beginning of a Long Analysis with a Gifted Young Man. Matrix, 21; 3, 211-230.

In the Jungian tradition, an analysis is to a considerable extent based on the work with symbolic material such as dreams, pictures and transference-/counter-transference aspects. I want to illustrate how an analytical process, by working with and developing the ability to symbolise can result in thorough changes of the personality. My paper describes the first 18 months of a long-term analysis with a young musician's struggle against violent, inner forces, which impede him in developing as a grown-up man and expressing himself in the outer world. In his dreams and in his pictures the destructive forces are given symbolic expression and through this, not least by means of the transference-work, it becomes possible for him to step out of his apathetic powerlessness, his lack of ability to defend himself against especially female aggression, and his feelings of emptiness and lack of meaning.

Keywords: Symbolization, dreams, transference, transformation

Jan Nielsen, Randi Luggin, Bente Thygesen, Søren Aagaard: Continuity and Absence – Substitute in the Group. Matrix 21, 3, 231-258.

This article contains actual accounts of several episodes in two group-analytical therapy groups during periods where substitutes were used in the absence of the regular therapists. These descriptions include experiences from the perspective of the substitutes, the groups and their members, and the two regular therapists.

Initially, a description is provided of how the group-analytical group operates on an ordinary basis, and the principles that Foulkes set out concerning the group-analyst's role in conducting the group will be sketched. In the light of this, the significance of the 'therapist's absence' will be thematised, and both the concrete and symbolic aspects hereof will be analysed, just as differences

in the positions and roles of the regular and substituting therapists will be discussed.

One solution to the absence of the therapist was to introduce a substitute in place of the regular therapist. The term and function of a 'substitute' may sound somewhat strange within a psychotherapeutic context – not least a psychoanalytically oriented one, which is based on transference relations as a defining element. This has led us to probe the following questions:

What considerations does the regular therapist make prior to a period of absence? How was it decided to use a substitute, and what alternative options formed part of that decision? How is the (psychological) continuity of the group secured? Practical as well as theoretical questions of this kind will be addressed and related to the group-analytical literature on the topic.

Then a section follows which discuss the wider perspectives of the theme of the article 'substitutes in the group' and, on the basis of the experience and findings gathered, which recommendations will be made regarding the occurrence of therapists' absence, here within an actual group-analytical setting.

Keywords: *Group analysis, leadership, continuity, therapist absence, substitute.*

ANNONCE

GRUPPEANALYTISK SELSKAB AFHOLDER WORKSHOP OM

SØSKENDERELATIONER

27.-29. januar 2005

Sted: Høffdingsvej 22, 3., 2500 Valby

Der vil dels være foredrag om søskenderelationer, dels oplevelsesorienterede grupper, hvor deltagerne får lejlighed til at arbejde med egne søskenderelationer og den betydning, de har i deres liv. Den teoretiske baggrund omfatter psykodynamiske udviklingsteorier, herunder tilknytning og objektrelationsteori, samt narrative og organisatoriske indfaldsvinkler.

Nærmere information: www.fpap.dk eller Gruppeanalytisk selskab, tlf. 39683233 eller gruppeanalytiskselskab@mail.tele.dk

Forfatterliste

Bernadette Buhl-Nielsen, afdelingslæge, specialist i psykoterapi. Kandidat Dansk Psykoanalytisk Selskab. Børne- og Ungdomspsykiatrisk Center, Glostrup, Danmark

Pia Skogemann, religionshistoriker, forfatter, jungiansk analytiker IAAP. Privatpraktiserende. piaskogemann@ishoejby.dk

Peter Gottlieb, speciallæge i psykiatri, gruppeanalytiker. Justitsministeriet, Retspsykiatrisk Klinik, København. pg@retspsykiatrisklinik.dk

Misser Berg, arkitekt m.a.a. Jungiansk analytiker IAAP. Privatpraktiserende, Allerød, Danmark. misser.berg@mail.dk

Jan Nielsen, adjunkt i klinisk psykologi, gruppeanalytiker, Institut for Psykologi, Københavns Universitet. jan.nielsen@psy.ku.dk

Randi Luggin, gruppeanalytiker. Psykiatrisk Afdeling, H:S Amager Hospital, København. rluggin@dadlnet.dk

Bente Thygesen, gruppeanalytiker og jungiansk analytiker IAAP. Privatpraktiserende, København. bente.thygesen@get2net.dk

Søren Aagaard, psykoanalytiker og gruppeanalytiker. Privatpraktiserende, København. s-aagaard@get2net.dk

Ole Almstrup, psykolog, specialist og supervisor i psykoterapi og børnepsykologi.

Ann Færden, overlæge, specialist i psykiatri, Oslo.